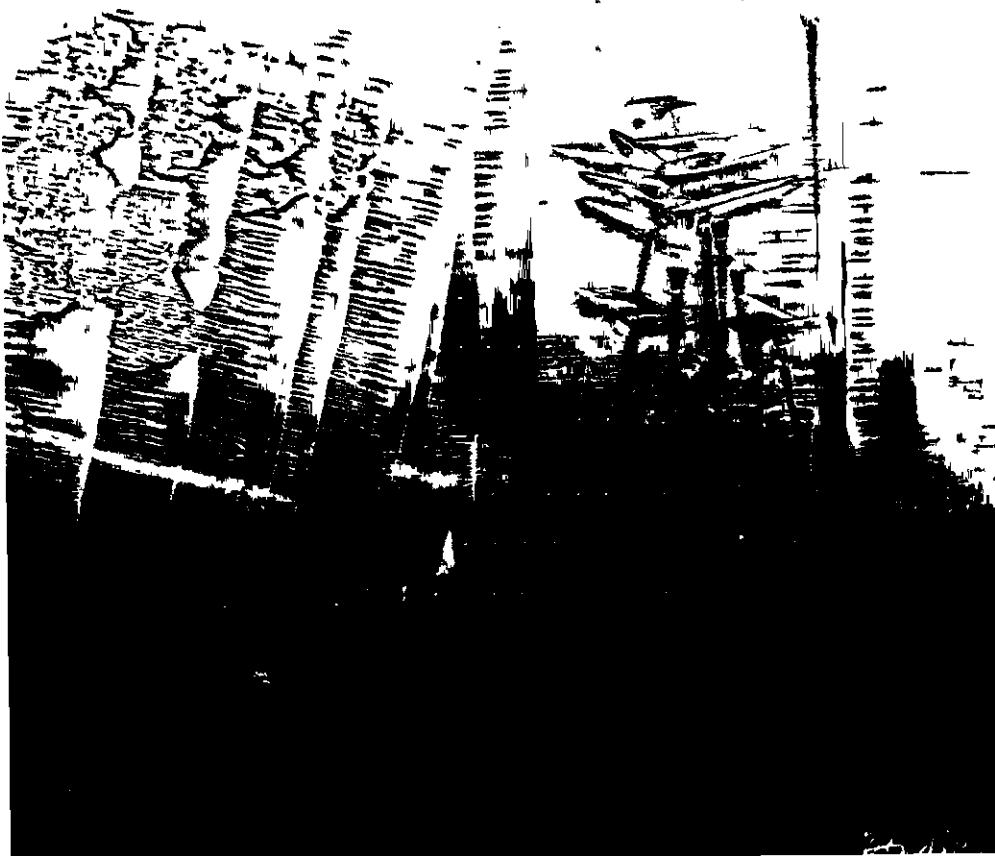

Purple

9/88

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- 1.- Ա. ԳԱՐՐԻԷԼԵԱՆ Նոյն ատարներն են
- 5.- ԱՐՄԱՆՏ Ձեռքերդ
- 6.- Ս. ՓԱՆՈՍԵԱՆ Ախպէր Բըջօ Ջան
- 16.- Փ. ՃԵՐԱՆԵԱՆ Այս Դէմքերը...
- 17.- Գ. ԱՐԷԼԵԱՆ Երկու ճակեր
- 24.- Բ. ԿՈՒՆԵԱՆ Երանկեան
- 34.- Ա. ՐԷՄՊՕ Օփելիա
- 38.- Շ. ՊՕՏԼԷՐ Ալսաթրոսը
- 39.- Շ. ՊՕՏԼԷՐ Ձկնկուլը
- 40.- Ռ. ԿԻՊԼԻՆԿ Եթէ
- 41.- Վ. ՍՏԱՄԱՏՈՎ Ալեքսանդր Բալաբանովը
- 43.- Մ. ԷՊԼԻՂԱԹԵԱՆ Գրականութիւն, Սէր եւ
Ներաշխարհ
- 55.- Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ Գերմանական գրականութիւնը
1920 - 1980 թուականներին
- 62.- * * * Վրիպակազիտութիւն
- 67.- * * * Լոյս տեսան
- 70.- * * * Մշակութային լսարձ

Բազմը

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՎ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԻԷ՝ ՏԱՐԻ

ԹԻՒ 9

ՕԳՈՍՏՈՍ

1988

ՊԷՑՐՈՒԹ

Ա. ԳԱՐՐԻԷԼԵԱՆ

ՆՈ՞ՅՆ ԱՍՏՂԵՐՆ ԵՆ

★ ★ ★ ★ ★

Որոշել էի հանգստանալ: Այս պայմանական բառը շատ բաներ է նշանակում: Օրինակ, ոչինչ չանել կամ շատ լուրջ բաներ անել, եթե ուզում ես: Այս վերջինն է դրա բուն իմաստը՝ եթե ուզում ես, կամ դրա հակառակը՝ եթե չես ուզում: Ես չեի ուզում շատ-շատ բաներ: Ուրիշ եւ առաջ «պէտք է», «ստիպում է» եմ, «պարտաւոր եմ» բառերը վտարել էի «զմաս բարով» իրենց ինքնուրույն մնացած մոխրամանների պարամակութեան պէս: Զէի ուզում տաղտկալի հեռախօսագրանցներ, անիմաստ հաւաքներ՝ իմաստալից գործունէութեան շինծու նշանաբանին տակ, իսկ ամէնից աւելի՝ չեի՝ ուզում հասարակութեանը պատկանող միաւոր լինել: Ես մահւ չեի ուզում տեսնել ակնյայտը՝ այդ վայրի զարմանալի միամտութիւնը հեռու մնացած, բոլոր յազրահարելի ու անյազրահարելի իմաստներով հեռու մի վայրի հետ...: Զէի կարողանալ ու անհոգանալ, յիմարանալ, գեփիւռանալ, հասարակութեան միաւորից՝ Ես դառնալ, եթէ ընդունէի այդ միամտութիւնը, արովհետեւ կը սկսէի, աւելի թիշկ կը շարունակէի կէիլ կարօտի, թէկուզ եւ ժամանակաւոր կորստեան տակ, հետո քաշ տալով անցածը, դրա կերտածը: Լրիւ սուտ է, որ յուշերը պատառիկներ են, սուտ է, որ անցեալը «մնացորդներ» է թողնում: Անցեալը ամբողջական է, միաժող

digitised by A.R.A.R.®

հւ, եթէ կ'ուզէ՛ք՝ անմասնատելի, որովհետեւ եզիւութիւն է, ուրեմն եւ գոյ: Եթէ ընդունէի այդ նմանութիւնը, ստիպուած էի լինելու հետս ու մէջս քարշ տալ կոթողներ, յուշարժաններ եւ, նոյնիսկ՝ պանթէոն... ամբողջ-կա՛ն, ծա՛նր...

Կռահած կը լինէ՛ք, որ տեղանքը բյուրաշատ էր, գրեթէ լեռնային եւ ու-մէր այն անտօմոր, շարունակուող գեղեցկութիւնը, երբ ընդհանուրը գե-ղեցիկ լինելուց զատ, ամէն մի հատուած, անկիւն, մասնիկ իր սեփական, անկախ, ամփոփ գեղեցկութիւնն ունի: Տեսադաշտում ի՛նչ էլ լինի՝ դու-րեկան է, աչքերդ ոչ թէ սահում-փախչում, այլ կանգ եմ առնում, մի կում անում այդ գեղեցկութիւնից ու մի կում եւս... պահելու համար: Կանաչի այնքա՛ն ու այնպիսի՝ երանգներ կային, որոնք դեռ անուանուած չեն (լա՛ւ է, պիտակ չունեն): Նկարիչը զուցէ մէկ անգամ գտնի, դրանցից մէկը ստեղծի գոյնների խառնուրդով, բայց յետոյ անպայման կը կորցնի, որով-հետեւ այդպիսի երանգները ճշգրիտ բաղադրութիւն չունեն. անյայտ մի տոկոսը բնութիւնն է. ուրեմն եւ՝ գաղտնիք:

Տեսնո՞ւմ է՛ք, որ կարողացել եմ փաթաթել անմիջականով, մեկնը-ւել շինեց հիմա եւ հենց այստեղ՝ փրկարար ճօճի մէջ: Կարելոյ չի, որ ճօճը ուղկանի է նման: Ասացի, որ զուգահեռները, նմանութիւնները, մի խօսքով՝ իրերի խորքը անտեսում են, ունեն միայն երկարութիւն, լայ-նութիւն եւ գոյն: Լա՛ւ: Նաեւ համաշափութիւն: Ամէն ինչ հիմա գոյու-թիւն ունի միայն աչքերով տեսնելու, աչքին դուր գալու համար, ինչպէս գեղեցիկ, յիմար ու չար կանայք, որոնց ճանաչելուց յետոյ գեղեցկութիւնը կորցնում է իր գրաւչութիւնը, մի տեսակ անպէտքանում: Ինչո՞ւ գեղեցի-կը հենց այնպէս վայելելու հաճոյքը փոխել ճանաչման իմֆանալատակ միգրի, ի վերջոյ՝ հիասթափութեան ցաւի հետ: Յաճումն ճշմարտութեա՞ն: Իսկ ինչի՞՞ է ծառայում այդ տեսակ ճշմարտութիւնը, ո՞ւմ է օգնում, ինչ-պէ՞ս:

Մի խօսքով՝ այդպէս էլ ապրեցի մի քանի օր- ծառը՝ ծառ, բացատը՝ բացատ, նոյնիսկ հեռուի ծալ-ծալ, անվերջանալիօրէն ձգուած սարերը՝ սա՛ր էին, ուրիշ ոչինչ:

Շրջապատուած էի կրկնակի օտարերկրացիներով, բայց մի ուրիշ (հիմքի հատման) կէտում... համաերկրացիների հետ: Որտեղից-որտեղ յիշում էի, որ նրանց մայրաքաղաքն ու Երեւանը քոյր-բաղաճներ են եղել, նրանց արուեստը մի հայ է ցոյց տուել ամբողջ աշխարհին, բայց կարե-ւորը դրանք չէին: Նրանք մի բանաստեղծ ունեն, որը աքանչիլի հայերէն է խօսում, այսինքն՝ հայերէնը օովորակամ է, նրա մերշնչուած — ջանասէր — յուզմունքով խօսելն է սքանչելին: Ահա զա է հիմքի հատման կէտերում իմ ու նրանց ընդհանրութիւնը, իսկ նրանց կարօտն իրենց ներքի հաճ-դէպ՝ մեր ընդհանուր յայտարարն էր: Ուրախանում էի, որ ուրիշ մարդիկ էլ կարօտ ունեն եւ արեան եւ հոգու այն անբուժելի հիւանդութիւնը, որը *հոստալէքս* է կոչում...: Նման էի մի հիւանդի, որին փոխադրել են իր հիւանդութեան քեքեւ տեսակով տառապողների մօտ եւ որի հպարտու-թիւնը քոյլ չի տալիս ասել նրանց, որ իր վիճակը շատ աւելի լուրջ է, ան-համեմատելիօրէն ծանր: Նրանցը, զոնէ յայտնաբերուած, ախտաճանաչ-ւած հիւանդութիւն է, իմը...

Մի երեկոյ նստած էի բարձրադիր հարթակի վրայ դուռն անտա-րաններից մէկին, քառուս գիտում էի բնութեան գիմակահանդէսը, ինչ-պէս հեքիաթներում տղան գիտում է կարապի կամ ջրահարսի ազդիկ դառնալու հրաշքը, — եւ երեւի, անյարմար է զգում, գիտի, որ բանալու

Գրադարան
ՀԱՅԿ
ՀԱՅԿ

քեզուզ անմասնակից շփու՛մը մասնակցութեան արարողութեան ինչ-որ մասնիկը լինելու թաւարարութիւն է պարզեւում: Կարծեմ, կերպարանափոխումները արեւի զեկավարութեամբ էին կատարուում, հաստատ չգիտեմ, բայց երբ այն իր որոշակի ձեւից փոխարկուեց ծիրանագոյն հրէ լնակի՝ երկինքը, ծառածածկ սարերը, եզեւնինները իսկոյն վերածուեցին մուգ կապտա-մոխրագոյնի, հիմա էլ ի յայտ բերելով այդ գոյնների աճեալ շիւ երանգները: Յետոյ՝ արեւը թույացրեց իր գոյնի լարաւածութիւնը (եքեւի, հետը իրիկնային գեփիւռ խառնեց) ու սահեց սարերի ետեւը, տեղ բացելով մանրիկ ամպերի համար, որոնք այնպէս էին կանգնում, որ իրենց ստուերները զարդարանքի պէս բնկնեմ սարերէ աւ անտառների վրայ: Ճիշդ ինչպէս մեր գլխարկներն ենք թեփում՝ իբրեւ անփոքր, բայց լաւ իմանալով, թէ եզրերը ուր եւ ինչքան ստուեր են գցելու: Փլխարկները ետեւից ընկած, ինչ-որ պահ բաց թողի, եքեւի: Սարերը ամբողջական, թեքեւ, փափուկ թռչացին, ասես մուգ մանիշակագոյն ու գինեգոյն (սնչտա-թակ) գինին են՛նց այս գոյնի է՝ բալեգոյնի մի պէծ պահած դարչնագոյն) կտորից սարժուած: Ուզում ես փաթաթուել դրանց մէջ, դրանցով ծածկուել ու հեղա՛րտ, անշտա՛ւ, մտածել, մտածել...

Այդպէս մի օր հարած ընկերուհիւ էր մեր բարձր, մեծ պատուհանների ծանր ու փափուկ վարագոյրներով պարուրուել ու անշտաւ, համդարտ մտածում էր... Բայց բարձրաճայն: Արեւն ամպերին բաժանեց մնացած գոյներն ու աննկատ անհետացաւ: «Պնաց տուն»՝ Նրեւան: Թափում էլ փախաւ, որ չդիտեմ, մտածեցի: Եզեւնինները լրիւ ցուցադրեցին իրենց ասեղնագործ ուրուագծերը, ծառերը կարծես մի էիչ եւս մեծացան, բարձրացան, գագաթների սաղարթի մէջ, լոյսի ինչ-որ քեկորներ դեռ պահած, որոնք ընդգծում էին մի պատահական ճիւղ, մի առանձին տերեւ: Արեւի այդ «բեմադրութեան» միտքը պարզ դարձաւ: չկրկնուել, իրար չկրկնել: Շառերն արդէն զգոյշ էին սօսափում, սպասելով, որ լուսքիւնը խլանայ, ներդաշնակուի, հաւասարակշռուի իբնոգ ստուերների հետ: Կարծում էի, որ «դիմակահանդէսը» վերջացաւ ու մասնակիցները իրար հանգիստն են հսկելու, մինչեւ մի նոր խաղ կազմակերպող գայ: Այդ ինչի՛ց է, որ երբ ծով կայ՝ արեւը միւս ափին է սուզուում մայր մտնելիս, իսկ երբ լեռ՝ անպայման լեռան ետեւում: Ինչպէ՞ս է ստացուում, որ ես միշտ արեւելքում եմ եւ ինչ է, թոյր սարերը արեւելեան կողմո՞վ են մեզ դարձած: Նման է հոգեհանգստեան պաշտօնի «Դասաւորեա՛լ յախկոզմեան դասիդ» — զեռ ոչ մի հանգուցեալ ախակոզմեան չի ուզարկուել...

Սրա պէս բաներ էի մտածում եւ այնքա՛ն գոհ էի, որ ոչխարեաւմ այնքան զեզեցկութիւն կայ ու իմ բախտն էլ բերել է, որ անա տեսնում եմ: «Յիսուսը երկխաների հետ» — անա թէ ինչպէս էի գգում: Բարի մէկը թոյլ է տուել կամ հենց ուզեցե՛լ է, որ ակամատես լինեմ այս մանրիկ, սիրուն հրաշքների...: Կամաց-կամաց ասողքը յայտնուեցին երկնքում, յետոյ մեծացան, շատացան, ասես մէկը անտեսանելի թելիկներով ցած էր կախում նրանց: Իդան ճիշդ այնքան, որ իրենց լոյսը նկատելի դառնայ, բայց աստ-զութիւնից ոչինչ չպակասի, այսինքն՝ առանց գլուխդ ետ գցելու չկարողանաս իրենց նայիլ:

— Քաղաքից է՛ք երեւում,— լսուեց մի կէս-հեզմական ձայն, որի ուղղութեամբ անորոշ շարժում արի, իբրեւ լի՛նջ կարող եմ անել, որ քաղաքից եմ:

Նա որոշեց ցոյց տալ, որ քաղաքացիներն թեքելուիկ յիմարի գլուխներ են եւ անցաւ վարժապետութեան ու անտաշ, աննկուն Փլխարի, նման անլուայ, չածիլուած տղամարդկանց օղեկոյն ցանաւելուն:

— Ձեր աստղը գտե՞լ է՞ք, թե՛ ես օգնեմ:

Թի՛ւհ, յայտնուել է, որ *գիպակտիկ մեթոսով* ապացուցի մարզկային ցեղի անկատարութիւնն ու անարժանութիւնը բնութեան կատարելութիւնը վայելելու:

— Ա՛յ, այս չորսն ու պոչը տեսնո՞ւմ է՞ք, դա Շերեֆն է: Բերանը ծնփելու համար արագ-արագ ու *ճոռոռոռ* (սրա ճմանների կարծիքով դա պաշտօնական, ուրեմն եւ՝ լուրջ մարդու խօսելածն է) ասացի, որ հիւսիսային աստղն էլ է երեւում, ինչպէս նաեւ Վեներան, Սպիրիտը եւ ահա՛ Օրիոնը:

Վերջինը լրիւ փռաց էր, յուսահատի *պլճ*: Բայց ծուղակս լաւ էր լարուած՝ լոնց ու մի *քիչ* անց զննաց զէպի *բարը*, երեւի, գարեջուր լակելու եւ *պաթոսով* յիմարութիւններ դուրս տալու:

*Բարձր*ների վիճակն էլ մի բան չի, եթէ կէս-ակամջ չեմ կամ լրիւ խուլ:

Լաւթիւնը մի *քիչ* երբեք ու վերագտաւ իր հաւասարակշռութիւնը, այս անգամ թանձրութիւնը յարմարեցնելով աստղերի ստեղծած լուսաւորութեանը: Երբ երկար ես նայում՝ տեսնում ես աստղերի ճառագայթիկները եւ սկսում նկատել, որ նրանք իրօք թարթում են:

— Ե՛ր, Աստուած, մի՞թէ նշանն են, մեր գիւղի աստղերն են:

Յնչուցի, թեւ ճայնը ծերունական *հայնուածքի* պէս երեւում էր, անվստահ թէ՛ իր, թէ՛ շրջապատի հանդէպ: Ոտքերը մտարանքն երկարած, կիսամէջ ծերունիքն էր, որին մինչ այդ էլ թեւ տեսնում էի, բայց ներկայութիւնը չէի գգում՝ օդի տատանումներ չէր ստեղծում, այնպէս՝ դրուած էր մատարանին:

— Ո՛ր գիւղի, հայրիկ:

Մենակ աչքերով, առանց դիտել փոխելու նայեց, թանկ անունները ի գուր չվատնելու համար աչքերով տնտղեց ինձ, ու կամ՝ որոշեց վստահել, կամ՝ սիրտը այնքան լիքն էր, որ պէտք է մէկնումէկին ասէր.

— Արեւմտեան Ուկրաինայի

Ինքնապաշտպանման ռեֆլեքսով համզատանալու համար կանգնեցրած ինքնապաշտպանութեան ռզորմելի պատմէշներին փութումը ակնթարթային էր, ու կարօտս՝ ազատագրուած...

Լաւ է, որ մտք է, կարելի է առանց սեմեակ փախչելու լաց լինել:

— Սայլով տուն գնալիս՝ հայրս ինձ սովորեցնում էր աստղերով առանդորդուել: Ձիմուռը ժամանակ ինչքա՞ն եմ քա ասածով ճանապարհ գտել, լուսահագի՛ եէր:

— Ես հայ եմ, հայրիկ...

— Հա՛, դուք էլ լավում եկեղեցի ունէիք: Ուղղափառ էք:

Նա արդէն դէպի ինձ էր շրջուել, բայց գիտէի, որ մէջքով մտած ժամանակ զուցէ ինձ աւելի էր տեսնում, քան հիմա: Նա՛ իր տանն էր, ես՝ իմ: Իսկ այստեղ միայն նրա դռը դռն էր ու արցունքների միջից այդ ճայնի պէս էի տեսնում ամէն ինչ: Աստղերն էլ, կարծես, աւելի յանախ էին թարթում: Վաղը կը գամ, կը կախուեն ծերունու գիւղի վրայ, ինչ-որ հրաշքով, նաեւ իմ ծննդավայրի վրայ: Գուցէ եւ սենեակիս պատուհանից ներս նայեմ, թարթեն... Եթէ յիշողութիւն ունեն:

ԱՐԵՒԻԿ ԳԱՔՐԻԷԼԵԱՆ

Յուլիսի 21-27, 1987

ԶԵՌՔԵՐԴ

Ո՛ր, գիտէի, որ դու մի օր
 գնաս պիտի
 Ու ձեռքերդ տանե՛ս քեզ հետ,—
 Թեթե՛ւ, թեթե՛ւ ձեռքերը քո՝
 աղաւնու թել։
 Ազաչեցի՛, որ չտանես,
 Թողնես նրանք ինձ մօտ մնան
 Իբր յիշատակ՝
 հրեշտակի թելերի պէս,
 Ու թելածեն գլխիս վերել,
 Հանգիստ առնեն կրծքիս վրայ,
 Ու խլրտան շուրթերիս տափ
 համբոյրի տակ,
 Իմ այտերի կրակի դէմ,
 Ու նակատիս բոցի վրայ...
 Ազաչեցի՛
 ու խաչեցի համբոյրն իմ
 Ափերիդ մէջ,
 Որ թարտաց թիթեռի պէս,
 Ու թառեց այն այնքա՛ն թեթել՝
 Քո շուրթերի թերթերին վառ,
 Որ չիմացար՝ գեփի՞ւն էր այն,
 Թէ մի օտար աշխարհից լոյս
 ազօթքի թել։
 Զկա՛ն հիմի ձեռքերը քո
 շուշանագեղ,
 Մատները քո կարմրակտուց,
 Որ կուտ ուտեն սրտիս զաւից
 Ու քաշեն վե՛ր ինձ անձաւից
 վհատութեան,—
 Զկա՛ն, չկա՛ն.
 սիրտս որք է,
 ո՛րք է հիմա
 անօթեան...

ԱՐՄԱՆՏ

Ս. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԱՆՊԷՐ ԲՐԶՈ ԶԱՆ

Ա.

Իմ գիտցած, լեռնաբարձ մէկ գիւղէն էր Քֆրան Հանթան: Անունը վրան կը կրէր՝ «Աղբատիկ ցորեն», կամ «Ոնկընով չքաւոր»: Գիւղը, իր գետնատակ տուններով, կպած էր չոր լեռան կուրծքին: Տուներու առաջամասին՝ պատնէշուած հողի կտորներ, հարուստ՝ մէջը թափուած աղբով, որ հողը կ'ընէր ոսկի, յարգի ծխախոտ աճեցընելու համար:

Քֆրան Հանթան հորմէ ժառանգած էր հողաշերտ մը տան ստիկ: Ուրիշ արտ մը, լեռնագագաթին տակ ծուարած՝ հետը բերած էր կի՛նը, որուն առաջին աժուսինը գինք այրի ձգէր էր՝ արկածահար մահով: Զէնային միւս ստացուածքները խլած էին եղբայրները, զանոնք շատ տեսնելով Քֆրանի խելքին եւ անժառանգականութեան: Զրեք էր Զէնան. իր ինչի՞ն էր պէտք տխմար ժարդուն առած ժառանգը...: Համոզում գոյացուցեր էին նոյնպէս գիւղի մարդիկը:

Բայց Քֆրան ուներ փորը կողերուն փակած էջ մը եւ չորս հաւեր, որոնց երեսի վրայ չէր ձգեր գրացիին հաւնոցին աքլոր արքան, երբ աղբանոցի վրայ ըլլաւ ջուրը լընելով զրազած կ'ըլլային...

Ուներ-չունէր, սակայն ուներ Քֆրան իր Ախպէր Բրչո շունը, որ կ'ընկերանար իրեն, լեռան արտը մշակած ատեն կամ ծորին արտը հերկած ժամանակ: Երկու վայրերն ալ՝ խոռոչարեակ գագաւններէ վտանգուած:

Բրչոն կարելորութիւն չէր տար մարդոց ըսի-ըսաւներուն. ան գիտէր, որ տէրը աշխարհի ամենալաւ մարդն էր եւ հարուստը. բաւ է, որ թանապուրով եւ հացի փշրանքներով կը հոգացուէր փորը: Բրչոն կը հալածէր բորենի, շնագայլ, աղուէս: Օր մը, փարախատան կիսապատին տակ ան խելզկեց սեւ օձը եւ զայն նետեց հաւերուն առջեւ...

— Իմ Ախպէր Բրչոն մարդու պէս կը հասկնայ,— կը գովէր Քֆրան, պարծենալով...

Զմեռը օձիքէն կը կախուէր կի՛նը, թէ՛ դեռ՝ ցախ բեր, վառենք: Իշուն աղբը քաւոր չէր տար, որ վառէին եւ Քֆրան բնակուած էր ցախ հաւաքել հեռաւոր անտառի ժողովրդէն: Բրչո կ'ընկերանար Քֆրանին. մէկ-մէկ կաքաւ կ'սրսար կամ նապաստակ մը, զոր կը գնէին քաղաք իջնող մարդիկ, հոն ծախել-չախել ու գնելով: Իրենց կերածը կորեկով թանապուր էր եւ գարեհաց: Գարին եւ կորեկը կը հոգային հարուստ գիւղացիներ, փոխան աշխատանքի:

Քֆրան Հանթան աղքատ մարդ էր՝ ինչպէս իր գլուխը: Փարախատան մէջ կը ձմեռէին բոլորը միասին՝ այր ու կի՛ն, լէջ, հաւերը եւ Բրչոն...

Բ.

Տաժանելի ձմեռէն ետք եկաւ ծաղկաւոր գարունը. լեռ ու ձոր կանաչ հագան: Աշնանացանը ծիլեր տուաւ...

Երբ ցուրտերը փախան եւ գարունը

եկաւ, արեւոյ տաքացուց լիսնակոյր, թափեց իր ամբողջ կրակը ձորին մէջ, յայտնաբերեց զանազան լեռները: Ամբան շորացած ձորը ջուրը հեղեղեց, բերելով թփրանին արտը միայն: Աստուած ինչո՞ւ չար էր խեղահին հանգիւյ, բոհն ժարգիկ: Նստած փրյաժքին քով՝ Ձկնան ողբաց հողին կոբուտը: Բրշոն ոռնոց բարձրացուց ի տես իր տիրուհիին ողբին: Թփրան ծիծաղեցաւ լայ չէր գիտեր, ինչպէս շատ բաներ, զորս չէր տեսած իր փակ կեանքին մէջ:

Ձմրան հեթաբասաց մը անցաւ գիւղէն: Քանի մը գիշեր մեծ արոտի մը մէջ լարեց ժարդոց երեւակայութիւնը՝ հուրիփերին երու պեղն ու ճոխութիւնը պանծացնելով, թաղաւ որի պզտիկ տղոսն քաջութիւնները հիւսելով միամիտ ուղեղներուն մէջ: Թփրան լսողներուն մէջն էր, ամէն օր եւ օրուն քանի մը ժամերուն: Թափուր միտքը յորդած էր այդ պատմութիւններէն: Գարնան հեղեղ եղաւ սրտին մէջ: Քաղաքէն եկող անցնողները քաղաքի մասին խօսեցան՝ ինչպէս հեթաբասացը: Հուրիփերինը տեսանելի էին նոն, շղափելի՝ ճոխութիւններ կային մազազիմներու մէջ: Թաղաւորի խօսք չկար... Հետեւաբար, Թփրան Հանթա սկսաւ ինքզինք երեւակայել թաղաւորի պզտիկ տղայ, թէ եւ տարիքը չէր յարմարեր պզտիկ տղայ պատկերացումին: Յիսունը անցած էր: Կիւնը երբ պատուէր տար կամ հացի կանչէր մարդը կը կոչէր՝

— Տղայ, Թփրան, գիտ՝ բեռ մը ցախ բեր էլով եւ եկուր հաց կեր Բրշոյին հետ: Իսկ երբ նեղսրտած բոլար ամուսինէն, վիրաւորական բառեր կը նետէր երեսին՝ «Այ, դժուար զուրկ մարդ, ողորմածիս երկու տարիքը կաս, հաւու ճուտի խելք չկայ զլիւուզ մէջը»:

— Խրշոյի մէկ աստիկան տղան քեզ ջուր կը տանի, ծարաւ կը բերէ: չըլլայիր, իշալլահ, որ չհանգիստի քեզի, — կ'անիծէր Ձկնան, թէ եւ ինքն ալ հասարակ մէջը բարակցեցնելու իմաստութիւնէն զուրկ կին էր եւ տաքացնելու տեղ կը ստոնցներ երկան մէջը:

Գարնան գայուն Թփրան զգաց, որ արիւնը եւ եկաւ մէջը: Կարօտցաւ հե-

թաթներու հուրիփերիններուն: Այնքան կը հասկնար, որ անոնք հեթաբին կը պատկանէին եւ զուրկ էր անոնց մասին մտածել: Քաղաքը կար, զոյութիւն ունէր տեղ մը ինչո՞ւ չէր թաղ տեսներ քաղաքին հուրիփերինները:

Էրիկ-կնիկ իջած էին ձորը: Թփրան էշաբեռով քար կը կրէր եւ Ձկնան փլած արտին կողը կը շարէր քարով, որ ուրիշ անգամ մնացածը շտանէր ջուրը: Բրշոն մայրողի պէս կ'երթար-կուր կար, տիրոջ եւ իշուն հետեւելով:

— Կնիկ, մտիկ տուր, թէ ի՞նչ քանու եմ...

Ձկնան խոշոր քարաղլուխ մը կը դետեղէր պատածին վրայ: Զբաղած էր: Ձկնեց Թփրանի յայնած մայրը: Ու շարունակեց պատել առանց ցնիթ շոր պատը: Թփրան գնաց կրկին քար բերելու: Ձկնան սպասեց: Քար չկար ձեռքին տակ: Եկաւ մարդը պարապ խորլիւնով եւ առանց իշուն: Կինը զարմացաւ:

— Տղայ, ինչո՞ւ քար չբերիր: ո՞ւր է էշը:

— Ի՞նչ կայ: Թողի, որ խոտ արածի. Բրշոյին ըսի՝ պահակութիւն ըրէ՛ք...: Մնաց քովը...

— Բա՛, դու ն ինչո՞ւ խորլիւնը նետեր ուսդ եկեր եւ երեսի՞դ կարօտ էի, խելքի պտուկ...

— Ի՞նչ է, կարծես քե՞զ կարօտցեր էի, եկայ: Եկայ, որ ըսեմ քեզի՝ քաղաք կ'երթամ վաղը...

— Վա՛յ իմ օրիս, վայ տղայ, տխմար մարդ, մենք այսօր պատ կը շարենք, վաղ-ւան հետ ի՞նչ գործ ունիմք: Հայգէ, գնա՛ քար բեր, էշը չգողնան...: — Կինը մաղկը պիտի փետտէր հերոստութիւնէն:

— Ես այլիւս քար չեմ կրեր, հասկցիր, կին: Պիտի պատրաստուիմ, — անհոգ պատասխանեց Թփրան:

Ձկնա առաւ խոշոր քար մը եւ չարտեց մարդուն վրայ:

— Քեզի մարդ ըսողին եւ ի՞նչ ըսեմ. խելք ու նենայիր, քեզի աղջիկ կու տային, ոչ թէ այլի կին. անիծուիս, որ ղէժս ելար, — Ձկնա սկսաւ ճուճելու եւ գլխէն լալակը հանելով՝ քար կապեց մէջը եւ անով յարձակեցաւ Թփրանին վրայ:

Թփրան փախաւ-գնաց իշուն մօտ՝ ցաւը պատմելու...

Գ.

Յաջորդ օր Թֆրան արթնցաւ ուշ։ Հուրի-փերի տեսած էր երազին մէջ։ Հազաւ եւ չէր գուրս քաշեց, կապեց թուրի ծառին։ Էլը փալան չուներ. գտաւ հին շալ-փարբ. մէջը խոտ ճարեց, լեցուց եւ խորտ-ւիլակ շալփարը կապկպեց իշուան կոնա-կին, փոկերը փորատակին հանգուցելով։ Կինը փրայ հասաւ դուրսէն. դացած էր գրացիներուն գանգատելու։

— Տղայ, ի՞նչ բանի ես, — հարցուց, չհաւատալով տեսածին։

— Ձենդ, կնի՛կ, չխառնուիս գործին։

— Տղայ, ձոր պիտի երթանք, պատը թմենք, չէ՞...

— Ես քաղաք կ'երթամ, — ըսաւ ու շնայեցաւ կնոյ։

— Այ մարդ, քաղաքին ինչ ըլլալէն լուր ունի՞ս... բունեց օմիքէն կինը։ Մինչ ժայնը ձգեր էր գիւղին մէջ, թէ՛ «մարդիկ, հասէ՛ք, այս հայկանին խօսք հաս-կեցուցէք...»։

— Քաշէ ձեռդ, կին, ես տղայ չեմ, մարդ աւ պէս մարդ եմ. բոլորը գիտեն քաղաքը, ե՛ս չգիտեմ...

Դրացիները հաւաքուեցան գլխուն։ Ի ծնէ խորամանկներ կային եւ աշխարհէ անտեղեկաներ, Թֆրանին պէս միամիտ տկարամիտներ։ Հարիւրին մէկը քաղաքը չէր տեսած։ Վախ ունէին քաղաքէն, ինչ-պէս նախամարդը՝ չգիտցած բաներէն։ Քնիյացիները համոզել փորձեցին...։ Ձա-մոզուեցաւ. պինդ գլուխ էր, ուղեղը հաւու էր. տրամաբանի չէր կրնար. քըշ ըսէիք՝ ետեւը կը դարձնէր. Թֆրան կոնակը դարձուց մարդոց եւ կնոջ նայե-ցաւ աստիութեամբ. իսկ կինը նստած էր գրան շեմին ու կ'ողբար երկան կարճ խել-քին փրայ. գիւղի սահմանէն գուրս չեկած մարդ, ո՞ւր կ'երթար հայրանը...։ Քաղա-քի հեռուն՝ մօթ աշխարհ, ճամբաները սարդի ոտտայնի պէս հազար ոլորան, վտանգը մէջը սպասող սարդ։ Վրան գլուխը բռշա, գրպանները՝ ծակ. գարե-հացի փշրանք փնտռեաւ տան մէջ՝ չկայ։ Կր մտածէ՞ր, թէ ինչ պիտի լակէին ինքը, էլը, լուներ, որ իրեն հետ պիտի տանէր. ո՞ւր ասանէր Բրշուն, որ հաւերը կը պահպանէր չազալէն, աղուէսէն, նեխահոտ բորենիէն։

Ձէ, այ մարդիկ, մի ձգէք երթայ, փարախ գրէք, կղպեցէք դուրս...

Պոռացին վրան, թքեցին պետին՝ Թֆրանին չորգլուխութիւնը երեսին տա-լով։ Հայհոյեցին քաղաքին, ճամբուն, ուրիշ պիտի երթար. մաղթեցին, որ լէլը գազանները ուտեն. անիծեցին այն մարդը, որ խաղցած էր խելքին հետը...։ Օգուտ չբրաւ։

— Հեթաթը գիտեմ, քաղաքը չգիտե-նամ. որուցի, պիտի երթամ։ Թող մէկը չխառնուի գործին. ձեր գործին ես կը խառնուի՞մ, ըսէք, հը՞...

Թֆրան Հանթան ծնեւ-չէր ծներ, իրենց գիւղը գիտէր մինչեւ ձորին մէջ բանող ջաղացքը, ուր մէկ-մէկ կորեկ կամ գարի աղալ կու տար։ Անկէ անդին ի՞նչ կար, ո՞վ կար՝ լուներ գաղափար եւ անա կէր քաղաք պիտի երթար։ Ո՞ւր էր քաղա-քը, ինչի՞ կը նմանէր, խելացիներէն շա-տերը չէին տեսած։

— Ուր պիտի երթաս, գուցէ բու Աստ-ւածդ, — ըսին եւ ամէն մէկը գնաց իր գործին։ Մնաց մէկը, որ գիտէր քաղաք տանող ճամբան։ Ողջաց։ Կ'երթար—կը կորսուէր։ Մեղքնալով էր, որ ըսաւ։

— Դէ, որ պիտի երթաս, գնա՛ մորի ճամբան բռնած. որ հասար դաշտ, մորա-գետին ափը թող յտաս։ Կ'երթաս, կ'եր-թաս, կը հասնիս մէկ կամուրջի. այդ կա-մուրջին վրայէն քաղաքի ճամբան կ'անց-նի. բոնէ աղ՞ գնա՛, գնա՛ մինչեւ հասնիս քաղաք...

Թֆրան այնքան խելք ունէ՞ր, որ միտ-քը պահէր այդ բոլորը։ Գլուխը հզան պէս վեր-վար շարժեց, թէ հասկցած էր։ Երբ վերջին մարդն այ հեռացաւ, մնաց Թֆր-րան մինակ՝ իր իշուն հետ։ Կինը կ'անի-ծէր տակաւին իր բախտը, որ հայրան մը տուեր—նստեր էր...

Թֆրան խուրջինը նետեց իշուն կոնա-կը եւ սրունքին մէկը աղեղելով անա-սունի մէջքին, միւս ոտքը կարեց գիտնէն։ Այն ասան կինը տեսաւ, որ իրենց չէր չոր-քոտանի չէր, այլ՝ վեցոտանի։ Ապրեցաւ. ետքէն հասկնալով, մարդուն ոտքերուն երկար ըլլալը, չափը բրաւ կոնակին։

Թֆրան ժայնեց.

— Ձինա, հոգ չընես. արեւը որ կոնա-

կին գարկու, ես հոս եմ, իմացիր,— ապա շան գառնալով ըսաւ։

— Բրջօ, գացինք։

Շուներ նստած էր հողին. չարժեց պոչը, որ աւելեց տակի հողը ու բարձրացաւ չորս ոտքերուն վրայ, երբ լսեց տիրուհին ձայնը։

— Մնա՛, Բրջօ, որ աղուէսը գա հաւը տանի, ես ի՞նչ ընեմ, երբ գուն չկաւ մօտաւ։

Բրջօն կրկին նստեցաւ հողին. իր խելքով գտնեց, որ տիրուհին իրաւունք ունէր մտահոգուելու։ Լեզուն եւ քաշեց եւ թուր կլկեց։

Թֆրան ոտքերով խելթեց իշուն կողերը։

— Ձու՛, չու՛. Բրջօ, գացինք, ախապէրս,— էլը շարժեցաւ. Բրջօն չէր կրնար սպասել։ Ինքն ալ ոտքի՝ վազեց եւ իշուն առնելու անցաւ...

Դ.

Թֆրան ուրախացաւ, որ յաղթեց համազօր զացիներուն եւ ճամբայ կաւ։ Գիւղէն դուրս ձանձրոյթը կոխեց վրան։ Էլը գանգազկոտ էր։ Իմա վրայէն եւ խորտու քայլի սկսաւ։ Ձորին ճամբան կ'ոլորէր լերան կողը ու կը սահէր վարձողաց, որ կոչալիւնած գաւազանը հետը չէր վերցուցած։ Գարնան խամէն նոր կլած եզան պէս կը սայթաքէր խիճերուն վրայ, որ կարծէք մասնաւոր հաւաքէր, բերեր—թափեր էին կածանին լայնքով մէկ։ Իշուն վիճակը աւելի վատթար կը թուէր. ան պէտք է սմբակները գետնոյէր բացերու վրայ. նալ չուներ եւ կոճկերը ցաւ կը զգային։ Միայն Բրջօն էր, որ ցատկոտելով, մէկ—մէկ թուփերը թրջելով՝ կը վազվզէր վեր ու վար, կը խրոչեցնէր թուփերու տակ թառ եկած կաքաւները։

Ձագայ մը կտրեց կածանը ու նստուեցաւ ձորը։ «Բրջօ, բոնէ պոչը», պոռաց Թֆրան, ինչ որ ստիպեց իշուն գոռալ՝ գէպի օդը ցցած գունը։ Բրջօն չկրցաւ բռնել չագային պոչը. յայտնի էր, որ վայրի ձորը չագային էր եւ ոչ թէ շունին։

Ձորը սկսաւ լայննալ եւ դաշտագետինին փէշերը հասաքել, ակերէն փոթփոտ եւ սրսփուն, որ հովը կ'այլեկոծէր արտեւրուն աշնանացանը, թաւիչ կանաչով...

Հոս կածանը երկնդեցաւ օձի լեզուին պէս եւ Թֆրան կանգ առաւ ու ձայնեց իշուն։

— Ձու... Ձու...

Կեցաւ նաեւ Բրջօն, որ զգաց, թէ չփոթ կար տիրոջ մէջ։ Իսկ Թֆրան կը խօսէր ինքն իրեն. «Վարի՛նը բռնեմ երթամ, թէ վերինը. գուն ըսէ, Թֆրանն»։ Յիշեց, որ գիւղէն իրեն ըսուեցաւ աջ թեւին նայել։ Իշուն գլուխը դարձուց գէպի հիւսիս ու ընկեց այդ արահեակն, որ բացեր էին հողագործները իրենց քայլերով։ Ու շարունակեցին։ Քոմստի արտի մը մէջ, մէջքը ծռած կ'աշխատէին մարդ մը եւ երկու կին, մինչ էլն ու շունը կ'երթային։ Թֆրան գնաց գէպի աշխատողները ու ձայնեց։

— Հէ՛յ, ախպէ՛ր, քաղաք կ'երթամ. ճամբան գիտե՞ս, ցոյց տուր։

Նրեք զլուխ բարձրացան, տարօրինակ հարցումէն զարմացած եւ մարդը միայն ձայն տուաւ։

— Լեռնոյ՞ք՝ ես։

— Հա՛, ախպէր։

— Որ լեռնէն ես, ինչի՞ք՝ ընկեր ես այս կողմը, տեսնէի մարդ, ուղիղ երթայիր...

— Ըճամբան երկնդաւ. ըսի՛ գամ քեզի հարցնեմ,— միամտութիւնը զգայի էր Թֆրանին մօտ եւ երկու կիները ծածկեցին իրենց խայթող ծիծաղը լայնակներուն ճոթով։ Մարդը նայեցաւ անցորդին արտաքին վիճակին. վրան—գլուխը մարդափարի, քաղաք գացողի երեւոյթ չուներ. էլն ալ փայլան չուներ. շունը միայն շնափարի կ'երեւէր։ Ուղեց լրիւ գաղափար կազմել երեք հոգիները կարաւանի մասին եւ հարցուց։

— Ախպէր, անունդ կը բաշխե՞ս, որ իմանամ։

— Ես Թֆրանն եմ։

— Հա՛, գուն Թֆրանն ես, ախպէր, արի ես եւ գնա՛ քու տուն։ Քաղաքը վիշապ է, քանափար, որ քեզ տեսաւ, հուպ կ'ընէ, կը կլկէ... քաղաք ճամբան բռնեմ եւ հազար գազան ու հրէշ, վազան—վազան քեզ եւ էլզ կ'առնեն իրենց ոտքի տակ... մեղք էք, տուն գարձիր, տուն...

— Ձէ. ես պիտի տեսնեմ այդ ի՞նչ ջանափար են քու ըսածները. ճամբան ցուցնես, շնորհակալ եմ...

կիներէն մէկը փսփսաց մարդու ահանջին.

— Դա՛՛ֆ ըրէ, թող երթա՛յ. գլուխը քարին, աշխարհ մէկն է:

Մարդը լսեց կնոջ արհամարհում խօսքը, բաժնեկցի տուաւ գէմքին եւ ըսաւ ԹՓրանին.

— Դէ, որ չես դառնայ, բահմ. կը բռնեն իմ արտի փէշ, քովի արտի կող, քու ձախին կը ահանեն ձորակի առու ափոսը, որ ջուրը կը տանի—կը մտցնէ կամրջի տակ: Կամրջի վրայ քաշու երէ քաղաքի ճամբան... Աստուած հետդ...

ԹՓրան, գիւղացի լահի պէս ուրախացաւ, որ տեսած ծառի վրայ հասած պտուղ կայ. հասաւ իշուս եւ անպարեզնել ուղեց զայն.

— Առ, շու... Բրջօ, գացինք քաղաք, հեծաւ էլը ու բարդել տուաւ ոտքերը:

Արտին մէջ գետնախնձորի սերմ թաղող կիներէն մէկը երկար նայեցաւ էլը նստած մարդուն հետեւէն եւ միւս կնոջ գառնաւորով ըսաւ.

— Քա, Հասնա, աղ էլը շորքոտանի՞ է, թէ վեցոտանի...

Արդարեւ էլը հետուէն կ'երեւեր վեցոտանի: ԹՓրանին ոտքերը կը հասնէին գետին եւ շարժման մէջ կու տային երեսոյթը իշատաքի: Սակայն, եթէ կիները դպրոց յաճախած ըլլային ու կարգացած կամ լսած ըլլային սպանացի մեծ գրողին՝ Տոն Քիշոթի մասին, այլ պատկերացում պիտի չգտային, պծելու համար տիպարը ԹՓրան Հանթային, որ հիշող ու հիշող Տոն Քիշոթին կը նմանէր, առանց նիգակի, ոչ ալ գէն ու զրահի, միայն, բուրբեր հագած, գիւղացիի կերպարանքով տիմար մը...

Ե.

ԹՓրան եւ իր երկու ընկերները ի վերջոյ գտան կամուրջը:

— Առ, շու. կայնէ, հայվան:

Կամուրջը կը զղրար. երկրաշարժ էր: Անծանօթ ուժին հանդէպ սարսափ մը տեղ կը գտնէր երեքին արտին մէջ: Բնագոյական էր Բրջօյի աշանալը թու մըն ի վեր. ան տեսաւ հսկայ հրէշը, որ ծանրօրէն կը թաւալէր ճամբուն վրայ եւ կ'ուր ստեղծուէր, գէշ, տաք քամի դուրս կու տար,

ծուխի պէս: Հաջեց, հաջեց, բայց վախճաւ ոտքէն խածնէլ բեռնաւարին: Հրէշը թու—լայ մը պիտի տար իրեն, երբ վնասաւորէն նետուեցաւ տիրոջ քով.

— Հա՛ֆ—հա՛ֆ, հա՛ֆ—հա՛ֆ...

ԹՓրան վեր վազեց, թէ այդ ի՞նչ տեսակ գազան էր, որ վախճուց իր Ախպէր Բրջօն: Կամուրջին վրայ եւ ճամբուն մէջ Հարժու մ չկար: Իրեն թու եղաւ, որ գազանը փախեր էր իր վախէն: Ետ գնաց կամուրջին տակ.

— Աէ, Բրջօ Ախպէր, մէկը չկայ. ըլլար՝ խէրը կ'անիծէի, շուրջը նայեցաւ, էլը չկար: Վախճաւ, թէ գազանը տարած չըլ—լայ. պիտի ողբ բարձրացնէր, երբ լսեց անոր գոգոցը կանայ արտին մէջէն, հեռուն, Բրջօ, հատիկ, էլը շերթայ—կորսը—ի: Բրջօն գիտէր էլը կանչելու հաջեց.

— Հա՛ֆ—հա՛ֆ... հա՛ֆ—հա՛ֆ...

Արդարեւ, էլը լսեց Բրջօյին հա՛ֆ—հա՛ֆ եւ ետ յմնաց իր շուս ընկերէն: Ականջնե—րը ցցեց, զարմուց մայնին կողմը: Հարա—գատը գտնողի ուրախութեամբ գոգոցոյով կանչեց, թէ՛

— Եկայ, եկայ, Բրջօ...

Երբ մէկտեղուած էին, ԹՓրան նայեցաւ: Արեւը կանգնած էր գլխավերեւը: Գիւղական ճաշի ժամն էր: Ո՛ր էր ճաշը. խուրճիկը պարապ փորով նետուէր իշուն կոնակը: ԹՓրան ափով զարկաւ զիսուն. բան չէր առած հետը.

— Բրջօ, ճաշ չունինք, ախպէր:

Բրջօ վազել ուղեց գէպի գիւղ. քաղաքէն բան չէր հասկնար...

Իր բախտէն էր, որ կամուրջին վրայ զղրողին հանդ խոշոր ԲԱՄԻՆԵՆ գոնա—կէն վարիչը թղթէ մեծ տոպրակ մը չար—տեց կամուրջէն վար, հոսող ջուրին մէջ, թէ՛

— Գնա՛ ձուկերուն կեր...

Բրջօն առանց սպասելու տիրոջ հրամանին, նետուեցաւ ջուրը եւ խածաւ տոպրակը: Քիթին հասաւ միտին հոտը: Անքե—րուն մէջ փայլող շող՝ ան տոպրակը բերաւ դրաւ, տիրոջ ոտքին քով.

— Հա՛ֆ—հա՛ֆ, հա՛ֆ—հա՛ֆ, թէ՛ տե՛ս, ի՞նչ բերեք եմ:

ԹՓրան բացաւ տոպրակը: Գտածը իրեն համար հրաշք էր. ամբողջ հաց մը, որ չէր նմաներ իր կերած կորեկահացին, հաւու սկիւրներ, քիչ միտով եւ ջիղերով

հարուստ կար սոխի գլուխ մը, որ համեմն է ու սնունդը զեղջուկ մարդուն...

— Է՛հ, Բրջօ Ախպէր, Աստուած մեծ է: Տեսաւ մեր հալ, հալ չէր: զրկեց հաց ու ռսկոր, ինծի եւ քեզի հաւասարէ հաւասար: Ոսկորները տուաւ շունին, հացը կրծելով կերաւ ինք: Աղ կար, սոխին գլուխը ջարդեց, անուշ բրաւ:

Բեռնատար կտրեին վարիչը, որ երկար ճանապարհ էր կտրած ելման կայքէն, մտքէն իսկ չեք անցուցած ճօթներուն կարաւանը: Այ այ ձու կերու վտար...: Տեղ մը ան կնկնուցած էր քամիոնը, նստած անոր շուքին, ճամբեզրին ու կերած՝ հետը բերած ճաշը: Աւելցածը ան պահեց, առանց հաշիւ տալու, թէ ինչո՞ւ չնետեց արախն մէջ: Ինչո՞ւ, միտք բրաւ զայն նետել կամուրջէն վար: Մանրութիւն իրողութիւններ, որոնց պատճառով կը կնքուին յաճախ մարդու ո կեանքին լիկը...: Գուցէ Թֆրան ետ դառնար գիւղ, չգիտնալով քաղցին: Ծունը պատրաստ էր եւս երթալ: Ինչպիսիք ան պահանջ մըն էր, կէսօրին տուն դառնալ կամ արտին մէջ ճաշել: Կամուրջին սակ անօթի մնալը իր հաւկայցողութենէն զուրս էր...

Էլը մտած էր քովի կանաչ արար: Ընթելը փուշ կամ համեղ փշածաղիկ չկար: Զորափը չոր էր, խճային: Հեռեւ արար, մտաւ աշնանացանի արտը, ուր գարիին ծիւերը հասակ նետած էին: Ոճիր էր իշուս եւ սփռով կողմէ աւարի տալ ուրիշին արտը: Սակայն Թֆրան մոռցաւ այդ կանոնը, ինքն իրենը ըսելով. «Զարդ ինչ, տունս խոտ չկայ, ձորին մէջը՝ լեցուն: Բայց մենք հոն չենք, այլ՝ կամուրջին տակը, օտար հոգի վրայ: Կե՛ք, կշտացիր: ճամբայ ունինք մեր առջեւ...»:

Ինքը փառնեցաւ կամուրջի շուքին.

— Քիչ մը դիւզանանք, Բրջօ Ախպէր,— եւ աչքերը փակեց: Է՛հ, գիւղը կամ ձորի արտը իր տեղը կը գտնուէր, երբ ուզէր՝ կը դառնար տուն...

Բրջոն դեռ կը ծածծմէր ոսկորներու կոճերը եւ աչքի տակէն կը հեռուէր իշուս, որ ակօս կր բանար կանաչին վրայ՝ հեռանալով: Ելաւ նստած տեղէն ու ցատկեց արտին մէջ: Էլը շատ էր հեռացած: Մարդու պոռպոռոցը զգացնել տուաւ, թէ վտանգ կը սպառնար իշուս: Աւազակու-

թիւն էր անոր ըրածը եւ ինք ակամայ մեղսակից էր: Ձայն տուաւ աւանակին.

— Հաֆ-հաֆ... հաֆ-հաֆ...

Հասկցա՞ւ էլը, որ վտանգի մէջ էր ինք: Գլուխը քարժրացուց եւ ետեւ նայեցաւ. շունը՝ առ տ փախուստ, հակառակ կողմի վրայ: Էլը, որ տխմար անասուն էր, հասկըցաւ ու ետ եկաւ զոգոսալէն: Աղմուկէն վեր նետուեցաւ Թֆրան ու աչքերը լայն բացաւ: Ինքնաշարժ մը սուլելով կ'անցնէր կամուրջին վրայէն: Էլէն աւելի բթա-միտ էր, անկէ աւելի յամառ, անխելք: Կանչեց էլը, քաշեց դէպի ճամբան.

— Բրջօ, դաջիրք քաղտը...

Էլը խրտկելով քայլ կը նետէր ճամբեզրի քիչ կոխան հողէն. Բրջոն անակնկալ յարձակումներ գործելով անցնող կտրեբուն վրայ, կը չփոթեցնէր վարիչները: Անոնք կը հայհոյէին շան տիրոջ, որ ապուշի պէս բերանարաց կը հետեւէր երթեւեկող կտրեբուն շարժումին, մէկ-մէկ կանչելով շունը, թէ՛

— Ձեզօք մնա՛, Բրջօ Ախպէր. հէշ չվախնաւ, առոնք անմեղ զաղաններ են...

Տեսաւ ճամբան երկար էր, սեւ սփի պէս սողացող երկու կողմի արտերուն մէջէն: Երանջեց: Կրնար իշուս վրայ նստիլ ու աչքը զոցել ու զածին պէս: Էլը կը քայլէր իր ճամբան եւ ինք կը մրափէր, ճամբան կարճեցնելու համար: Մրափած էր, գործադրեց: Հեծաւ էլը. ծանրացել էր էլը փոք տուաւ եւ Թֆրանին ոտքերը զպան պետին.

— Ձու, յո՛ւ, հայժան էշտի, ի՞նչ կ'ընես, թէ երկու շուլալ կորեկ բեռցնեմ քեզի... վառագէ:

Ետեւէն բեռնատար մը ազդարարու-թիւն տուաւ: Էլը պէտք չէր խրտէր եւ ճամբան կիւլը: Սրէնք էր ազդարարելը: Դամիտին ազդարարութիւնը ահաբեկեց խեղճ կենդանին. զեկը թոյլ էր, կարծեց, թէ տէրը թոյլ կու տար ճամբան փոխել, որովհետեւ կատար ուղղակի իր ետեւէն կու գար հեռացով: Կառքին վարիչը կրցաւ փրկել գրու թիւնը: Էլը նետուեցաւ ճամբուն մէջտեղը, ապա քացի ապով իր իրեն հետեւող զաղանին՝ հասաւ ճամբու ձախ եզրին, վրայի բեռը նետելով փոսին մէջ: Թֆրան ինքզինք տեսաւ փոսին մէջ...: Էլը կը վազէր խոպան հող մը

կոխկռտելով: Ելաւ—կանգնեցաւ. ծուռ—
կին մէջ ցաւ զգաց: Կարեւորութիւն
չտուաւ: Փնտռեց շուրջը, որ կը վազէր
տակաւին կատարին ետեւէն, խածնէ վոր—
մէջով մեքենայ զազանին թաւալող,
չբռնուելիք ստոր:

— Բըշօ՞՞. Բըշօ՞, ետ եկուր, Հայվան,
կը կոխկռտուիս, Բըշօ...

Կանչեց ու վազեց իշուսն ետեւէն.

— Տօ, իշուս քուռակ, ո՞ւր կը վազես, ո՞վ
ինկած է ետեւէդ... չուտ, ետ դարձի՛ր՝
կ'ըսեմ, չե՞ս լսեր, Հայվան...

Հայվանը լսեց այն ատեն միայն, երբ
չուսը Հայվանիով հարեցաւ զինք: Թֆրան
բարկացաւ. վրան: Գաւազանը քովն ըլ—
լար, մէկ քանի հարուած կ'իջեցնէր ցցուն
կողերուն: Ափսո՞ս: Գաւազանը տունը
մտնած էր...

Նոր յոյսով շարունակեցին ճամբան:
Արեւը աւելի թեք կախուած էր երկինքէն.

— Հայճո՞ւ... զեռ քաղաք չկայ մէջտեղ,
իսկ Ձկնան կը սպասէ, որ տուն դառնամ,
արեւը՝ կ'ընակիս...: Է՛հ, կ'նի՛կ, ներող
եղի՛ր, թէ որ չգամ այսօր, վաղը անպայ—
ման կու գամ, քեզի կը պատեմ քաղաքի
հորի—փերիներու մասին...

Ճամբան կրկին երկնոցացաւ: Մէկը կ'իջ—
նէր հովտանման գաւառ, միւսը կ'ոյրէր
բլրան կողը: Ի՞նչ գիտնար, որ ցցափայտի
վրայ եղած ցուցատախտակին նշուած
սլաքը դէպի վար կը քաշէր ետեւէն եկող
կատարը: Ելը քաղեց բլրակողի ճամբան:
Թֆրան բան չըսաւ, իջած էր իշուն վրա—
յէն, կը հետեւէր անոր: Իսկ էլը ուրախու—
թենէն զոռլ սկսաւ, ահաւնիւնը տնկած
...: Ոլորանին ետեւէն էլը նստած մարդ
մը հլաւ առջեւնին: Թֆրան ուրախացաւ,
որ իրեն պէս մէկը կը տեսնէր եւ իր լեզ—
ւէն կը Հասկնար: Բարեւեց ու կանգ
առաւ իշուն առջեւ.

— Ախպէր, ամօթ չըլլայ, թէ Հարցնեմ՝
ա՞յս է քաղաքին ճամբան:

— Է՛, այո, ինծի Համար չիտակը այս է,
աջէն քաշելը. քաղաք զաջող օրոմորիլ,
եւ Հայվան կամ մարդ, այ միւսին վրայէն
կը քաշեն. տես, մէկ օրօ կ'երթայ ցածէն,
ա՛հա կ'ոխեց կամուրջին վրայ, անցաւ վեր
դնաց...

Թֆրան բան չհասկեցաւ: Մտիկ չէր

ընէր: Բան յիշողի եւ յիշածի մտահան չը—
նէլու պէս՝ Հարց տուաւ.

— Քանի՞ ֆաշիստ կայ Հոսկէ քաղաք...

Հետո՞ է, արեւ ով չես Հասնի. քու ինչի՞դ
պէտք քաղաքը: Նոյն կը մնաս՝ ետ կեցի,
գնա՛ քու շաղիք. դու բոշայ չե՞ս...

— Բոշան ի՞նչ է,— բերանը բաց պահեց
Թֆրանը:— Ես բոշան չեմ ճանչնար, ախ—
պէր, շնորհակալ եմ, որ տեսանք իրար:
Բըշօ, գացինք...

Մարդը գարժանք կտրեցաւ: Այս մարդը
ծուած խելք չունի՞, ախմար մէկը չէ՞.
զուտը շարժեց եւ քեց մատակ էլը:
Թֆրան նետուեցաւ իր իշուն կռնակը:
Ելը դժկամակեցաւ, ետ ու գեց դառնալ ու
զուաց զիլ, իր շունեցած ուժէն վեր հա՛—
հի՛, հա՛—հի երգելով: Տէրը բզգեց վիզը.

— Սը որ նայէ, մենք ինչ դարտի մէջ
ենք, ինք իր Այլան կը կանչէ...: Զո՛ւ,
Հայվան, խօսք եմ տուեր Ձէնային, արեւը
կ'ընակիս՝ տուն դառնանք պիտի...

Բըշուն ճամբան գիացաւ՝ լուրջով մեկ կը
տանի գիւղ: Յետոյ՝ խնդաց ինքնիրեն,
մտաբերելով մատակ իշուն տիրող ըսածը.
«Է՛հ, քաղաք չենք Հասնի, չոյլ կը մնանք,
Հայվան. զէ, պիտի կոխէ, հրեղէն միուն
պէս, որ աչքս գոցեմ—բանամ՝ քաղաք
մտնենք»:

Թֆրան չէր անդրադառնար, որ արեւ—
ուն շողը կը տանէր ձախ ուսին: Ոլորան
ճամբուն առաւած պատը շուրջի մէջ
առած էր իշուն ստորը եւ Բըշոյին կռնա—
կը արեւալոյսէն զուրկ էր...

Սակայն, սա ի՞նչ ահաւոր զոռց էր, որ
տարածուեցաւ զլիսավերիւր ու լեցուց
ձորը: Դղրդիւն ինկաւ բլրան փորը. գե—
տինը դողոցէ բռնուեցաւ եւ նախամար—
դու կենք վարած Թֆրանին թուեցաւ,
թէ Հեքիաթին հրէլը պատմութենէն զուրս
ինկած՝ ահա, ծանր—ծանր կը կոխէր ալ—
խարհքի վրայ ու կը մօտենար իրենց:

Ճամբան զառիվար էր եւ շերեւցող Հըս—
կայ բռնատարը, որ ծանր բեռ ունէր,
ու թ զոյդ խոշոր անիւններու վրայ կ'ոխե—
լով զանդաղօրէն վար կու գար եւ ազգա—
բարոյ ճշակը, Թոքերը պարպելով՝ կը բա—
ռայէր քառասուն զոմէյի կոկորդ պատ—
ուելով:

— Ճամբայ բացէք, թէ չէ կը կոխեմ,
կ'անցնիմ... ճամբայ՝...

Իր լեզուն ո՛չ թՊրանը կը հասկնար եւ ոչ ալ ասանկեր: Իսկ Բրչոն աղիքացաւ էր ունուած վաղեց վեր ուղտանէն, որուն հտին կը զգար հրէշին մօտենալը...

— Բրչօ, այ տունդ չքանդուի, ո՞ր կը վաղեւ. տօ՛, ետ եկուր, ետ,— կը բղաւր թՊրան, էշէն իջնելով, գլուխը կորսնցուցած, թէ ո՛ր պահէր գայն եւ հայվանը, որ գողցել բռնուած էր ասարօրինակ ձայնէն, գետին զգողիւնէն, բլրան հախէ կը լսէր շան կատաղի հաղոցը, որ ձորի մէջ արձագանգող յաջորդական տմպաղոտոցի պէս կը լսուէր, հեղհեղ մօտենալով: Հրէշը կը բառաչէր ամբողջ թոքերով: Կը խլանար անա Բրչոյին ձայնը: Էշը, որ կպած էր տաշուած բլրակողին, վզակապը ազատելով տիրոջ ձեռքէն, բնազդական սարսափէ բռնուած՝ ետ ոտու մով նետուեցաւ ճամբուն մէջտեղ, ուր յանկարծ կը խուժէր ամբողջ—բեռնատարը, յետամասին մայթքելով միաբուրայ ամպի ծածկոցներ, որոնց հոտը մտաւ թՊրանի թոքերուն մէջ, փոշոտց—հագով խեղդելով մարդը...

ԹՊրան չգիտցաւ յաջորդ երկվայրկեանին բնիկը: Վախի բնազդն ու աղէտին անգիտակից լեռնցին, որուն միտքը կաշկանդուած էր իր տիրոջ թին անդարձ կորուստով — լուսնին հալոցը չէր լսեր. ստակեցաւ: Էշը զուգուցով կը փախչէր գէպի անյայտը. ո՛ր կը փախչէր հայվանը — չփոթը ըրին կատարեալ: ԹՊրան չէր կրնար որոշել ընկիւղը, այլ նետուիլ իշուն հտեւէն:

Բեռնատար կառքին վարիչը, որ հագիւ կը զտէր թաւայող խոշոր անիւներուն զատիթափ էջը, հովէն ջրուած ծուխին մէջ հագիւ տեսաւ ակալով գլուխը: Իր տեսողաշարին մէջ ուներ վազող էշը, որ յիմարարար, անտես շուանէ կապուածի պէս, չէր ուզէր խուսափիլ աղէտէն եւ կը մնար միշտ առջեւի երկու անիւներուն ծիրէն ներս ու կը շարունակէր իր զոգոտցը, խլացնելով ճշակին ազդարարող ձայնը: Ուրկէ՞ րուսաւ կրկին Բրչոն: Այս ալ ուրիշ պատու: Նա: Ի՞նչ ընէր վարիչը. դեկէր չէր կրնար ծուկ տալ. կառքին թափը նուազեցնել կամ կեցնել չէր կրնար. բեռնատարը կը շրջուէր անդունդանման փոսը եւ կը յացնէր իր մայրը...

— Ծա՛, Ալլահ...

Երբ փորձ ըրաւ շեղել զեկը գէպի տաշուած պատը, առջեւի անիւները զգալի չորին արդելք մը կրխել—անցնելու ցնցուժը. սակայն, ետեւի վեց զոյգ անիւները պատկերաւոր բրին կլլող—իջնող եւ դեւտին հարուածող ուսինէ թնդի ներս: Մահը բեռնատարը կոխած—անցած էր կենդանական մարմին մը, որուն գիմաց—կունուծիւնը ճիւղաւ եր...

Էշը առջեւն էր. հետուն, արեւի լոյսին մէջ կանգ առած ճամբեղբին: Ետեւին ձայնը կու գար վերէն: Ան ահագնորէն կը հաղէր՝ հա՛՛՛—հա՛՛՛՛, հա՛՛՛—հա՛՛՛՛...

— Ի՞նչ եղաւ ակալով գլուխը,— հարց տուաւ ինքնիքին վարիչը: Կառքին քիթը զարնուած էր տաշուած բլրակողին, անուահեղքեր թողելով ակալութին վրայ: Բեռնատարը կը հետար, ահագին ճիւղ սպառնէլ հաջ: Երբ կառքին գունակը բացաւ ու վար իջաւ, վարիչը շան վնդոտոց լսեց: Վնդոտոցը կու գար բեռնատարին յետսակողմէն եւ տեսանելի չէր: Գնաց հտեւ, հետաքրքրութիւնը այժմ կրէր զարձաւ եւ այդ կրէրին մէջ վախը եւ ճաւատագրին զէմ մեղք զործած ըլլալու հիսաթափութիւնը զինք տարին կեցուցին արկածահար փնջանի մը գիւղին քով...

ԹՊրան ոչ եւս էր: Իրմէ կը մնար իր կարմիր արիւնը, որ գեռ կը ծլկէր բերնէն ու կը ներկէր ասֆալթին մութը: Երկարած էր ճամբու լայնքին, գէմքը գէպի քաղաք երազող տխմար երեւոյթով: Ան—խաթար կը մնար արտայայտութիւնը...: Բեռնակառքին անիւները ճզմած էին կուրծք ըսուած վանդակը, ջարդած ոտ—կորները ու պայթեցուցած որովայնը: Ժուրջի կոյտ մը թաթախուած սեփական արիւնով եւ աղիքներու փախուքով: Պժգալի էր նկարը, որ կը ներկայացնէր թՊրան Հանթա անուն քիչ տաղով ապրող գեղջուկը: Բրչոն բռնած էր տիրոջ թեւէն ու կը քաշէր եւ զոգոտաց, երբ վարիչը կը մօտենար: Վախցաւ վարիչը եւ այսա—հարած ետ փախաւ: Իր բախտէն ամայի կը մնար այդ պահուն ճամբան: Արկածին միակ վկան էր լուսնը եւ լուսն չէր կրնար մատնել զինք: Վաղեց գէպի գունակը: Բարձրացաւ գեկին առջեւ: Ալլատացուց մոթոյր ու թեւ տուաւ կառքին...

— Փախ տուր եւ փրկէ կացութիւնը...

2.

Տարի մը ետք, ամբան, ծխախոտի բերքի զնաւատման օրերուն, կրկին հանդիպեցայ Թֆրանենց գիւղը: Երջանի Թֆրանենց-պաշտօնեան հոն էր իր գործաւորին հետ: Երբ կ'անցնէինք գետնափոր տան մը առջեւէն, պաշտօնեան ցոյց տուաւ:

— Սա է երազատես Թֆրանին տունը:

Կինը, Ջէնան, փէշերը փռած նստեր էր տանիքին եւ երկանաքարով կորեկ կ'ազար: Երկանաքարի միօրինակ ալժուկը ողորձայն երանդ չունէր, այլ՝ աղունի զուարթ երգ մը: Պաշտօնեան բաւաւ, թէ բուն չէր փոխուած: Ջէնան ունէր իր հասակէկ մէջքը, կարմիր այտերը եւ խօստուն, պնդաւ նայուածքը: Բրշոն պատկած էր փորին վրայ, տիրուհիին փէշին մօտիկ եւ տխուր աչքերով կ'երազէր:

— Ջէնա մայրիկ, Բրշոն դեռ կ'այցեւի՞ր...

— Հա, աղէկ, ես մոռցայ անբախտը, շունը կը յիշէ...

Լսելով իր անունը, Բրշոն վնասուաց. լեզուն քաշեց բերանը եւ գուրս հանեց, կախեց կարմիր-կարմիր: Աչքերը բացխցեց, գունը գրաւ երկարած գոյգ Թաթերուն եւ կողքի տակէն նայեցաւ մեզի...

Արկածին օրը, Բրշոն շատ էր շարժուելու: Ոոյս տուող բնոյնատարին ետեւէն հաջած էր կատաղօրէն եւ իր հաֆ-հաֆ-նէրը թէ՛ անէծք էին եւ թէ հայհոյանք. կատաղութիւնը իջաւ, երբ զգաց, որ տէրը չէր շնչեր եւ մէջը շարժում չկար: Լսելով, որ Բրշոն կը հաջէր, էջը ետ եկաւ եւ հոտոտեց տիրոջ շորերը. արեան հոտը գծուեցուց գայն: Իրկնամուտ էր եւ ան յիշեց գիւղը, որովհետեւ շրջապատը ամայի էր մէկը չկար, որ յիշէր եւ հոգար իր մասին: Ան մէկէն դողող ձգելով վազեց դէպի ետ, երման անծանօթ կամուրջը...

Բրշոն տիրոջ թեւը բաց թողուց, երբ բնկեր էջը գլուխը առած կը փախչէր: Գիտցաւ, որ անոյս վիճակ մը ունէին երկուքը, որ տէրը չկար, իրեն կանչելով, բսելու համար:

— Բրշո, գացինք:

Այժմ, բնկեր էջն էր, որ գոայով կարծես գոչեց:

— Բրշո, մենք գացինք, համբան ցոյց տուր...

Բրշոն ուր հասած, եկած ատենը միգած էր. մէկին հոտը թողած ետին նշանակէտի պէս: Հոտուրտաց քար, խոտ կամ հողաչերտ: Գիտէր դարձի համբան: Դունչը բարձրացուց, էջը կը հեռանար տակաւ: Ան մէկէն վազ տուաւ աւանակին ետեւէն. անիկա ձգած էր անփափապաւ համբան եւ իջնելով քովնտի արտերը, կ'ասպատակէր գանոնք, կանաչը ճարակելով:

Այնուհետեւ, իրենց համար պահուումը խաղաղու պէս վազուըզուք եղած էր դարձի համբան: Արեւը հորիզոնին, երկու բնկերները մտած էին գիւղ տանող ճորը: Թէ ի՞նչ տրկածներէ անցած էին, ձորին մէջ, ոչ ոք գիտցած էր գիւղէն: Անկարելի չէր, որ շնազայներ սուտց ձգած լըլլային անյայտ խորշերէ կամ բորենին հետապնդած շրջար էջը: Բրշոն վազողցած էր բնկերը առջեւէն եւ ինք պաշտպանած բնկերը ետեւէն ու կողքերէն...

Գիւղին մէջ մարդիկ նոր քուն մտած էին, երբ Բրշոն Թաթեց իրենց տան դուռը:

— Հաֆ-հաֆ, հաֆ-հաֆ...

Ջէնան մոտհոգ, ճրագին առջեւ, Թֆրանին մէկ պատուարէն շարժարը կը կարէր: Ուրախացաւ, որ իրենինները վերադարձած էին: Նյաւ եւ գուռը ետ բրաւ: Բրշոն նետուեցաւ վրան, բոնեց փէշէն, քաշեց զէպի գուրս. մինչ էջը անաղձուկ օտհեցաւ ներս ու գնաց կանգնեցաւ իր սովորական տեղը: Յոգնած էր. տիրուհին հաւաքած խոտին գունչ շղարկաւ. միայն, ամբողջ համբու ընթացքին միգելու ժամանակ չունենայով՝ թրկեց տակը: Բրշոն, բաց թողելով տիրուհիին փէշը, փողոց-տանիք բարձրացաւ եւ ինչքան շունչ կար թռչերուն մէջ, սկսաւ գուժել աղէտին պատմութիւնը:

— Հաֆ-հաֆ, հաֆ-հաֆ, — որ իր լեզուով բսել էր՝ հաւէ՛ք, հաւէ՛ք...

Ջէնան հաւար փրցուց գիւղերով, գիւղին մէջ: Էրիկը չկար. ետ եկեր էին շունն ու էջը. զժրախոտութիւն պատահած էր մարդուն...

— Հաւէ՛ք, ես ալամ. Թֆրանս չկայ...

Քնաթաթախ, որջանման տուներէն գուրս ելան մարդիկ, կիներ, եւ հաւաքւեցան Ջէնայի գլխուն:

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ եղևր է,— կր հարցու—
փորձեն:

— Բրչոն եւ իշր եկան. Թֆրանին բան
մը պատահած է. վայ իմ շար բախտիս...

— Հա՞Ֆ—հա՛Ֆ, հա՞Ֆ—հա՛Ֆ,— կր շա—
րու նակէր Բրչոն՝ իմաստաւորելով տի—
բուհիին խօսքերը:— Հա՞Ֆ—հա՛Ֆ, հա՞Ֆ—
հա՛Ֆ,— ու փորձ ըրաւ վազելու եկած
համբոյով...

Կռահեցին ոմանք, դուշակեցին ուրիշ—
ներ եւ մէկ—երկու հոգի հասկացան Բրչոյին
ըսել ուզածը.

— Որ շունը հտ եկեր է ոչ տիրոջ հետ,
ուրեմն, անբախտութիւն պատահած է
անոր,— ու զգուշացան Ջէնային ական—
ջին լսցենէլ Թֆրանին մահուան ստոյգ ըլ—
լալը:

Կանչուեցան երկու կտրիճ երիտա—
սարգներ: Ծարեցին օրը հանգիստ ըրած
երկու ձի, մերկ ու անթամբ: Եւ գիւղին
պատասխանատուն հրահանգեց.

— Գացէք, գտէք մարդը, թէ քարի տակ
ալ թաղուած գտնէք...

Մէկը փխտոփայեց.

Երազին ետեւէն վազողը գոհ կը դառ—
նայ երազին...

Կտրիճներէն մէկը կանչեց.

— Բրչո՛, գացինք:

Բրչոն թէն յուշած իր ամբողջ օրը
վազուըզելով, սակայն իր առաքելութեան
աւարտը փառաւորեց առոյգ հաջողով եւ
ինկաւ ձիերուն առջեւ.

— Հա՞Ֆ—հա՛Ֆ, հա՞Ֆ—հա՛Ֆ,— թէ՛ դա—
ցինք...

Առասուան գէմ վերադարձան երիտա—
սարգները. Թֆրանին գիակը բերելով
շարժաւի մէջ փաթկած:

Նոյն օրը թաղեցին:

Ջէնան կը պատմէ անհոգ—անհոգ իր
անխելք մարդուն մասին եւ կ'աւելցնէ.

— Մէկ—մէկ Բրչոն այցելութիւն կու
տայ թաղածիս գերեզմանին...

ՍՄԲԱՏ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

1 Մարտ, 1988

Լաթաքիա

ԱՅՍ ԴԵՄՔԵՐԸ...

* * * * *

Լռութեան մէջ...
 Մարդաշշուկ փափրուն
 Խուլ ալիքներն դէմքե՛ր, դէմքե՛ր...

Որ ուրուացան
 Մեր աչքերէն տեղահանուած
 Երազի մը հեռուններէն:

Անոնց համար,
 Արտօնուած չէր
 Մեր կողերուն տակ ծաղկիլ...

Արեւածաղիկի ստուերին՝
 Դար ու դարեր
 Արեւն ի գուր յիշեցին...

Անոնց շուրթին՝
 Զարտաբերուած հեփաթներ
 Սպասեցին պատմողին...

Այս դէմքերը,
 Զորս վարպետը փանդակեց,
 Ինծի ծանօթ դէմքեր էին:

Անոնց համար,
 Կարելի չէր
 Սովորական համբաններէն գալ մեզի...

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

Գ. ԱՐԷԼԵԱՆ

0002-2001
73-2001

ՅԳԻՎԱՆԵ ՎՍԻՅԱԳ

Կարօ էմմին կը վերադառնար Հեռաւոր տեղէ մը: Հարկ եղած էր բժիշկը տանի վարէ Պաղատազ: Ազնկէլ ազային կիներ զարմեալ պիտի մայրանար. ծննդաբե-
րութեան համար հարկ էր բժիշկը: Ազնկէլ աղան զայակով չէր բաւարարուեր. բժիշկ կ'ուզէր կնոջ կողքին: Ի՞նչ փոյթ, որ կի-
ները ամօթ կը տեսնէին ծննդական կնոջ քով այլ մարդ տեսնել, թէկուզ եւ բժիշկ: Կարօ էմմին միշտ իր միով կը տեղափոխէր
բժիշկը: Սեւ բժիշկը քաւելորս մամ պիտի մնար
Ազնկէլ ազային տունը. ասոր հա-
մար ալ, իր ծննդած միուն վրայ Հեմած՝
Կարօ էմմին տուն կը գառնար:

Վերջ Պաղատազէն նոր անցած էր գնո,
երբ Հանգիպեցաւ պէտրութեանցի երկու
թիւրքմէններու: Աստուք իրենց առջեւէն
կը քշէին էլ մը, որ կքած էր իր բնական
տակ: Սոքառն ալ պարզապէս բաղկացած
էր երկու խոշոր մուկերէ:

— Մարհապա, — մայնեց Կարօ էմմին:
— Մարհապաթէն, ալէքոս մ ալ սա-
լամ, — պատասխանեց տարեց թիւրքմէ-
նը:

— Աս ի՞նչ բեռցած էք, — հարց տուաւ
Կարօ էմմին:

— Ինչպէս որ կը տեսնէ մեր ազան,
Աստուած պահէ զիրք, մուկ են, — ան-
տարբերութիւն կեղծելով, պատասխանեց
տարեցը:

— Ձո՞ւկ, մո՞ւկ, ասանկ խոշոր մո՞ւկ
կ'ըլլայ:

— Այնքան ալ խոշոր չեն, ազա, մա՛-
նաւանդ եթէ մեր ջանքը նկատի առնուի:

— Սա կեանքիս մէջ ասանկ խոշոր մուկ
տեսած չունիմ:

— Հը, աստուք ի՞նչ են որ: Մենք երբեմն
անանկ խոշոր մուկեր կը բռնենք, որ մէկ
հասարակական մը կը կշտացնէ:

— Ի՞նչ կ'ըսես:

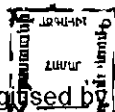
— Հապա՛, ես քանի մը տարի առաջ
մուկ մը բռնեցի, քու միւս յափ երկա-
րութիւն ունէր:

— Իմ գիտցածովս, մուկ ըսածդ այս-
քան կ'ըլլայ, — թեւ ջոյց տալով, յարեց
Կարօ էմմին:

— Աղա, մուկ կայ, որ քառասուն կան-
գուն կ'ունենայ:

— Մեղա՛յ, ասանկ բան կ'ըլլայ:

— Անշուշտ. հարցուր Մուսթաֆային,
քրոջս ազան է:

digitised by

A.R.A.R.@

— Մաշալլա՛ն, Աստուած պահէ: Իրա՛ն կ'ըսէ քեռիդ, Մուսթաֆա:

— Այո՛, ազա:

— Աստուած պահէ քեզ, Մուսթաֆա, կտրիճ տղայ ես:

— Անշո՛ւշտ: Ծառը գնաց, քի՛չը մնաց: Մէկ ասարիէն կը կարգենք զինք, Աստուածո՛յ հրամանով:

— Ծնորհաւոր ըլլայ, բայց գիտ կանուխ չէ՛:

— Ի՞նչ կանուխ, ազա, 16 տարեքը վերջացուցած՝ 17ին մտած է:

— Կանուխ չէ՛:

— Մինչեւ որ աներոջ ուզած գումարը հաւաքէ, արդէն իսկ տասնեօթն ալ կը լրացնէ: Հիմա 575 սուրիական ունի: Ղեն 225 սուրիականի պէտք ունի: «Ջայմ» աները ութ հարիւր ըստ ու պնդեց. մէկ գուրուշ զեղջ չըբաւ:

— Հիմա, այդքան դրամ պիտի վճարէ:

— Պոսքը մէջերնիս, ազա, Չահրան հազար ալ կ'արժէ: Ի՞նչ աղջիկ է. երկանքը առանձինն կը դարձնէ: Տասնչորս տարեկան է, բայց ասիլ ձիւ պէս է: Երկու եղ կրնայ գտպել. սքանչելի աղջիկ է:

— Պուաւօ: Բայց երկուքն ալ փոքր չեն:

— Մուսթաֆան երբ ասանուծ տարեքը լրացնէ, զինուորութեան պիտի երթայ:

— Ի՞նչ կայ որ, մեր տղաքն ալ կ'երթան զինուորութեան:

— Ազա, մեր քով ասորերէ է: Տղան երբ զինուորութեան երթայ, կրնայ հազար ու մէկ փորձանքի հանդիպիլ: Կրնայ նոյնիսկ սպաննուիլ: Ատոր համար ալ, տղաքը կը կարգենք, որ զինուորութեան չզացած՝ աշխարհի համը առնեն:

— Ջարմանայի:

— Բնաւ ալ դարձանայի չէ: Մուսթաֆան երբ զինուորութեան երթայ, աշխարհի համը առած պիտի երթայ: Հիմա, այս ձուկերէն իրեն երեսունհինգ սուրիական մնալու է: Դեռ աղջկան դրամէն զատ, թմրկահաւերուն դրամը ապահովելու է. յետոյ՝ զեռ ահազին գուշկայ եւ թաշկինակ պէտք են:

— Ատոնք ինչո՞ն համար են:

— Դուք քարթ կը զրկէք հարսանեկան հրաւերի համար. մենք թաշկինակ կամ գուշկայ կը տանինք: Իսկ մութարբին եւ

չէյիսին մէկական նաշխուն աքլոր կը տանինք:

— Հաւ սովորութիւն է եղեր: Ռահմն այդպէս, մինչեւ քառսո՛ւն կանգուն երկարութեամբ ձուկ կ'ըլլայ եղեր:

— Հապա՛, եթէ աստանկ ձուկ մը բրունենք, Մուսթաֆան ալ կը կարգուի. իր երկու փոքր եղբայրներն ալ...

— Բունէ հաւ մը:

— Մեր այս փոքր ծովուն մէջ չեն զըտնր. իր այդ շատ հսկայ ձուկերը, նոյնիսկ եթէ մեր կողմերը գան, մեր խեղճ ու կրակ մակոյկներով չենք համարձակիր մօտենալ իսկ անոնց. այնքա՛ն հսկայ են:

— Հիմա գուն ան ըսէ: Ի՞նչ էր անուշդ:

— Համզօ է, ազա, Համզօ, թող Աստուած պահէ զաւակներդ:

— Է՛հ, Համզօ եղբայր, դուն շիտակը ըսէ. այս ձուկերը թա՛րմ են:

— Անշուշա, ազա, մենք միշտ մօքուր գործ կը բռնենք: Եթէ կ'ուզես եկուր նայէ խրիկներուն:

Կարօ Էմմին, առանց զժուարութեան, միէն վար իջաւ ու գիտեց կապոյտ ձուկին խրիկը, զոր բացած էր Համզուն:

— Կը տեսնե՞ս, ազամ, կակաշի պէս կարմիր են խրիկները:

— Հա, վալլա՛ն, բայց կ'ըսեն, որ երահմն կը ներկեն ձուկի խրիկները...

— Հա, վալլահի՛ ճիշդ եւ. բայց ասոնք քաղաքի ձկնորսներն են. քանի մը օր պուլպի մէջ կը պահեն ձուկը, յետոյ ալ խրիկները կը ներկեն: Մենք պուլպօ չունինք. եւ յետոյ՝ մենք քաղաքացիներուն պէս չենք. մենք խիզճով կ'աշխատենք:

— Է՛հ, Համզօ, այս խոշոր ձուկերը համո՞վ կ'ըլլան:

— Ասիկա Ծափի ձուկ է, ազամ. ասոր համը երկնային կ'ըլլայ: Կան ձուկեր, որոնք թեփի պէս կ'ըլլան, բայց մեր բռնածները տարբեր են: Եթէ անհամ ըլլայր գիտնամ, ես ծովը կը նետեմ: Մեր գործը բոլորապէս է, ազա:

— Եթէ այս ձուկէն ուտել ուզեմ, ի՞նչ կրնամք ընել:

— Պարզ է, կտոր մը կը գնես: Սիկարա մը կու տա՞ս, ազա:

— Տամ, Համզօ, տա՛մ, ինչո՞ն չէ:

Այս ըսելով Ծախտաթի տուփը երկարեց Համզոյին:

Համզոն նախ գիտեց դեղին Ծախտաթը,

որ թելիկ-թելիկ մանրուած էր. ապա թիթիւն տարաւ:

— Օխա՛յ, ի՞նչ ծխախոտ է, աղամ: Աջանչելի բոյր ունի. հապա գո՛յնը. գաւ-րիպար է, գահրիպար...:

Այս գովասանքներուն հետ, մարդուն ծխախոտին գրեթէ ամբողջութիւնը իր առօրին մէջ պարպեց:

— Յայտնի է, որ Գալատտուրանի ծխա-խոտ է, աղամ: Գրաւ ի կու գամ, որ Գալա-տտուրանի ծխախոտ է. այնպէս չէ՞:

— Համզո, — զժողովութիւնը ծածկել փորձելով խօսքը փոխեց Կարօ Համբէն, — կը տեսնեմ, որ կշիռք չունիս, ինչպէ՞ս կտոր մը պիտի տաս ինծի:

— Հա, վայլահի, կոխիք չունինք. եթէ կ'ուզես մէկ ձու կը դուն տա: Մոխրա-ղոյնը սքանչելի համ ունի:

— Սենք ո՛յ զպուգօ ունինք, ոյ ալ սառնարան. թէեւ շատուոր ենք, բայց չենք կրնար մէկ օրուան մէջ ուտել զայն:

— Եթէ կ'ուզես, երկուքն ալ առ, գիւ-ղացիներուն կը ծախես, թէ՛ տունիդ ձու կը կ'եղէ, եւ թէ ալ աղուոր շահ կ'ը-նես:

— Ատիկա գործն չէ, Համզո:

— Ես չեմ պնդեր, աղամ, պարզապէս առաջարկ քըն է: Քու եւ ձիւդ երկու օրականը կը հանես:

— Այս գործէն չեմ հասկնար, Համզո. եթէ մեր տունը իջեցնեմ ես այս ձու կերը, կէսէն աւելին նուէր կ'երթայ: Ազգական-ներ, բարեկամներ շատ են...

— Փա՛ռք Աստուծոյ, փա՛ռք Աստու-ծոյ:

— Աջանչելի՛ ձու կեր են, Համզո. գրե-թէ իշուդ երկայնքը ունին:

— Աղա՛ս, եթէ կ'ուզես, այս ձու կերը տունդ իջեցնենք, ինչպէս որ ըլլայ. գիւ-ղին մէջ կշիռք մը կը գտնուի:

— Եթէ մեր գիւղը պիտի իջնէ, կշիռքը հարց չէ. ես շատ աղուոր կշիռք մը ունիմ. մազը ի՞նչ է՝ կը կշռէ:

— Այգքան բարակին նայիլ պէտք չէ. միայն կշիռք թող ըլլայ:

— Աջանչելի կշիռք է. Անտիոքէն բե-րած էի, 15 մէկիստ վհարած էի:

— Ենորհաւոր ըլլայ, աղաս, կշիռքիդ վարձքը չես ուզեր թերեւս:

— Ամօթ չէ՞:

— Ես տակը մնացողը չեմ. անանկ

աղուոր պատառ մը կը կշռեմ քեզի, որ քսան աարի համը բերանդ մնայ:

— Այդ քո՛ւ աղետութիւնն է, Համզո. մենք խոշոր ծիրանի ծառ մը ունինք. հոն կ'իջեցնէք ձու կերը: Տուներեքս հրապա-րակ տեղ է. շուտով կը հաւաքուին գիւ-ղացիները. կէս ժամէն բան չի մնար:

— Ես'տ շնորհակալ ենք, աղամ, թող Աստուած պահէ զաւակներդ. օր առաջ կարգես, տուն-տեղ ընես զիրենք:

— Ենորհակալ եմ, Համզո. թող Աստու-ած քու ալ զաւակները պահէ: Մուսթա-ֆան ալ իր մուրազին հասցնէ:

— Մուսթաֆային հարսանիքի առաջին հրաւերը քեզի պիտի բերեմ, աղաս. դոյզ մը զուլպայ եւ դամասկեան թաշկինակ մը: Ես քու բարիքը քնաւ չեմ մոռնար: Մուսթաֆա, տղա՛ս, դու ես ալ խօսք մը խօ-սէ:

— Ի՞նչ խօսիմ, խալօ, երբ դուք մեծերդ խօսիք, ինծի խօսք չի մնար:

— Բաւ է չիկնիս, այ մեր տղայ, շուտով պիտի կարգենք քեզ: Այսօր 35 տեղի մը մէկդի կը գնեմ. ի՞նչ կը մնայ որ. երկու հարիւր սօկին քանի մը ամիսէն կը խնա-յես:

— Խալօ, գրպանի հայելի մը եւ սանտր մը պիտի գնեմ. Զահրային ալ մասանոց, թէլ ու ասեղ:

— Տղաս, տառնեք վերջին ալ կ'ըլլան. դուն շան աղջիկը մէկ մը տունդ բեր, մնացեալը գիւրին է: Աղաս, մեր աղաքը նահիլ են, նահիլ՛. ի՞նչ պէտք ունի այդ բաները նախապէս նշանածին տանելու: Ինչ կ'ըլլայ՝ ինչ չըլլար. կեսա՛նք է: Թէեւ սա ալ ըսեմ, աղջիկը Մուսթաֆային հօ-րաքրոջ աղջիկն է, բայց մարդ ինքզինք ապահովելու է:

— Մուսթաֆա, հաւրում, զեզեցի՛ն է նշանածդ:

— Մուսթաֆան ականջի ականջ կարժեհ-ցաւ:

— Է՛հ, մէկ տարիէն տեսած չունի նշա-նածը. մեր սովորութիւնները քիչ մը խիստ են, աղաս: Բայց լուսնկայի պատառն է շան աղջիկը:

— Ենորհաւոր ըլլայ, աղաս:

— Ենորհակալ եմ, էֆէնտիս:

•••

Երբ գիւղ մտան, Կարօ Համբէն շորս կող-

— Միայն երկու մատներ կան այժմ ձեռքերն Վրայ. մեկը բնական բթամատն է, բայց միսը տարօրինակ է. հկոյթին տեղն է, սակայն շատ հաստ է. բթամատն առկա է հաստ: Մկրատի պէս բան մըն է այժմ ձեռքը:

— Այդ է. մեր Համզուն է,— բաս: Եւ տեղէն ընդոստ ցատկեց Ասոն, մոռնալով ոտքի ցար:

— Ո՞ր այդ պէս, տղաս, միջամտել փորձեց մայրը. պէտք չէ որ ոտքիդ վրայ կոխես:

— Այդ սրկիայ Համզոյէն առնելիք էմ, մայր. երեք տարի եղաւ: Ահագին ախնա-միթ տուած էմ իրեն. հարիւր օսկի առնե-լիք էմ, հարիւր սուրբական:

— Տղաս, եկուր, ո՞ւրքո՞ւր...

Առանց ահանել կախելու մօրը թախան-ձանքին՝ Ասոն աստիճաններէն վար իջած էր արդէն, գիշերանոցով: Ի՜նչ, ի՞նչ փոյթ. այն օրերուն, ամէն մարդու տրուած չէր գիշերանոց ունենալ...

• • •

Մինչ այդ, Համզուն դանակ մը նարելու ելած էր: Տիկին Եռչանին բերած դանա-կը, որ հազար տոմարոցով բերուած էր, Համզոյին ձախ բթամատին եղունգին վրայ փորձուելով, մէկ կողմ դրուած էր:

— Հայտե՛, գացէ՛ք ձեր մայրերուն լուր տուէ՛ք, յոճու խնեք. չուտով թող զան. հի-մա այս ձուկը կը սպառէ. մե՛ղք էք, պէտք չէ որ գրկուիք այս փառաւոր ձուկէն:

Այժմ ձեռքը, առել ճիշդ՝ աքցանը մեղմէ մէկուն ուղղելով պատուիրեց, որ իրենց տան մէծ դանակը բերէ. սրոցը եւս չմոռ-նալ պատուիրեց: Տղան զնաց, բայց ու-շացաւ:

Կացութիւնը փրկեց Նաճար Շամոն: Հանդիսաւ որ մեւով շալվարին գրպանէն հանեց դանակը: Իր ձեռքով շինած դա-նակը: Ենդրը անգլիական բաշի մը մետ-ցորդէն մեւած էր, իսկ կոթը՝ եղունկոտո-չէ: Այս ալ ձախ բթամատին եղունգին վրայ փորձեց. լաւ էր, բայց նորէն սրեց զայն՝ խարտոցէ շինուած սրոցով:

Համզուն դու՛ր մնաց: Դէմն առաւ նախ կապոյտ ձուկը եւ դանակը օդին մէջ վերցնելով՝ զգրած Ուլա՛ն Բա՛ճման էլ Ռա-հիմա՛ն արտասանեց, եւ փորձեց դանակը իրել կապոյտ ձուկին մարմինին մէջ:

— Համզօ, կեցի՛ր:

Ասոն էր:

Համզոյին ձեռքէն դանակը կամաց մը սահեցաւ: Եւ դարձաւ: Դիմքը դալկացած էր: Ինքզինք հաւաքեց եւ դիմաւորեց Ասոն:

— Հազա՛ր բարի, Ասօ աղա. ինչպէ՛ս ես. գործերդ ինչպէ՛ս են. հայրդ ինչպէ՛ս է. կը տեսնեմ, որ կը կաղաս, խէ՛ր բլլայ, թող Աստուած անիծէ չքէօր չէյթաններն...

— Ես շատ լաւ եմ, Համզօ. ոտքս բան մը չէ, կ'անցնի: Հիմա դուն ան բա՛ն, գրածս բերի՛ր. թէ ոչ:

— Ասօ աղա, կամաց-կամաց. ի՞նչ իրար կ'անցնիս. եկուր աղուօր կտոր մը զատէ սա ձուկէն. դուն քու ձեռքովդ կտրէ, եթէ ոչ՝ չեմ ընդունիր: Գնա՛, անուշ բլլայ քեզի:

— Համզօ, ես այդ պատառովդ խո-ւողը չեմ. կա՛մ հարիւր սուրբականս կու տաս եւ կամ այս ձուկերը ինծի կը թո-ղուս:

— Հողիդ սիրեմ, Ասօ աղա. մեղք ենք. եթէ ինծի չես մեղքնար, Մուսթաֆային մեղքցիր. կին պիտի առնէ, դրամ կը հա-ւաքէ: Թէ՛ անհրո՞ջ պիտի տայ, թէ՛ Լաթա-քիս պիտի իջնէ ճղումաշ՝ կտրելու, բուրդ պիտի զնէ անկողինին համար: Մե՛ղք է:

— Քու խոցն է միայն պահաս, Համզօ. դուն գրամներուն մէջ կը լողաս. իմ իրաւունքս տուր: Մուսթաֆայի անկողի-նին դրամը ետքը տուր:

— Մեղքցիր մեզի, Ասօ աղա. վալլա-հի-պիլլահի, մէկ ամիսէ ի վեր դրուշ մտած չէ տունս:

— Երեք տարի, երեք տարի սպասեցի. կա՛մ 100 սուրբականս կու տաս եւ կամ այս ձուկերը ինծի կը ձգես: Ասոնք հա-րիւր սուրբական չեն բունեք, բայց ի՞նչ օր է:

Գիւղացիները չփոթած էին: Երկուքի բաժնուած էին: Ոմանք կողմ դարձած էին Համզոյին, իսկ միւսները՝ Ասոյին: Սակայն աջն-ձախէն եղած միջամտու-թիւնները օգուտ չունեցան:

— Ձեռքիս թուշը աղատ թող չեմ տար,— կը պնդէր Ասոն,— ուզածը թո՛ղ բնէ: Թող տայ հարիւր սուրբականս՝ Աստուած չետը:

Հիմա Շուշան աղբրկիկն էր, որ տաք-
ցաւ ու սկսաւ ամուսինին պոռայ-կանչել:

— Ես'տ յաւ եղաւ քեզի, քու ինչո՞ւ դ էր
պէտք ասոնք հոս բերելը, ամէն բան մեր
դիտուն կը պայթի. թող ԵՒԵՅԱՆԷՄ երթային
ձու կ'ծախէին: Մեր տէրտը բաւ է մեզ, ա՛յ
մարդ: Թող ուզած տեղերն են երթան: Իմ
բախտս, իմ տանս մէջ ես ասանկ բան չեմ
ընդունիր:

Կարօ էմմին ըսելիք չէր գտներ: Միայն
կը խնդրէր, որ կինը լռէր: Դրացի կիները
միջամտեցին եւ կողմնակի կոխը ձեւով
մը կարճի կապեցին:

Մինչ այդ, Ասոն իր տեսակէտին վրայ
պնդելով կը պնդէր: Համզոն սկսած էր
տեղի առաւ: Առաջարկեց կապոյտ ձուկը,
իւր բաժինը առաւ Ասոյին, իսկ մոխրագոյ-
նը, որ Մուսթաֆային բաժինն էր, ձգել
տիրոջ:

— Վաղը քու ալ հարսնիքին պիտի պա-
րենք, Ասո էֆենտի, չապաշ կանչել պիտի
տանք: Հիմա մեզք է սա ազան, գինու ու-
րուքնան չգացած պիտի կարգենք, որ աշ-
խարհի համը առնէ: Աստուած չընէ, եթէ
բանակին մէջ բան պատահի իրեն, զհաւ-
րաթովք թող չմեռնի:

— Այս ձուկին վրա՞յ մնացեր է իր կար-
գուիքը: Թող շնորհաւոր ըլլայ իր հարսը,
բայց ես իրաւունքս կ'ուզեմ:

Համզոն, վերջէ վերջոյ տեղի տուաւ:

— Ասօ ազա, վալլահ-պիլլահ, ճիշդ
չէ ջրածոյ, բայց թող Աստուած գառն
արարէր: Աս այս ձուկերը: Զահրային եւ
Մուսթաֆային մեղքը չեմ գիտեր որո՞ւ
վզին...

— Թող իմ վզին ըլլայ, միայն թէ
իրաւունքս տուր:

Մէկգի քաշուեցան Համզոն եւ Մուս-
թաֆան: Ասոն գտնակը առաւ եւ սկսաւ
աշխատանքի: Կը կտրէր ձուկին իրտնը եւ
կը վերածէր զայն լրջանակներու: Նախ
կաղմեց կապոյտ ձուկին լրջանակներովը
փոքր աշտարակ մը: Դուրսէն կապոյտ
նեղսէն վարդագոյն միսի շերտերը գեղե-
ցիկ էին: Ո՛չ Համզոն եւ ոչ ալ Մուսթա-
ֆան իրենց հայնացքները կրնային չե-
ռացնել բարձրացող աշտարակին:

— Կարօ ազամ, վալլահի բերանս բան
չեմ գրած երկէ իրիկուընէ ի վեր: Կտոր մը
հաց եթէ տաս, Աստուծո՞յ սիրոյն:

Բարձր ձայնով արտասանեց այս
խնդրանքը, որ նաեւ լսէր Շուշան աղբր-
կիկն:

Կարօ էմմին, քիչ մը վախժիկով գիմեց
կնոջ:

— Շուշան, մեզք եւ մարդիկը. բեր
իրենց հաց. երկու հաւ կիթ ալ տապկէ:

— Եթէ կ'ուզես հերիստ ալ եփեմ, Կարօ
ազա, — հեղնեց կիկն, — մարդուս աղա-
ւսելով, ամէն բան կ'առնեն իրմէ: Աղա՛
ւսլալդ պակաս էր, հապա՛...

— Շուշան, հոգի՛դ սիրեմ, մեզք եւ:

Շուշան աղբրկիկն թէն զփզո՛հ, բայց
կակուղցած կ'երեւէր: Ըստ երեւոյթին,
ինքն ալ սկսած էր մեղքնայ մարդոց: Ներս
գնաց: Դուռնէն կանչեց ինծի եւ պատ-
ւիրեց, որ երթամ եւ երկու հաց բերեմ,
փոխ: Եստ արագ տուն հասայ: Մայրս
հաց պիտի թխէր այդ օր: Դեռ չէր եփած:
Նախ յանդիմանեց դիս, որովհետեւ շատ
իւրաք անցած, եւ նոյնիսկ՝ քրտնած էի:
Ապա պատուիրեց, որ Ձէլեյէ Նէնէրին
երթամ: Ձէլեյէն լսեցի, բայց Նէնէրը
լլսեցի. սլացայ թաղին միւս ծայրը: Անու-
թիս տակ երկու հաց դրած՝ յաղթական
ներս մտայ տիկին Շուշանին քով:

Այս վերջինը, հակառակ իր տրտոցին,
դուլեց դիս: Եստ գոհ մնացի: Ես ալ գործ
մը կատարած էի:

Կարօ էմմին բերաւ հացն ու տապկե-
րած հաւ կիթը:

— Է՛յ վալլահ, Կարօ ազա, սուրճի մը
չկա՞յ:

— Երթամ բերեմ:

Ներս գնաց եւ քիչ ետքը, մրմրալով,
գուրս ելաւ: Յայտնի էր, որ ձեռքին
րոնած սուրճին փոքր ճակատամարտ մը
արժան էր:

Նորէն Համզոն թէմանեա՛հ մը բրաւ:

— Կարօ, օ՛, Կարօ:

Շուշան աղբրկիկն էր:

Կարօ էմմին ներս մտաւ. գէմքի ար-
տայայտութիւնը շատ քաղցր չէր: Ի՛նչ
կ'ուզէր Շուշան աղբրկիկն արդեօք:

Ասոն կը բարձրացնէր երկրորդ աշտա-
րակը: Դարձեալ վարդագոյն միջուկով,
բայց մոխրագոյն արաքիկով լրջանակ-
ները հետզհետէ կը բարակնային. պոչին
հասած էր գրեթէ:

— Կարօ էմմի, ո՞ր է կշիւքդ, — յայտարարեց Կարօն:

Համզոն կը գիտէր զայդ աշտարակները. թէ՛ Եմմիուած էր սիրտը, բայց կ'ուտէր: Մուսթաֆան, բնականաւորաբար, պատարժեց իրենի մէջ կը մեծնար ու կը մեծնար: Իր Զահրան, զոնկ երկու շարաթով, շեռացած էր իրմէ: Ուրկէ՞րուսած էր այս երիտասարդ Ասուն:

— Կե՛ր, տղաս, կե՛ր, — կը պատուիրէր Համզոն. ճամբայ ունինք կտրելիք: Ի՞նչ ընենք: Այս գիշեր նորէն ծով կ'իջնենք: Աստուած մեծ է:

Կարօ էմմին դուրս եկաւ: Կշիտքը շալկած էր: Դէմքին վրայ ուրախութիւն կար: Քիչ ետք պիտի լուծուէր ասոր զաւղտնիքը:

Քիչ ետք դուրս եկաւ նաեւ Շուշան աղբիւրները: Մայրամասերը մաշած հողաթափերը գետին քսելով՝ մօտեցաւ ձրկնորսներուն: Բռնած էր թէյի պնակ մը,

մէջը քանի մը մանր սաքտին: Կամացուկ մը պնակը տեղաւորեց ձկնորսներուն առջեւ:

Համզոն շնորհակալութիւն յայտնեց, բայց յայտնի էր, որ զգուհ էր: Այս անգամ ի՛ր թերնին մէջ պատարժ շատցաւ, մեծացա՛ւ: Դիտեց խլիզի պէս սաքտինի անպիտան ձկնիկները. ապա՝ աչքը վերցուց և՛ դիտեց վարդապոյն միջուկով կապոյտ ու մոխրագոյն արտաքինով գոյգ աշտարակները: Քանի մը անգամ խաղցուց աչքերը սաքտինէն մինչև ձկնեղէն աշտարակները... դիտե՛ց, դիտե՛ց... ապա ընդոստ տեղէն ցատկեց ու առաւ-բալեց...

— Մուսթաֆա, էջը քաշէ՛ր երբ...

Մուսթաֆան, որ հացին պատարժ թաթխած էր սաքտինի պնակին մէջ, պատարժեց ու գնաց էլը քակելու...

ԳԷՈՐԳ ԱՖԷԼԵԱՆ

ԲԻԻԶԱՆԿ ԿՌԱՆՆԱՆ

ԵՌԱՆԿԻՒՆ

Ա. ԴԱՏԱՒՈՐ.— Ասիկա արդէն անպատկառութիւն է... (Պաշտօնակիցնե-
րուն)՝ Խէղբ մեր չիթին կը խնդայ... (Մայրը)՝ Կ'ազգարարեմ
քեզ... Եթէ թէն թիւիցիր եւ լեզուդ կարճ պահէ... ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ... յողա-
ցաւ... կը ժեղցնէ գիտ... (Մայրը)՝ Սկսէ՛, կրնաս ներկայացնել
պաշտպանողականդ, կանչէ՛ վկաներդ՝ Եթէ ու նիտ...

ՄԱՅԺԸ.— Վկանե՛ր... Վկայութիւնը ի՞նչ տարբերութիւն պիտի ընէ։ Դուք
արդէն, ինչպէս միտ, դատած ու վճռած էք։ (Ա. Դատարարին)՝ Ձեր
քիթը ինչո՞ւ այդքան կարմիր է, լուրիկ պէս եւ ուռած։ Ծնկելը կը սի-
րէ՞ք... (Նրկորդին)՝ Ձերինը սմբուկի գոյն եւ ձեւ ունի. վստահ եմ,
փողոցը չդարձած, հետեւէն նախ մեր սմբուկը կ'երեւի...

Բ. ԴԱՏԱՒՈՐ.— Ամբաստանութիւնն այժմ ունի... Կա՛րճ կապէ։
ՄԱՅԺԸ (առանց կարեւորութիւն տալու, կը դառնայ երրորդին)։— Իսկ
մեր փողը... ամէն վայրկեան կրնայ պայթիլ... Ինչպէ՞ս ու սկստի գիւ-
այր պէտ... ինչո՞վ լինցուած է... Լա՛ւ, Լա՛ւ, դառնանք եթէ թիւն։ Օրէն-
քը կը պահանջէ, որ նախ դատախազը իր ամբաստանութիւնը ներ-
կայացնէ։ Կարգը այդ է, այնպէս չէ՞... Զարմանալի, ե՞ս եմ դատա-
ւորը, թէ դուք...

Ա. ԴԱՏԱՒՈՐ.— Ամբաստանութիւն... Ի՞նչ ամբաստանութիւն... մարդը
փախուի է... (Շնակամ կերպով կը խնդան)։ Մենք արդէն քննած
ենք մեր պարագան... մինչեւ մեր վիզը յանցաւոր էք... դեռ ամբաս-
տանադրի մասին կը խօսի յիմարը... (Հանգիստուր եւ խիստ)՝
Բռնարարած էք մարդ կային ընտանիքի արքայութիւնը... Ընտանիքը
մեր քաղաքակրթութեան հիմն է, այլապէս չունենք ու ման փողոց-
ները պիտի ոլորտայինք։

Գ. ԴԱՏԱՒՈՐ.— Ըսէ՛ կ'ուզէք, տէր դատարար, ինչպէս այս երկուքը... (Մայ-
րը)՝ Մենք թուփերու հասէն գիտեցինք, թէ ինչպէս իբրար կը հա-
լածէիք... հիշդ փողոցի շուներուն պէտ։

Բ. ԴԱՏԱՒՈՐ.— Եւ այդ լկտի գրկախառնումները... լզուրուտուքները...
ամօ՛թ, ամօ՛թ...

Ա. ԴԱՏԱՒՈՐ.— Նստէ՛, նստէ՛... (Մայրը կը նստի ծայապատիկ)։ Միայն
հարցու մներուն պատասխանէ։ (Դատարարով իր պաշտօնակիցնե-
րուն)՝ Այ, ա՛յ, ա՛յ, ուժաթիգմ... կրնաք սկսիլ հարցապնդումը։

Բ. ԴԱՏԱՒՈՐ.— Մայրը՛ Սարեա՛ն, ամբաստանուած հս ուրիշի օրինաւոր կի-
նը առնուանկելու քստմեկի արարքով եւ միասին ցոփ ու անվայել
կենակցութիւն ունենալու յանցանքով։

- Ա. ԴԱՏԱԻՈՐ.— Մայքըլ Սարեան, ի՞նչ ունիս բախի՞ք ամբաստանութեան գէժ:
- ՄԱՅՔԸԼ.— Ո՞վ է ամբաստանողը... ի՞նչ փաստերու վրայ հիմնուած... ո՞վ կը վկայէ ինծի գէժ...:
- Ա. ԴԱՏԱԻՈՐ.— Ատեանը պարտական չի զգար նման անկարեւոր հարցումներու պատասխան տալու. մեղապարտութիւնը հաստատուած է եւ ատեանը իր եզրակացութեան յանդամ:
- Գ. ԴԱՏԱԻՈՐ.— Քաթրին Պերդէն, ամբաստանուած ես անհաւատարմութեամբ եւ օտար մարդու հետ ցոփակեաց գոյակցութեան մահացու մեղքով:
- ՄԱՅՔԸԼ.— Խեղճ Քաթրին, յաւ որ կը քնանաս: (Ամբողջ ժամանակը Քաթրին մութի մէջ է):
- Ա. ԴԱՏԱԻՈՐ.— Ի՞նչ ունի ամբաստանելը կամ իր փաստարարն այս ծանր մեղադրանքներուն գէժ բախի՞ք:
- ՄԱՅՔԸԼ.— Տէր դատաւոր, կը տեսնէ՞ք, որ տնտէջ կը քնանայ... չի կրնար առարկել... անմեղութիւնը պէտք չունի պաշտպանութեան... բայց իր-բիւ իր փաստարարն, կը պահանջիմ, որ փաստէք զոնէ ականատես վկայի մը միջոցով, որ տեղի ունեցած է արարքը:
- Ա. ԴԱՏԱԻՈՐ.— Այդ ի՞նչ անվայել արտայայտութիւն է... ի՞նչ ականատեսի մասին կը խօսիս... բռնի կ'ուզես, որ մէկը զբան ծակէ՞ն նայէր... կամ շարժանկարի՞ առնէր... մե՞նք տեսանք:
- ՄԱՅՔԸԼ.— Ատիկա, տէր նախագահ, բնականոն արարքը կը նկատուի հիմա... ձեր այդպէս կոչուած ամբաստանութիւնները, հիմնովին ճշմարտութեան չեն համապատասխաներ եւ նման մեղաւոր արարք տրիւն Պերդէնի եւ իմ միջեւ երբեք գոյութիւն ունեցած չէ:
- Ա. ԴԱՏԱԻՈՐ.— Վա՛յ, հիմա ըսէ ինծի, թէ առուօտեան այս մտմունք, տեսա-տիւն մէջ, ուրիշի կ'ենթ հետ ի՞նչ առուտուր կ'ընեն...: Երբ ձեզ անա-կընկալի բերելով ներս մտանք, միասին երկարած... զրկուած... չըր-թունք չըթուե՞նք, մարմին մարմին, ի՞նչ կ'ընէիք, հէ՛... ի՞նչ օրերու հասանք...
- ՄԱՅՔԸԼ.— Միթէ սիրելը արդիւնա՞ծ է... կա՛յ որեւէ մը սիրոյ գէժ:
- Ա. ԴԱՏԱԻՈՐ.— Սէ՛ր: Սէրը ի՞նչ է: Մենք նման քառ չունինք մեր օրէնսդրա-կան բառարանին մէջ: Բացայայտ է ամէն ինչ: Երկարաձգելու հարց չկայ: (Դատաւորները պահ մը կը խորհրդակցին, ապա՝ ատենմի ճախագահը կը յայտնէ ատենմի վճիռը):
- Ա. ԴԱՏԱԻՈՐ.— Ամբաստանեալներ: Մայքըլ Սարեան եւ Քաթրին Պերդէն, մարդկային ընկերութեան այս բարձրագոյն ատեանը ձեզ երկուքդ հաւասարապէս յանցաւոր կը հռչակէ եւ ձեզ ընդմիջտ կ'աքսորէ քա-ղաքակիրթ մարդկութեան սահմաններէն... ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ... մէջքս...
- ՄԱՅՔԸԼ.— Մարդկային արդարութիւնը միշտ արագ եւ անաշատ եղած է, այդ արդէն գիտենք... աղքատներուն, տկարներուն, ճնշուածներուն եւ գերեզմարեալներուն հանդէպ... միշտ քննելով բռնակալին, զօրաւո-րին, անարդարին, հարուստին առջեւ... միայն չըսէք, թէ ո՞ւր կ'աք-սորէք ձեզ:
- Ա. ԴԱՏԱԻՈՐ.— Ո՛ր որ ձեզ նախընտրելի է, — Սահարա, հիսթուային կամ հարաւային բնիկ... կամ, ուր որ կրնայ այս երեքը փոխարինել... օրինակ, հիմա նորաձեւութիւն է Սիպրիան... բոլոր գիտնական-ներն ու մտաւորականները հոն կ'երթան... (Ոտէի, Կամպիտաւոր եւ Ժիծաղելի կերպով, իրարու նտնւէ կը մեկնին):
- ՄԱՅՔԸԼ.— Եւ եղիւ լոյս...: (Կը նայի Քաթրինին): Էա որ քնացած էիր...:

(Կը Յայի վեր' ծառիմ եւ ձեռքով Յշաճ կ'ընէ): *Ժամանակին սիրա-
հարեհրու համար սերենատ կ'ընողին... սիրահարեհրու, որ աքսոր-
ւած են... (Ձեռքով շափ կու տայ եւ ամտես կայքէ մը կը սկսի սե-
րեմատ մը, կիթառի վրայ): Քեզի համար է, սէրս... (Կը շոյէ մազե-
րը)՝ Տիտիսեան ժաղը պէտք է պահէ իր լաւ ատենութիւնը, ամէն
կացութեան առջեւ... (Սերեմատը միշտ կը շարունակուի): Կայ
անշուշտ ուղիղ գիծը, — նստիլ ձիուն վրայ, ամենանշանկ սիրածդ եւ
քանդել կամուրջները հտեւէդ... Կան եւ ուրիշ ճամբաներ... Կան
եւ չկան...*

ՔԱՔԵՐԻՆ (այգերը կը բանայ) — Ի՞նչ երաժշտութիւն է այդ:

ՄԱՅՔԸԼ — Սիրերդ մը:

ՔԱՔԵՐԻՆ — Մի կատակեր, նորէն: Ուրկէ՞ կու գայ այս նուագը:

ՄԱՅՔԸԼ — Վերէն: Մառէն: Այս ծառին վրայ կիթառներ կը բուսնին...

ՔԱՔԵՐԻՆ — Գիտե՞ս, երազ տեսայ...: Երկինքէն լուսաւոր սանդուխ մը կ'իջ-
նէր հւ — մի՛ խեղար — հեկայական սանդուխը նստած էր կունակիդ
վրայ, Ապուսի նման...: Շատ քնմիջ երեւոյթ մը ունէիր. մարմինդ
ծալուած, մկաններդ լոյկներու պէս ուռած, եւ այդ աղուոր առնա-
կան գէժք՝ ծերացած, ակօսներով ծածկուած... չեմ գիտեր ինչո՞ւ,
մէկ ոտքդ ալ վեր բարձրացուցած էիր...: Օ՛, մի՛ բարկանար, չեմ
ծաղրեր...: Թե՛ Երեւանի էիր, թե՛ արդահասելի... եւ...: (Ինքնը
ձեռքերով կը ծածկէ):

ՄԱՅՔԸԼ — Յետո՞յ:

ՔԱՔԵՐԻՆ (հիշ ետէ) — Իմ սէր, կը մնանք հողին վրայ եւ գալիքը կը գիժա-
ւորենք միասին...

(ՎԱՐԱԳՈՅՐԸ Կ'ԻՋՆԷ)

ԱՐԱՐ Դ.

ՏԵՍԱՐԱՆ Գ.

(Նայմ տեսարանը: Խորքը բոլորովին խաւար: Բեմը կիսամութի մէջ
է):

ՍՐՆԳԱՀԱՐ (կ'երեւի աչեմ) — Աճապարեցէ՛ք... կու գա՛ն... փրկեցէ՛ք ինք-
զիներդ... կու գա՛ն... տեսէ՛ք...

ՄԱՅՔԸԼ — Ո՞վ կու գայ...

ՍՐՆԳԱՀԱՐ — Զահերը բռնած՝ բլուրէն վեր կը բարձրանան...: Ահա՛, հո՛ն...:
(Յոյց կու տայ վարը): Փախէ՛ք կ'ըսեմ...

ՔԱՔԵՐԻՆ — Մայքըլ, ինչի՞ մասին կը խօսի...: Ո՞վ են եկողները...

ՍՐՆԳԱՀԱՐ — Վանականները... ահա՛ թէ ով... սեւազգեստներու քանակը...
վանահայր զօրավարը առջեւ է... հոն, ձիթէնիներու հտին, բլուրի
վրայ կանգնած է Այոս Երեւան վանքը, ուր գացիք աղօթելու, կը
իջէ՛ք...

ՄԱՅՔԸԼ — Յիմար բաներ կ'ըսես...: Մենք ի՞նչ գործ ունինք վանականնե-
րու հետ...: Ո՞րքան հեռու, այնքան լաւ...

ՄՐՆԳԱՀԱՐ— Բարեկամ, կա՞յ կ'ուզես... Ուրեմն գիտցիր,— այս հողը, որուն վրայ կանգնած էք,— միթե՞նի անտառները, ուր ամէն գիշեր կը հանդիպէք, վանքին սեփականութիւնն են... եւ այնքան ալ անհասկնալի չէ, որ բոլորքս հողեւորականները չեն կրնար հանդուրժել, որ իրենց սուրբ հողերուն վրայ, կին մը եւ երիտասարդ մը, իրենց ջիւղին տակ, գան սիրաբանութիւն բնկու... այդ հասկում դատարար լուրջի չ'առիր... Կու գան մեզ անարգանքի սիւնին դամալու եւ... կղզիէն աքսորելու...

ՔԱԹԵՐԻՆ— Երթանք, Մայքըլ, ես կը վախնամ...

ՄՐՆԳԱՀԱՐ (կարծես ինքն իրեն) — Կ'սեմ մեզի, առասպելը մնում է... Հէյ— լողայի մէջ նման գայթակղութիւն չէր կրնար կաարարուիլ... Սէրը ասուածային շնորհ է... Արձանները, տաճարները... բանաստեղծութիւնը... մեր... (մէկէն քորքռելով)՝ այդ սեւ փէշաւորներու Քրիստոսն անգամ սէր չարոցեց... Այդ փէշաւոր ներքինները ամբողջօրեա նկերին կ'արիւնն չոր քարի վրայ աղօթելով... Եւ զեռ ինչէ՞ր... Քաթերին ներկայութեան չեմ կրնար խօսիլ... Թող նախ ոչնոր տան մարմիններն ու մարերը լուան... Ի՞նչ արեւու հասանք... (կը նայի վար)։ Կու գա՛ն, մօտեցան, լուսով հոս կ'ըլլան... Մոլորանդութիւնը գու՞թ չի ճանչնար... Անապարեցէ՛ք մեր պանդոկի... միջազգային գետին է, ներքիններ չեն համարձակիր մտնել հոն...

ՄԱՅՔԸԼ (ընդմիջելով) — Թող գա՛ն... Ես մարդ էմ վախեալ... Ձեմ փախչիք երբեք... Յանցանք մը չենք գործած եւ պաշտպանութեան...

ՄՐՆԳԱՀԱՐ (ընդմիջելով) — Խենթ մի ըլլար... պատմութիւն կարդացած չե՞ս... Աստուծոյ եւ Քրիստոսի անունով ի՞նչ ոճերներ գործած են այդ փէշաւոր մօրեքները... Երէջ միայն հաստաբանութիւնը...

ՔԱԹԵՐԻՆ — Կը վախնամ... երթանք պանդոկ... կ'աղաչեմ...

ՄԱՅՔԸԼ — Ո՛չ։

ՄՐՆԳԱՀԱՐ (աչեմը ճամբուց) — Մի՛ յամառիր, մամանակը կը պակսի... Երթանք...

ՄԱՅՔԸԼ — Ո՛չ, ըսի։

ՄՐՆԳԱՀԱՐ (պահ մը տատմանով) — Շատ լաւ, այդպէս թող ըլլայ... Ես կ'երթամ գիշերը գիմազրուելու... (ոյս մը կը կարդամ... արշաւանքը ուրիշ ուղղութեամբ կ'առաջնորդեմ... (սատամայօրէն կը ծպտի) շատեց է կ'ուզեն զիս բռնել... դարերէ ի վեր... ես սատանան կը մարմնացնեմ իրենց համար... կղզին ապականողը... երբ զիս տեսնեն՝ մեզ կը մօտանան... ցտեսութիւն... (կը մեկնի)։

ՔԱԹԵՐԻՆ — Մայքըլ, Աստուծոյ սիրուն, փառչի՛նք... վախէս կը գողամ... Ֆիլդապահար չէ... գայթակղութիւնը, խայտառակութիւնը... Ձե՛ս հասկնար, ատիկա մահս կ'ըլլայ... մեղաւոր կիներ, անարգանքի սիւնիկ... (Կ'իյնայ ծուկի եւ կը գրկէ Մայքըլի սրունքները)։ Խօսք տուր, որ այդ բոլորը պիտի խնայես ինծի... խօսք տուր, երգուրեցի՛ր...

ՄԱՅՔԸԼ — Մագաղանէ յարուցեալ... անցած է, անցած... ոտքի ելիր... դու ն ինչ մեղք գործած ես, որ այդքան կը տառապիս... (Քաթերինը կը բարձրացնէ)՝ Մեզ տանջողը վախն է՝ իրականութիւնը գիմազրուելու... Հարցը ընտրութեան մասին է... ընտրութիւն՝ բոս եւ մահացած աղբակոյտին միջեւ... բարոյական, անանգութիւն, պատշաճութիւն... մեր ոտքերուն պլուտո օճեր... դարերէ ի վեր... հողեւորականները լուրգած են մեր խղճատանջը, քաղաքագէտները՝ մեր միտքը... Թող գա՛ն, ես իրենց ըսելիքներն ունիմ... Դիմականը քաշելու է վար, կեղծիքին փէշերը բարձրացնել... Գահն է, թող գա՛ն...

ՔԱԹՈՐԻՆ (Ուսազկոտ, ազօթի Ոման)։— Ես ոչինչ կ'ուզեմ... սէր, սէր
միայն... ապրիլ կ'ուզեմ...

ՄԱՅՔԸԼ (կարծես ինքն իրեն)։— Ի՞նչ ուզեց ըսել — տոտապելը մեռած է...
Երկրորդ, երրորդ անգամն է...

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Այդքան կարեւոր է այդ...

ՄԱՅՔԸԼ։— Այո, շատ... (Յայտնաբերւմ մը ընկնու պէս)՝ Այս կողմն...

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Գործո՞ւն։

ՄԱՅՔԸԼ։— Այո՛, Հելլագան...։ Այս հողին վրայ աստուածները եւ մարդիկ
կ'ապրեն միասին... կը կոռնէին, կ'ամուսնանային... բռնաբարու մ,
սեփր — ամբողջ խառնիճաղանճը...

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Կա՞ղը...

ՄԱՅՔԸԼ (շարուկանով, ոգեւորուած)։— Եւ օր մը մեռան աստուածները,
պարզապէս անյայտացան եւ... մեռաւ տոտապելը... եւ... մարդ զգաց,
որ մահկանացու է...

ՔԱԹՈՐԻՆ (էիջ ետք)։— Մնաւ Քրիստոսի սէրը...

ՄԱՅՔԸԼ (էիջ ետք)։— Եւ մեղքի պաշտումը, որ ծնաւ բարդոյթները, ազատ
հոգին բանտարկուեցաւ եւթագիտակցականին մէջ... (Մտնենալով
Քաթորինի)՝ Ձե՛ս հասկնար...

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Ո՛չ։

ՄԱՅՔԸԼ։— Դեռ ելք մը ունի՞նք գէպի լոյսը...

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Ես միշտ վախցած եմ մահէն։ Զգացած եմ, որ կանուխ պիտի
մեռնեմ... այլեւս չեմ վախնար... եւ անմահ կը զգամ... (Մէկէն)՝
Դու եւս անցած ես այս Դուռնէն...

ՄԱՅՔԸԼ։— Այո։

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Ուրե՛մն։

ՄԱՅՔԸԼ։— Ոչինչ։

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Ի՞նչ կայ անդին։

ՄԱՅՔԸԼ։— Ըսի՛ր... երբ Դուռնէն կ'անցնէի, շարադուշակ նախազգացում մը...

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Ինչպիսի՞ նախազգացում։

ՄԱՅՔԸԼ։— Քեզ կորսնցնելու... քեզմէ բաժնուելու վախը, բայց այդքան ալ
սարսափելի չէր...

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Պարզ ըսէ՛ր... Ի՞նչը սարսափելի չէր... դիւ կորսնցնելը։

ՄԱՅՔԸԼ։— Ո՛չ, ո՛չ... Ինչպէս բացատրեմ... տեսակ մը գորշ ժիւղց կայ... Ժա-
մանակի տարալուծում մը... Երեւոյթները այն չեն, ինչ որ կ'երեւին
...անցայ անդին... ուրիշ տարածութեան մը մէջ էի։ Ժամանակ-
միջոց մեր ուղեղին պատրանքն են...

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Ե՛ւ...

ՄԱՅՔԸԼ։— Վախը... այդքան ալ սարսափելի չէր... անէացաւ վախը... տիե-
զերքի մէջ ամէն ինչ ծիրի մը շուրջ կը դառնայ... պարզապէս կը լը-
բացնէ իր հոյովոյթը... կը վերադառնաս հոն, ուրիշ ճամբայ ելար...
եւ կը մնաս... եւ կը մնաս...

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Մնանք հոս ժամանակ մը... դու եւ ես... եւ լեզու եւ մոռնալ
սորվինք... դու եւ արդէն սկսար նուազ բառ գործածել... հիւզակ մը
չի՛նք... մարդկութիւնը սկսինք...

ՄԱՅՔԸԼ։— Հիանալի պիտի ըլլայ... (Առտ է պահ մը)։ Տիեզերքի որոնում մը
պիտի շարունակուի...։ Ձե՛ս հետաքրքրողը ներքին աղմուկն է... պա-
տախտանները երեսն են, աւելի քան դուրսը...։ Երկու իրականու-
թիւնները պիտի միանան, ինչպէս սկիզբը...

ՔԱԹՈՐԻՆ։— Ատիկա քիչ մը խոր է ինծի համար... բայց աչքերով հասկնալը...
ինչպէս կենդանիներն ու բոյսերը... ա՛խ, Մայքըլ, ետր, աւելի խոր
կենք մը...

ՄԻՆԳԱՀԱՐ (որ վերջին խօսքերուն հետ երեւցած էր Դրամ ստուերին մէջ)
 — Ինքզինքներն կը խաբեն...: Եթէ առասպելը մեռած չըլլար, հիմա
 Աստուած մեքենայի մէջէն պիտի բարձրանար եւ լուծէր առոնց
 տաղանայը...: (Պահ մը խորհրդածելով)՝ Հիմա, մարդ զգժ-յանդի-
 ման է իր հակառակորդին... առանձինն, առանց երեւելի կամ աներեւ-
 ոյթ միջամտութեան... արտո՞ւ...: (Կ'անցնայ տանայ):

ՔԱԹԵՐԻՆ (վախէն ճշալով)։— Աս'ա... ո՞վ էր այդ արարածը:
 ՄԱԹԲԸԼ։— Ի՞նչ արարած... ես մէկը չեմ տեսներ:
 ՔԱԹԵՐԻՆ (Մայքրիին կուրծքը ծեծելով)։— Իրականութեան զգացումը կը
 կորսնցնեմ... Ժամանակը, ստուերները, բոլորը կը խաղան զգայա-
 բանքներուս եւ մտքիս հետ: Կը վախճամ, Մայքրի: Բանականութեան
 թիւս կը կորսնցնեմ արդեօք...
 ՄԱԹԸԼ։— Ո՛չ, ո՛չ... այդ բոլորը ներսն են, ուղեղին մէջ...
 ՔԱԹԵՐԻՆ։— Այդ հզօրագական Դուռը պէտք է քանդել: Այս աշխարհէն չէ:
 Դամբանի մը վերջին ելքն է, որ չուտով պիտի փակուի: Անդին չկայ
 ... ողջ-ողջ թաղուած ենք... ահա մեր...
 ՄԱԹԸԼ (մեկէն բորբոքելով)։— Ո՛չ, ո՛չ... ես չեմ պարտուիր... Տոն Քիչոզէի
 նման պիտի կոտորեմ երեւակայութեան երեւոյթներուն դէմ... ճանա-
 պարհը... տո՛ւր մեռեալը...
 ՔԱԹԵՐԻՆ (վերացած)։— Յագեցումը մեր իղձերուն...
 ՄԱԹԸԼ (մեկուսի խորհրդածելով)։— Թիմա՛րը... իր մեքենական աստուա-
 ծը... ինչպէ՞ս կրնային այդքան միամիտ ըլլալ...
 ՔԱԹԵՐԻՆ։— Նորէն ի՞նչ կը մըթմըթաս:
 ՄԻՆԳԱՀԱՐ (մութին մէջէն անտեսանելի)։— Միամիտ... իմաստուններ, որ
 գիտէին մարդկային մտքին սահմանափակումները... առասպելը...
 արտո՞ւ, հազար անգամ արտո՞ւ...
 ՄԱԹԸԼ։— Տօ, յիմար, առասպել-առասպել կը կրկնես թուեալի նման...
 առասպելները կը մեռնեն, առասպելները կը ծնին... կեանքը կը շա-
 բուանայի... դու ե վաղուց մեռած ես, ուղեղդ անկած... պատրանքն
 ես մամանակի հայելիին մէջ... լոյսի առաջին ճառագայթը պիտի չը-
 քացնէ քեզ:
 ՔԱԹԵՐԻՆ։— Ես կը վախճամ այս արարածէն... Թող երթա՛յ, հանգիստ թողու
 մեզ:
 ՄԱԹԸԼ։— Անցեալն է, որ գեռ կը հալածէ մեզ... գոյութիւն իսկ չունի թըշ-
 տառականը... մարմին չունի: (Կը փչէ)՝ ՃՓո՛ւ...: (Սրնգահարին)
 Միայն գիտցիր, որ սիրեցի քեզ... մանկութիւնս է որ... խորհրդանշ-
 չեցիր... (Սրնգահարը կը չփանայ): Երթանք:
 ՀԵՂԻՆԱԿ (վերջին խօսքերուն հետ կը մտնէ եւ կը կենցաւ անդուխներուն
 վրայ)։— Ետու նակ նիւթէն կը շնորհ...
 ՔԱԹԵՐԻՆ։— Պարուն Հեղինակ, կեանքն է մեր թիւն, այնպէս չէ՞...
 ՀԵՂԻՆԱԿ։— Այո, ի՞նչ է թիւն, — խենթերն ու բանաստեղծները... կարծես
 անոնք...
 ՔԱԹԵՐԻՆ։— Է, ո՛չ... ինչ նմանութիւն...
 ՀԵՂԻՆԱԿ։— Անոնք է, որ կը թափառին ենթագիտակցականի միջանցքնե-
 րուն մէջ... առանց յայտնելի:
 ՔԱԹԵՐԻՆ։— Ուրի՛մն հիշող է Մայքրի: Միայն բանաստեղծներն ու արուես-
 տագ(աները կը հասնին տեսնելու իրականութիւնը:
 ՀԵՂԻՆԱԿ։— Այո՛:
 ՄԱԹԸԼ։— Ոչ ոք կրնայ տեսնել իրականութիւնը, կայուն եւ լի: Միայն
 իրականութեան յանկարծական փայտաւակումները տեսնելի են
 մեզի...

ՔԱԹՈՒՆՆԻՆ— Ատոնք ալ արդէն տեսակ մը խենթեր են... սովորականէն գուրա, յաւիտենական սիրահարներ... մարմնի եւ ոգիի յարաբերու-թիւններուն մէջ տարուբեր... բանաստեղծները բնի կ'ուզեմ:

ՄԱՅՔԸԼ— Էա՛ւ որ եկար, վերջին անգամ կ'ուզէի տեսնել քեզ... Ի վերջոյ քեզի կը պարտինք. ոչինչէն ձեզ կեանքի կոչեցիր. Քաթերինը եւ ես իրար գտանք... եւ սէրը ծնաւ...

ՀԵՂԻՆԱԿ— Այդքան ալ դժուար չէր... Տեսակները կը շարունակուին, նո-րութիւն չկայ հոս... Մեքենական բնաշրջում մը: Դուք արուեստի ստեղծագործութիւն էք, աւելի բարձր էակներ... Նիցշէն գերմարզ կ'երազէր, մինչ գերեակը հոս էր միշտ... Նստեցէ՛ք, ժամանակը կարճ է: (Կը նստիմ քարերու վրայ): Դերս վերջացաւ եւ պիտի մեկնիմ: Մեր թատերգութիւնը կը հասնի իր վախճանին. չուսով վարագոյրը պէտք է իջնէ...

ՄԱՅՔԸԼ— Պահ մը եւս... (Նշան կ'ընէ. կը հնչէ Պախի Aիր, որ տեսակ մը քեման է քատերգութեան): Պիտեմ, որ շատ կը սիրես... (զմայլան-քով կը լսեն) վերջինը... անաւարա... ինչպէս պէտք էր... կեանքը — եւ արուեստը — երբեք աւարտելու չեն... Ժամանակը կը լրացնէ ու կը պահէ ամէն ինչ... բարոյ կ'ըթան... Նոր աստուկը հոս է...

ՔԱԹՈՒՆՆԻՆ— Պիտի շնորհակցեմ քեզ:

ՀԵՂԻՆԱԿ— Ձաւակներս — հիտենալի է, որ կրնամ այդպէս կոչել ձեզ —, կը նախանձիմ ձեզի, կը ժառանգէք կեանքը: Ամբողջ անկողնիք, իր բո-վանդակ արարչութեամբ՝ չկրցաւ ստեղծել աւելի գերազույն էակ մը, քան մարդը... (Յուզումով, մարգարէի նման վերացած)՝ Կը տես-նէ՞ք այդ աստղերն ու մոլորակները... կը թաւալին իրենց սահման-ւած ճիւղին մէջ — երաժշտութիւնն են Պախին... օր մը, հաւանաբար, դուք, ձեր սերունդը, կեանքի հրաշքը պիտի արտածէ մոլորակէ մոլո-րակ, աստղէ աստղ... Մնաց բարով... գուցէ տիեզերքին մէջ կրկին հանդիպե՞ք... (Մայքըլ եւ Քաթերին կը ցատկեն վար եւ կ'ողջա-գութուին եկտր):

ՀԵՂԻՆԱԿ— Ա՛խ, ինչ յիմար եմ, մոռցայ, թէ ինչո՞ւ եկայ... անելը՝ որուն ժամանեցի ձեզ...

ՔԱԹՈՒՆՆԻՆ— Յոգեա՞ծ եմ... լոյսի փոխանցման այս պահուն... ամէն ինչ այն-պէս անիրական է... (Մայքըլին)՝ Որքան գեղեցիկ ես... վաղը... (մէ-կէն ցնցաւիով)՝ ա՛հ, ե՛ք... (վրան յուսահատ, անդարմամելի տխրութիւն մը կ'իջնէ): Այս գիշեր նորէն պիտի վերադառնամ մի-նակ նոյն սենեակը, նոյն շորս պատերուն... գուցէ պիտի փակուի վրաս... (Հեղինակին)՝ Անելը, որուն ժառանգած եմ, այո՛ւ... (մէկէն վիրաւորուած վազըի նման) ուրեմն, կա՛յ բաժանում... թէկուզ... ինչպէ՞ս պիտի նայիմ անոր գէճքին... ինչպէ՞ս գիշերը պիտի անցը-նեմ միեակ, առանց քեզի... (մեղադրանքով) իրականութեան թիւեզ... մերկ, տգեղ, ցաւագին է իրականութիւնը: (Լաւութիւն):

ՄԱՅՔԸԼ (մտաքիթ) — Ըսէ՛, Քաթերին, կարելի՞ է ճշմարիտ եւ երջանիկ սէր մը հիւսել՝ ուրիշ մը գործադրութեան վրայ...

ՔԱԹՈՒՆՆԻՆ — Ի հարկէ աչ... Ինչո՞ւ կը հարցնես...

ՄԱՅՔԸԼ — Ձեմ գիտեր. այդպէս պարզապէս հարցուցի...

ՔԱԹՈՒՆՆԻՆ — Բայց չպատասխանեցիր ինձի... Ժամանակը կը հատնի... մեր վերջը ի՞նչ պիտի ըլլայ...

ՀԵՂԻՆԱԿ — Անելը... Թանցաւորը ես եմ...

ՔԱԹՈՒՆՆԻՆ — Ոչ ոք կրնայ օգնել ինձի... (Հեղինակին)՝ Ո՛չ գուր... (Մայքը-լին): աչ ալ գուր... ես պէտք է որոշեմ... (Հեղինակին)՝ Երթաք բա-րոյ: (Հեղինակը կը մեկնի):

ՄԱՅՔԸԼ՝— Քաթերին... Ինչ անու նով այ կոչու իս... (արագ, զղային) սէր, իզու թիւն, սոճա... հոմանու հի կամ աստուածամայր... միւն նոյնն է... առանց քեզի չկայ յաղեցու մ... քեզի հետ չկայ ազատութիւն...

ՔԱԹԵՐԻՆ՝— Միակ լուծու մը (ցոյց տալով Դուրը) այդ է... Մահուան մէջ միանանք...

ՄԱՅՔԸԼ (հեզմակամ)։— Վախին սարսափը, որ դարեր անդամայուծած է մէզ... (ցոյց տալով Դուրը) բո՛րք՝ կը փակուի մեր վրայ... այդպէս բո՛րք... Ըսել ու զեցիք՝ դամբանի մը նման վերջնական... (կը քալէ, կը խօսի կարծես ինքն իրեն)։ Դու ա բառը կը պարփակէ ներհան երկու գաղափար... Անգրադարձած ես... Դու որ սահմանափակ միջոցի փակու մն է։ Բայց այդ դու որ կ'ազատագրէ քեզ պատերու կաշկանդէն, կը բացուի նոր կայքերու վրայ, ուր մեզի կը սպասեն... (Քիշ ետք)՝ Երբ չեմք անցնիւք, մտած ենք յարարերու թիւ ներքու աշխարհը...

(Խորքը արծաթ ճառագայթումի մը վերածուած է)։

ՔԱԹԵՐԻՆ՝— Ներք տկարութիւնս երբ կը խօսիս, վախերս կը փարատին...

ՄԱՅՔԸԼ՝— Վախ... Ինչ էն...

ՔԱԹԵՐԻՆ՝— Ոչինչէն, ոչինչէն...։ Սէրս զիս անխոցելի կը դարձնէ... ոչ—մահ—կանացու... (Կարծես վերացումի մէջ)՝ Սպասէ... մեզքի զգացու մը, վախը յատակ իջնան... ոտքերս հողէն կը կտրուին... ձգողականութեան կաշանդու մեներէն ազատագրուած եմ վերջապէս... կը տեսնեմ իրականութեան մը նշոյլները... զմայլելի է... տուր ձեռքդ, անցնիւք սահմանը... կը միանանք ամբողջին... (Դաճաղորդէն կը միանան ու կը գրկուին)։ Հարիզոնը շլացնող պայծառարանութեամբ կը ճառագայթէ)։

(ՎԱՐԱՊՈՅՐԸ Կ'ԻՋՆԷ ԳԱՆԴԱՂ)

(Վարագոյրը անմիջապէս կը վերաբացուի նոյն տեսարանին վրայ։ Առաւօտ է։ Բնմի աշիւն, խորանարդին վրայ գետնգնդած է հեռախօսի գործիք մը)։

ՔԱԹԵՐԻՆ (կը մտնէ աջէն, կը վերցնէ ընկալուչը)։— Հալօ՛, Հալօ՛...

ՀԵՌԱԶԱՅԵՆ՝— Այո՞։

ՔԱԹԵՐԻՆ՝— Սենեակ թիւ 408, պարոն Մայքըլ Սարեանը, խնդրեմ։

ՀԵՌԱԶԱՅԵՆ (թիւը կը հնչէ քանիցս)։— Պատասխան չեն տար։

ՔԱԹԵՐԻՆ՝— Եարունակեցէք հնչել։

ՀԵՌԱԶԱՅԵՆ՝— Պարոն Մայքըլ Սարեանը այս առաւօտ կանուխ մեկնեցաւ։

ՔԱԹԵՐԻՆ՝— Անկարելի է... վատա՞ն էք... թերեւս սխալ թիւ դարկիք։

ՀԵՌԱԶԱՅԵՆ՝— Ոչ, արիւն, վատահ էմ... Ըսել կ'ուզեմ մեկնեցաւ այս առաւօտ... ոչ մէկ թիւ քիմացութիւն։

ՔԱԹԵՐԻՆ՝— Չեմ հասկնար... ի՞նչ կրնար ըլլալ... դեռ... որեւէ հասցէ թողա՞ծ է...

ՀԵՌԱԶԱՅԵՆ՝— Ոչ, արիւն, ոչ մէկ հասցէ։ Ոչ մէկ պատգամ։

ՔԱԹԵՐԻՆ՝— Ի՞նչ ուղղութեամբ մեկնեցաւ, գաղափար ունի՞ք։

ՀԵՌԱԶԱՅԵՆ՝— Ոչ, արիւն... միայն այս առաւօտ խօսեցաւ Olympic Airlines-ի հետ, ականջիս դարկաւ Գահիրէ բողբոջ։

ՔԱԹԵՐԻՆ (հետզհետե սաստկացող յուզումով) — Բայց վատա՞ն էք... Բոլոր-
բովին հաստատա՞ն... բան է կ'ուզեմ՝ մեկնելու և մասին... անհասկնալի է
... զեռ երեկ գիշեր, ու չ ատեն միասին էինք... Թերեւս սխալած էք,
բան է կ'ուզեմ՝ թիւրիմացութիւն ձրն է:
ՀԵՌԱՋԱՅՆ — Ոչ, տիկին, ոչ մէկ թիւրիմացութիւն:
ՔԱԹԵՐԻՆ — Մեկնելու խօսք իսկ չկայ: Երեկ գիշեր... ժամադրուեցանք այս
տաւաւ տան...: (Հեւքը կը սկսի արագանայ): Անհասկնալի է...
Հիմա... ինչ ըսի՞ք... չեմ գիտեր... խեղդեմ...
ՀԵՌԱՋԱՅՆ — Հանդի՞ստ էք, տիկին, կրնա՞մ օգտակար ըլլալ:
ՔԱԹԵՐԻՆ — Ոչ, չնորհակալ եմ: Ոչ ոք կրնայ օգնել ինծի հիմա... Բռնք, որ
հշտարիտ չէ, սխալած էք... այնպէս չէ՞... կը պատահի... Բայց ես...:
(Հետզհետե խօսքերը անկապ կը դառնան եւ նուազկատութեամբ
նշաններ ցոյց կու տայ): Ձե՞մ հասկնալ, ո՞ր եմ, ի՞նչ պատահեցաւ
...: (Մէկէն աղակտուր ճիշդ վր կ'արձակէ)՝ Մայքը՛լ... օ՛, Մայքը՛լ...:
(Ուշադրոյս կը փոխ, կը կառչի խորամարդիմ, կ'իյնայ անկեն-
դամ):

(Առաքիւն):

ՀԵՌԱՋԱՅՆ — Հայտ՛, Հայտ՛... հո՞ն էք... անհանգի՞ստ էք...
ՏՈՔԹ — ԵԱԹԼ (կը մտնէ արէն, կը մկտէ Քաթերինը պառկած գետին) —
Քաթի՛, Քաթի՛...: (կը մօտենայ): Ի՞նչ պատահեցաւ...: (կը վերցնէ
կնոջ գլուխը): Քաթի՛, կը լսե՞ս դիտ...: (Այտերուց կը խփէ մատնե-
րով): Արթնցի՛ր, սիրելիս...
ՔԱԹԵՐԻՆ (կը բանայ աչքերը, գարմանքով կը նայի ամուսնոյն) — Ի՞նչ
պատահեցաւ, Նորէ՛ն անհանգիստ եղաւ... Ներէ, սիրելիս... որքա՞ն
մտատանջութիւն կը պատճառեմ քեզի...: (Տոքթորի օգնութեամբ
կը կանգնի): Ա՛յ, ա՛յ...: (կը քննէ արմուկը): Արժու կս ցաւ ցուցեր
եմ...: (Մագնիս կը շտկէ, կը հաւաքէ ինքզինք):
ՏՈՔԹ — ԵԱԹԼ — Ի՞նչ պատահեցաւ... Բան է մը նեղուեցա՞ր... ճաշարահ դա-
ցի, քեզ հոն չգտայ, հոս եկայ... նստէ պահ մը: (կը նստեցնէ խորա-
մարդիմ վրայ): Քոնեակ կամ սո՞ւրճ մը:
ՔԱԹԵՐԻՆ — Ոչ, չնորհակալ եմ: Ետեւ, կ'ուզեմ մեկնել:
ՏՈՔԹ — ԵԱԹԼ — Մեկնի՛ր, ո՞ր:
ՔԱԹԵՐԻՆ — Հոն...: (Յոյց տալով Քաթերինի դուռը): Հո՞ն...
ՏՈՔԹ — ԵԱԹԼ (կը նայի Քաթերինի ցոյց տուած ուղղութեամբ) — Հոն... հոն
ո՞ր:
ՔԱԹԵՐԻՆ (առանց ետ դառնալու) — Դու որ...
ՏՈՔԹ — ԵԱԹԼ (ուշադիր կը նայի) — Ի՞նչ գուռ... հոն միայն քու սիրած նո-
ճիներդ եւ միջոցները կան... ողորդուած տաւաւ տան արեւին շո-
ղերով:
ՔԱԹԵՐԻՆ — Ձե՛ս հասկնալ... հո՞ն, մեծ գետին հովիտը... Նուիրական լեռը
կը ցոլանայ մեծ գետի փոքրութեւն մէջ... ճանապարհը հոն է, Քաթերին
Դրան մէջէն... այնանց տար դիտ:
ՏՈՔԹ — ԵԱԹԼ — Կ'ուզես Եզրպոտո՞ս երթալ... միշտ կախարդած է քեզ Նեղոսի
հովիտը... շատ լաւ, եթէ այդ է քաղաքը... շատ լաւ... նախաճաշէն
ետք կ'ընեմ կարգադրու թիւները... հոս ինչ ալ ըլլայ՝ խոնաւութիւն
կայ... Թերեւս կլիմայի փոփոխութիւնը... վատահ եմ... երթանք նա-
խաճաշէնք, ապա՝ դորձի... երթանք:

ՔԱԹՈՐԻՆ.— Գնա՛նապարհ նախանայր... ես անմիջապէս կը միանամ քեզի...
քիչ մը շտկբարութիւն:

ՏՈՒՐ. **ՇԱԽԻ** (պահ մը երկմտած, մտախոյ).— Շատ լաւ, շուտ եկուր...
սուրճով կաթով չպարհ... պիտի կապուի քեզ... (կամակոր կը մեկ-
նի):

ՔԱԹՈՐԻՆ.— Մայքը՛լ, Մայքը՛լ... բո՛ր՝ կանչի եւ պիտի գամ քեզի... ահա կը
կանչեմ... շուտով պիտի միանանք Արեւի տաճարին մէջ... Երկու Աշ-
խարհներու շեմին... միտաին պիտի նաւենք Նեղոսի վրայ, ափէ ա-
փու նք... ցաւ չեմ զգար... ոչ մէկ ակաթոսանք... Հո՛ն՝ ուր հանդիպել
ցայտէ... (Աչհերը կը փակէ վերացած): Շուտով, շուտով... պիտի
անցնենք սահմանը... միտաին...

(ՎԱՐԱԳՈՅՐԸ Կ'ԻՋՆԷ)

Գրուեցաւ 1986ին, Գործող, Յունաստան:

Աւարտեցաւ 1988ին, Լոս Անճելըս, Գալիֆորնիա:

ԲԻԻՋԱՆԴ ԿԵԱՆԵԱՆ

(Շար. 3 եւ վերջ)

Օրֆելիայի մահը, ճկար՝ Միլեր, Թէք ցուցադրահ, Լոնտոն

OPHÉLIE

I

Sur l'onde calme et noire où dorment les étoiles
La blanche Ophélia flotte comme un grand lys,
Flotte très lentement, couchée en ses longs voiles...
— On entend dans les bois lointains des ballais.

Voici plus de mille ans que la triste Ophélie
Passe, fantôme blanc, sur le long fleuve noir.
Voici plus de mille ans que sa douce folie
Murmure sa romance à la brise du soir.

Le vent baise ses seins et déploie en corolle
Ses grands voiles bercés mollement par les eaux;
Les saules frissonnants pleurent sur son épaule,
Sur son grand front rêveur s'inclinent les roseaux.

Les nénuphars froissés soupirent autour d'elle;
Elle éveille parfois, dans un aune qui dort,
Quelque nid, d'où s'échappe un petit frisson d'aile :
— Un chant mystérieux tombe des astres d'or.

II

O pâle Ophélia! belle comme la neige!
Oui tu mourus, enfant, par un fleuve emporté!
— C'est que les vents tombant des grands monts de
T'avaient parlé tout bas de l'âpre liberté; [Norwège
C'est qu'un souffle, tordant ta grande chevelure,
A ton esprit rêveur portait d'étranges bruits;
Que ton cœur écoutait le chant de la Nature
Dans les plaintes de l'arbre et les soupirs des nuits;
C'est que la voix des mers folles, immense râle,
Brisait ton sein d'enfant, trop humain et trop doux;
C'est qu'un matin d'avril, un beau cavalier pâle,
Un pauvre fou, s'assit muet à tes genoux!
Ciel! Amonri Liberté! Quel rêve, ô pauvre Folle!
Tu te fondais à lui comme une neige au feu;
Tes grandes visions étrangeaient ta parole
— Et l'Infini terrible effara ton œil bleu!

- III

— Et le Poète dit qu'aux rayons des étoiles
Tu viens chercher, la nuit, les fleurs que tu cueillis,
Et qu'il a vu sur l'eau, couchée en ses longs voiles,
La blanche Ophélia flotter, comme un grand lys.

15 mai 1870.

ARTHUR RIMBAUD

«Ներիտասարդ եմ, ձեռք կարկանդակի ինձին, կը գրէ Ռեմպոն
Փօլ Վերլենին:

Ճիշդ է, երիտասարդ է. «Տասնեօթ տարեկան եմ», կը գրէ ահ,
կըր տակաւին տասնփոքր չէր աւարտած: Ասկէ մէկ տարի առաջ,
Հրատարակած էր իր տառիկն Բանաստեղծութիւնք: Չորս տարի ետք,
2 Յուլիոս 1873ին, ահ կ'աւարտէ իր վերջին Բանաստեղծութիւնք,
«Եղանակ մը դժօթիմ մէջ»: Ճիշդ տասնինը տարեկան է եւ այդ
տարիքին բնոյժիւտ պիտի գագրի գրելի:

Չորս տարի պէտք եղաւ Ռեմպոնին, որպէսզի գրէ Երգ գարու
ամենէն հուսկու Բանաստեղծութիւնք, այնքան հուսկու, որ իր
գրուածք կը ձգէ անգամ ժամանակակից գրականութեան վրայ:

Իր գործեր ինքնին խոստան է, յատկապէս զգալուն, որ կարծես մե-
լանու պէտ չէ յորցած ուղեւորու վրայ: Այ մէկ կ'ընթիւ անունը մէջ: Իր
վերջին Բանաստեղծութեան ետք, դեռ տասնեօթը տարի պիտի ապ-
րի: Ետտ ջիշ է:

Կը մեռնի 37 տարեկան հասակին («Ֆիկարո մակագիծ», 17
Նոյեմբեր 1984):

ՕՖԵԼԻԱ

Մութ ու խաղաղ գուրն ի վար, որտեղ աստղերն են նիրհում,
Ծփում է ձիւն Օֆելիան մի շուշանի պէս խոշոր,
Ծփում է շա՛տ մեղմօրէն, պառկած իր լայն քաղերում...
Որսականչեր են լսում անտառներում հեռաւոր:

Հագար տարի է ահա, որ տխրանուշ Օֆելիան
Ճերմա՛կ տեսիլ, անցնում է երկար ու մութ գետն ի վար,
Հագար տարի է ահա, որ իր քաղցր խենթութեան
Սիրերգն է մեզմ կոծկոծում սիւժերի մէջ իրիկուայ:

Քամին կուրծքն է համբուրում ու բացում է ծաղկօրէն
Մեծ քաղերն իր, քույրարար ալիքներից տարութեր,
Որսի վրայ լալիս են ուռնիներ սարսաղէն,
Լայն, երազուն ճակատին խոնարհում են եղէգներ:

Նունուփարներ ճգմուած իր շուրջ հեծում են տխուր-
Մերք զարթեցնում է բոյներ մի լաստենու մէջ քնած,
Որտեղից խոյս է տալիս թեւի թեթեւ մի սարսուռ...
Խորհրդաւոր մի երգ է լոյս աստղերից ընկնում ցած:

II

Յ՛, դու դժգոյն Օֆելիա՛, ձիւնի պէս փուխր ու անբիծ,
Այն՛, բշուած մի գետից, դու մեռար զեռ երեխայ-
Քանգի հովերը գալով Խորվեցիայի լեռներից,
Խօսել էին քեզ մեզմիւ ազատութեան շուրջ դժմեայ:

Հունչ, հիւսելով բո գիսակները փարքամ,
Տարօրինակ ձայներ էր բերում ոգուդ անբոսն,
Քանգի թում էր սիրտը զաշներգը մայր Բնութեան
Տրտունջի մէջ ծառերի ու գիշերուայ հառաչում:

Քանգի ձայնը ծովային խօլ, անսահման եռնդին,
Միւմ էր սիրտը մամուկ, այնքան քաղցր ու մարդկային,
Եւ գեղեցիկ մի իշխան՝ օ՛, մի խենթ խեղճ ու դժգոյն,
Մի ապրիլեան առաւօտ լուռ նստեց քա ծնկներին:

Ազատութի՛ւն: Երկի՛նք: Մէ՛ր: Ի՛նչ երազ, խեղճ խելագա՛ր:
Ինչպէս ձիւնը հրի դէմ, հալում էր իր մէջ դու-
Խեղճում էին քա խօսքը տեսիլներից մեծափառ,
Եւ շաղեց աչքը կապոյտ անհունութիւնն ահարկու:

III

Եւ Բանաստեղծն ասում է, թէ աստղերի շողերում
Պալիս եւ դու փնտռելու քաղած ծաղկունքը բոյօր,
Թէ տեսիլ է, որ ջրում, պառկած իր լայն քաղերում,
Ծփում է ձիւն Օֆելիան մի շուշանի պէս խոշոր:

1870

Թարգմ.՝ ԱՐՐԱՀԱՄ ԱԼԻՔԵԱՆՅԻ

digitised by A.R.A.R.®

ՕՓԵԼԻԱ

Հայրենի մայր, ինչ որ ասում ենք
հայրենի երկիր—երկիր ասելով
դիպած ենք Վաշրամ Մարտիրոս-
եանի ստորագրութեան, բանաս-
տեղծութիւններու ասել, որ չենք
կարծեր, որ Սփիւռքի բնակիչ-
ներու և ձեռնարկող մեզմէ ասելի
բան կարգացած բոլոր անկէ:

Հակասակ տպագրութեան գրու-
թիւններու այդ ասկարութեան,
Վաշրամ Մարտիրոսեանի միայն
պատկերէն արժանի անուն է, եւ
իւր աստիճանը բխումներու և մէջ
մասնաւոր արժանիքները փաստաւ-
արար չունի պիտի բացմանուն ու
խորանուն ասելի:

Ուրախացի է իմանալ Նոյնեպէս,
որ Վաշրամ Մարտիրոսեան ծա-
նոթ է նաեւ Փրանսիայի և
կրնայ ասանց միջոցով իր ար-
ժանիքներէն իր անունը և իւր
Փրանսիական բանաստեղծութեան
գործերը թարգմանելու արժա-
տանքին:

Ստացուած արգելքները չե-
ոտ են ասկանք բոլոր արժանա-
բարութիւններ արժանացնելու ու ձեռն
ու ձեռնը: Բայց սիւնակին
երկ ցող Արթուր Բեմալայի իշա-
նաւոր Սփիւռքի թարգմա-
նութիւնը, որ արտագրութեան է
սկզբնական գրականութիւն
(1907, թիւ 3) ամսագրին, ինքնին
կը հաստատուի մեր գիտական
թիւնը: Բանաստեղծութիւնը
թարգմանուած է, բայց իր ձեռն
մասով բանաստեղծութիւն չի
գործած:

Քանի որ տարի աստի, այս նոյն
բանաստեղծութիւնը՝ «Սփիւ-
րք», լոյս տեսաւ «Գրական» տե-
սագրին (1906, թիւ 3) մէջ, Արա-
նիւս Ալիքեանի թարգմանու-
թեանը: Արտագրութիւնը նաեւ այդ
մէջ, որպէս ընթերցող անկամ
մը ևս տեսնել, թէ թարգմանու-
թիւնը քանի տարածքի փոխադ-
րութիւն չի, այլ իմաստային ու-
րացատուութեան չեւէ՝ երկրորդ
ըզոյթին մէջ պատկերային հոս
համակարգ մը նուաճած ու լեզ-
ւական փայլուն թիւններով ար-
արւած գործ է, վերահասն է, —
Արտանա Ալիքեանի «Սփիւ-
րք»...

Սիւ գրերի վրայ, ուր աստղերն են ճիւղում,
ձերմակ Օֆելիան է լողում ինչպէս շուշան,
լողում է շատ դանդաղ, փակուած շարժներում:
Հեռու անտառներում կանչեր մի որսաշան:

Ահա հազար տարի, ինչ Օֆելիան տրտում
ձերմակ ուրուի պէս սեւ գետն անցնում է մունչ,
Ահա հազար տարի, ինչ խեղճութիւն արտում,
Մրմնջում է սիրերգ իրիկնային փամում:

Համբուրում է փամին կուրծքը եւ միայն
Օրորում է պապին ու շարժը շողում:
Մի դադացող երէկ խոնարհում է ուսին
եւ նախադր խոնարհ արտասուելով շոյում:

Բեկումը շուշանների հառաչ մարմինն ի վեր,
Յնցում է կամ մի բոյն նա լատենուն խորում,
Ուր դադում են ցրտից փախչող փոքրիկ թռչներ:
Ոսկէ լուսատուն է խորհրդաւոր երգում:

2

Օ՛. Օֆելիա դայուի, գետի տարած մարմին,
Այո, մանուկ մեռաւ, չհնազ պատկեր դու ձեռն,
Արդեօք նորվեգիական մեծ լեռների փամում
Շշնչաց քեզ խօսքեր դառն ազատութեան:

Արդեօք հոյն անծանօթ խառնեց վարսեր ու ձայն,
Ստար ազմուկ բերեց քո երազող հագում,
Քո սիրտն ունկնդիր էր ձայնին հենց բնութեան՝
Հառաչներում ծառի, մթան մեզմ մորմոռում:

Արդեօք ձայնը ծովի — մի անսահման մրափ,
Խոցեց կուրծքի մանկան՝ անուշ ու մարդկային,
Եւ ապրիլեան մի օր խենթ ապստոյ գունատ
Յոգնած գլուխը մունչ յենեց քո ծնկերի՛ն...

Երկինք, Ազատութիւն, Սէր... Ի՞նչ տենչանք, Թշուառ,
Ուր հայունցիք, ինչպէս հրում՝ փաթիլը ձեռն:
Խլացրին քո քաղը տեսիլները քո վառ.
— Եւ աչքերդ իջաւ մշուշն անվերջութեան:

3

Պոետն ասում է, որ դու ծագիկ ես փաղում,
Երբ գիշերն է բացում աստղի հետք ու ճշան,
Եւ, որ տեսել է նա, փակուած հարսնաքաղում
Դայուի Օֆելիան է լողում ինչպէս շուշան:

Քրտահարա Քիփիկեկի շՊԵՀԻ՝ Մ. Իշխանի:
Վերջինի մէկ հար ճւ:աղգիծու:մին Նահգիւղացեալ նորին Վարդաւնթի մէջ,
բռնի մը առաքի առ ախ: Կ'առաքարենի մէկ յորբորդ (շին վրայ: իբրե: բանաղգիծու:մին) ի կարգաց:առ ՆԱԼ Կ'հարա:

ԱԼՊԱԹՐՈՍԵ

Թարգմ. ՎԱՀԱՆ ԹԻՔԵԵԱՆ

ԶԿՆԿՈՒԼԸ

Յանախ նաւաստիներ, զուարեութեան համար,
Ձկնկույ եմ բռնում՝ ծովային մեծ թռչուն,
Որ, համբի յայլ ընկեր, հետեւում է խաւար
Վիհի լայն երախով սահող մաւի ուզում:

Բայց հագիւ եմ նրան դնում կամրջակին,
Կապշտի աշղ արքան՝ խպնոտ ու ձախաւեր,
Կախում է ռզորմուկ թելերն իր ահագին
Ու քարշ տալիս կռգփն, ինչպէս ներմակ թիւր:

Դեռ քիչ առաջ չքնաղ ուղեւորն այս հայրում
Ի՛նչ տխրեց է հիմա, ծիծաղելի, նզնիմ.
Մէկը ծխամորեղով իր կտուցն է գրգռում,
Իսկ միւսը, կազալով, հեզնում թեւատ խեղճին:

Բանաստեղծն է մտնւմ ամպերի իշխանին,
Որ հոգմն է քամահրում եւ նետը թունալի.
Ախարական՝ երկրում, սոյլ ու հայհուշ չորս գին,
Թելերն իր տիտանեան չեն թռչնում, որ քայլի:

Թարգմ. ԱՐԴԱՆՄ ԱԼԻՓԵԱՆ

Նաւաստիներն յաճախ յանումն զուարեութեան
Լծովի հպարտ թռչուն՝ այրատրոս եմ որսում,
Որ յար ուղեկիցն եմ, անյայդ ու ցիրուցան,
Նաւի, որ անդունդից մարմինն է դուրս կորզում:

Բայց լազուրի արքան երկչոտ է, անհարակ,
Երբոր փայտամածին վայր եմ քերում նրան,
Յաժ է կախում թելերն ահռելի ու ներմակ,
Քարշ է տալիս կռգփից թիակների մման:

Աննոռնի է, անօգ հիմա փայտամածին
Համբորդն այս թեւաւոր, որ չքնաղ էր օդում,
Մէկը՝ կազում, կապկում քայլք իր խմածի.
Միւսը ծխամորեղն է կտուցին մէջ խոթում:

Եւ բանաստեղծն է նոյն մութ ամպերի արքան.
Փոքորիկն ու նետերն արհամարհելն այլ էր.
Ախարուած է երկիր, շուրջն հայեոյանք այնքան,
Թելերն հսկայական խանգարում են քայլի:

Ֆրանսերէնից թարգմանեց՝ ՎԱՆԴԱՄ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ
digitised by A.R.A.R.@

ՌԱԴԻՍԻՆԿ ԿԻՊԼԻՆԴ

ԵԹԷ

Սրէ կարող ես մնալ հանգիստ ու գլուխդ չկորցնել,
 Սրբ բարբառ կորցրել ու մեղադրում են նիմա քեզ,
 Թէ կարող ես հաւատալ քեզ, երբ բոլորի կառկածանքի առարկան ես,
 Ու տակաւին հաշուի առնել կասկածները,
 Սրէ կարող ես սպասել ու չոգնել սպասումից,
 Բանաւարկուել ու չյանձնուել բանաւարկու գայթակղութեան,
 Զոհը լինել ատելութեան ու թոյլ չտալ, որ հոգուդ մէջ ատելութիւնը տեղ գտնի,
 Սւ չբանալ շատ իմաստուն կամ էլ չափից լաւ երեւալ,

Սրէ կարող ես երազել եւ երագները քո երբեք տիրակալի չգարձնել,
 Սրէ կարող ես մտածել եւ խոկալը բնաւ երբեք նպատակի չվերածել,
 Սրէ կարող ես հանդիպել Թաղթանակին, Դժբախտութեան,
 Սւ նոյն ձեռքով ճամբու գնել խառնարաններից այդ երկու,
 Սրէ կարող ես հանդուրժել, որ խօսքերը քո նշմարիտ
 Անպարարները ծռմռնեն, ծուղակ դարձնեն յիմարաններից,
 Սւ կամ տեսնել քո ազգ կեանքում ստեղծածի կործանումը
 Ու կռամալ եւ նորից վերաշինել հին ու մաշուած գործիքներով,

Թէ կարող ես մի կոյտ դարձնել տարիների ազգ վաստակը
 Սւ մի խաղաղ կորցնելու փորձութեանը քեզ ենթարկել,
 Սւ կորցնել, եւ սկսել նորից, դարձեալ
 Ու ոչ մի բառ քո կարստի մասին երբեք չշշնրալ,
 Սւ քո սրտին, մկաններին ու ջղերին, թէ կարող ես հարկադրել,
 Որ պահպանեն անդարձ մեկնող գեղեցկութիւնը քո մարմնի, երբ դա վեր է իրենց
 ուժից,
 Խեղ դու քո մէջ ոչինչ չունես բացի կամփից,

Թէ կարող ես գրոյց անել ամբոխի հետ եւ դեռ մնալ առաքինի,
 Արքայի հետ նստել-ելնել, նաեւ լինել միշտ մատչելի,
 Զխոցուել ոչ ոտոխներից, ոչ սիրեցեալ ընկերներից,
 Արժանաւալ ընդհանուրի խոր յարգանքին,
 Սւ չսպասել մեծարանքի,
 Կարողանալ լեցնել բոլոր՝ ժամանակի միաւորը այդ աններող,
 Վազքի վաթսուց գերյազեցած վայրկեաններով,
 Ուրեմն դու տէրն ես, որդիս, այս աշխարհի,
 Դեռ աւելին՝ Մարդ ես արդէն:

Թարգմանութիւնը՝ Հ. ՔԵՆԴԻՐՅԱՆԻ

ԻՎԱԿԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԲԱԼԱԲԱՆՈՎԸ

Նախորդ էջերուն մասնաճյուղներուն մէջ արծարծուած հարցը
սուարներէն մեզի փոխանցուածին թարգմանական հարցադրումը թիւնն էր,
իսկ այս եւ յաջորդ էջին արտազրուածը հարցադրման առիթով զգացուած
անթարգմանելի վիշտն է նորէն, որ դարեւր ի վեր կրկնել մեզ, ու իր մազիկ-
ներքէ մեղմկու փոխառէն՝ աւելի մեծ թափով մը կը խրէ մեր էութեան մէջ,
— օտարազգի մեր ու մերուն կորուստը, Բարսեղով, Բարսեղովները...

Ընթերցողը, մտաւորական թէ պարզ մարդ, չէր նախնար այս անուշոր
ձանջաս: Այսինքն՝ ցաւ մը եւս աւելցու իր ցաւին վրայ: Ամեն պարագայի,
չենք կրնար անտարբեր մնալ նման առիթներու: Յաւի՛ն նախաշու մէկ ար-
ժէքը հաս: Ասիորդով՝ քանի մը ուրիշ ցաւ երու եւս տեղ պիտի դարձնենք բն-
թերցողը, հին ցաւ երու, որունք տարբեր երկրներէնքու տակ կը նորոգուին ու
կը բորբոքին շարունակ...

Մեր հետաքրքրութիւնն աւելի շուտ ճատորուսի պատու հանից էք,
թուցիկ-գրասանը իրականին, մակերեսային: Արժէքների փոխանակութիւնը
գրեթէ սպառուում է տարին մէկ-երկու թարգմանութեամբ, մէկ-երկու հիւրա-
խաղերով եւ՝ ուրիշ ուրիշ: Մինչդեռ որքա՞ն բան ունենք մէկս միտի համար
յայտնաբերելու, որքա՞ն շրջուած աշխարհներ՝ գիտութեան եւ արուեստի
բնագաւառում՝ այսօր կամ համառակ տառապանքի անցնայում:

Ձեռ ու զու մ ոչ ոքի մեղադրել:

Եւ, այնուամենայնիւ, երբ մի անգամ խօսքի մէջ, ոչ այլ ոքի, քան
Վարդգէս Պետրոսեանի, իսկ յետոյ նաեւ բանաստեղծ Ռազմիկ Դաւոյեանի եւ
դեռ մի քանի ուրիշների մօտ յիշատակեցի Ալեքսանդր Բալարանովի մասին՝
մեր երկու ժողովուրդների կենդանի կամուրջներից մէկի մասին, փայլուն
թարգմանչի, բանաստեղծի, հրապարակախօսի, ֆելիետոնիստի, երողական
մասնատրի գիտնականի, դասական դրականութեան անզուգական վերա-
պատմողի եւ տարածողի, պարզուեց, որ նրա անունը ոչ ոքի ուրիշ չի ասում:
Աւա՛ղ, որքան հեշտ ենք մոռանում,— եւ ոչ միայն մենք՝ բուլղարներու,— մեր
ամենաարժանու որ գաւակներին: Ընդամենը մի չորս տասնամեակ առաջ
Փոքր Ասիայից գաղթած Միքայէլ Բալարանեանի որդին՝ Ալեքսանդր Բալարա-
նովը Բուլղարիայի ամենայայտնի գէմքերից մէկն էր: Իմ քաջատար, մեր այս
յոյժ գիտնակ 20րդ դարում ժամանակը, մինչ չուրջներս կը նայենք, փոշով եւ
նոր, դուրին փառքերով մթադնում է անցնալի շատ ու շատ լուսաւ որ ուղեղ-
ների եւ մշակոյթի երախտաւորների: Ժամանակը շինայեց նաեւ Բալարանո-
վին՝ այդ հակասութիւններից եւ տարօրինակութիւններից եւ եկող հազումա-
գիւտ մարդուն՝ միտժամանակ Արարատի, Օլիմպոսի եւ Բալկանների ծնունդ,

գրողների և լուրջի, գտնականորեն անհնարին, բայց իրականում գոյություն ունեցող» (ներառյալ հեղինական բնորոշումը) հոյակապ ներդաշնակությունը:

Ամբողջ քառերորդ դարի առաջին կեսին այդ մարդը, նկարիչ Ալեքսանդր Բոգոլեբովի խոսքով ասած, ճապարակեց Բուլղարիայի տաղնապետներին, հին Հելլադայի պատմությանը, բոլոր սիրահարների սիրով՝ ի մի հաւաքում, Պինդարեսի ծառայով, լուկուլլոսի ախորժակով, յոյն իմաստասերների նման իր խոր մագերով, Սոկրատեսի ճակատի նման իր ճակատով, նրա նման էլ մտաքրի, տարուած..., հմուտ, խոր գիտակ՝ բուն արմատից, մեկնաբան, թարգման ամբողջ եօթ դարականությանը, հին յունականից և հռոմեականից բացի նաև գերմանական, ֆրանսիական, անգլիական, ռուսական, իտալական գրականությանը, նա հագու ազիւ էկզոտիկ ծաղիկ էր, բացառիկ երևույթ այդ ժամանակուայ յետմահոյ Բուլղարիայում: Նա պատկանում էր պատմության երեսից արդէն ջնջուող այն հագու ազիւ էնցիկլոպեդիստ-գրողների թուին, որոնք իրենց մէջ միաձուլում էին վերածննդեան անհատի թափն ու ընդգրկումը և ժամանակից առաջ անցած արդիական մարդու ամենավաղ գծերն ու մղումները: Նաև աւելի կարեւոր մի բան. գիտնականի ու թարգմանիչ-լուսաւորչի իր արտասովոր տաղանդով Բալարանովը, ինչպէս ուրիշ ոչ մէկը, կարողացաւ բուլղարական իրականությանը հոգի վրայ փոխադրել իր հնուար նախնիներին աւանդները, նախնիներ, որոնք ինչ-որ ժամանակ թարգմանիկ և պահ են տուել Մատենադարանին հին աշխարհի ողջ հոգեկան հարստությանը: Եւ առաջինը, մեն-մենակ այն ժամանակ նոր զարթոնող բուլղար ժողովրդին պարզեց անտիկ և արեւմտաեւրոպական պոեզիան, փելիսոփայութեան, երգիծանքի և դրամատուրգիայի լաւագոյն նմուշները:

Բալարանովը առաջին անգամ բուլղարերէնի թարգմանեց Հոմերոսին, Հեսիոդոսին, Թուրիոսին, Էսքիլոսին, Սոփոկլեսին, Եւրիպիդեսին, Արքիլոսին, Ալէքսիսին, Սապֆոսին, Պինդարեսին, Թևոկրատեսին, Եզոպոսին: Թարգմանեց Գէօթէի «Պաուստոս» և մի ամբողջ շարք հռոմեական, ֆրանսիական, ռուսական, գերմանական և անգլիական բանաստեղծների, հանդէս եկաւ որպէս Շէքսպիրի և Տոլստոյի խոր մեկնաբան, որոնց և նուիրեց իր ամենաարժեքաւոր ուսումնասիրութիւններից մի քանիսը, ինչպէս և գրեց Լեսինգի ու Իրսէնի, Կամոնէսի և Դանթէի, Բայրոնի ու Սերվանտեսի մասին... Նրան ենք պարտական և մինչ այդ մուսորոթեան մատնուած Զահարի Ստոյանովի «Բուլղար ապստամբների նոթեր»-ի յայտնաբերումը:

Նրա ամէն մի ստեղծագործութիւնը կամ թարգմանութիւնը մշակուած էր ևրիւնքի, անմիջապէս բանավէճեր էր յարուցում, բուն տարածայնութիւններ՝ մամուլում: Բալարանովը գրել է նաև «Դասական գրականութեան պատմութիւն» ստուար աշխատութիւնը, ինչպէս և աւելի քան երկու հազարի հասնող յօդուածներ, Ֆելիետոններ, գրախօսականներ և առաջաբաններ: Նա մշտապէս գտնուում էր գրական-հասարակական կեանքի կիզակէտում, ամէնուրեք զգացում էր նրա ներկայութիւնը: Մեր և օտար թերթերում ու ամսագրերում տպագրուած նրա թարգմանութիւնների, էսսեների մենագրութիւնների շունչը հասնում էր մինչև Երկրի ամենահեռուստ անկիւնները:

Բալարանովը, որը մեզ ժառանգութիւն թողեց աւելի քան 10,000 նամակ՝ լի գրականութեան և կեանքի մասին պարմանալի հարուստ մտքերով և գիտարկումներով, արձապանեց նոյնիսկ ինձ՝ Վառնայի գասական գիմնազիայի 17ամեայ աշակերտիս, երբ փոստով իրեն ուղարկեցի Օվիդիոսի «Պիրամի» և Տիսպալս պոեմի իմ թարգմանութիւնը (սովետական գրականութիւն, 1988, թիւ 3):

ՎՐԲԱՆ ՍՍԱՄԱՏՈՎ

digitised by A.R.A.R.®

Մ. ԷՊԻՎԱԹԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ,
ՍԷՐ ԵՒ ՆԵՐԱՇԽԱՐՀ

Բ. ՄԱՍ

6- ՍԻՐԱՄԱՐ ԱՇՈՒՂՆԵՐ

«ԳԻՏՈՒՄ ԱՐ ԱՅՍ ԽՈՆՔ ՏԵՆՁԱՆԲԸ ԶԻՍ ՊԵՏԻ ԱԹԷ»

Հանկուտի աշուղներուն սիրային երգերը այսօր անհասկնալի են ընթերցողներուն մեծամասնութեան համար: Նախ՝ որովհետեւ անոնց այլարանական ոճը կը գծուարացնէ արտայայտուած գազափարիներուն հլուքիւ ընկալուի: Եւ յետոյ՝ լեզուն, որ հարուային Ֆրանսայի ՕԸ բարբառն է (հակադրուելով Հիւսիսային ՕԸ բարբառին, որմէ կը սերի արդի Ֆրանսերէնը): Հսկայ աշխատանք տարուած է սակայն գիտաշխատողներու կողմէ ցանկացրելու եւ թարգմանելու համար զանոնք: Մօտ չորս հարիւր աշուղներու բանաստեղծութիւնները (կամ աւելի հիշող՝ իւրաքանչիւրին գործերէն մաս մը) հասած են մեզի:

Դղեակէ զղեակ համարողելով, աշուղները ազնուական դասի հասարակներուն եւ հանդիսութիւններուն ընթացքին կ'երգէին կամ կ'արատաւնէին իրենց երկերը, որոնց զլխաւոր թեման, եթէ ոչ միակը՝ սիրահարութիւնն էր: Բոլոր ուսումնասիրութիւնները կը հաստատեն, որ 1175 տարին անկրկնադարձ է (հինգ տարիներու մօտիկութեամբ, առաւել կամ պակաս): Այդ թուականին առաջին անգամ երեւոյթ թեման՝ թէ՛ խորքով, թէ՛ իւրայատուկ ոճով եւ արտայայտութեան նոյնանման մեկերով իսկապէս նորութիւն էր, հակադրուելով մինչ այդ տիրող աշուղական աւանդութիւններուն: Յատկանշական է նաեւ, որ աշուղներու երգերը, բացի սեփական սօճի փոքր տարրերութիւններէ, իրարու շատ կը նմանին, կարծես միեւնոյն հեղինակին գործերը ըլլային:

Բայց ո՞վ է սիրահարը: Թաղաւո՞րը, հերո՞ս մը, կամ աննուան աղերւակա՞ն մը: Բայց ո՛չ, աշուղը, որ աւանդաբար կը փառաբանէր մեծամեծներու քաջագործութիւնները, հիմա կ'երգէ իր սէրը:

Ապասելի էր, որ իշխող գասակարգը արհամարհէր «հասարակ» մարդու մը անհատական զգացումները: Բայց ո՛չ, բոլորը հմայուած մտիկ կ'ընեն. հետաքրքրական զարմանալի՛, նո՛ր...: Երեւոյթը քանի մը տարի ետք կը վերածուի «նորածնութեան», այնքան՝ որ ազնուականներն ալ (եւ նոյնիսկ թաղաւորը) կը սկսին միեւնոյն ոճով եւ միեւնոյն խորքով սիրային երգեր յարինել: Հիշող ինչպէս արքունիքներուն մէջ, ընթացիկ հանրաքներու ժանդարմը փարտաւելու համար պալատականները երբեմն թատերական գործեր կը բեմադրեն, ասպարէզով գերասանները փոխարինելով (մեզի հասած են Ալֆոնս տ'Արակոն Թաղաւորին սիրային երգերը):

••

Տօն է: Ազնուական հիւրեր եւ պալատականներ խոնարհ են դղեակին մէն դահլիճին (կամ ամառը բակին) մէջ: Առաջին կարգին վրայ բազմած են տանաւորն ու տիրուհին, իրենց հարազատներով եւ անմիջական հետեւորդներով չըջնալով: Երգ, պար, գուարճութիւն:

Կարգը աշուղին է, նուազարանին ընկերակցութեամբ ան կ'երգէ, եւ կը պատմէ: Ինքը, ժողովուրդի գաւակ՝ սիրահարուած է ազնուական կնոջ մը, որուն անունը խիստ զաղտնի կը պահէ: Բայց կարգ մը արտայայտութիւններէ կարելի է կուտան, որ բարձրաստիճան տիկին մըն է, թերեւ իշխանուհի մը, թերեւ ճիշդ այդ զղեակին տիրուհին: Աշուղը անվերջ կը դանդաղէ, կը հալի, կը մալի, «կ'այլի» անձանցով տիկինին սիրով:

Սակայն ան անձաւելի է. զատակարարային անջրպետը կ'արդիւն նոյնիսկ, որ աշուղը պատշաճ խօսքի սահմաններէն անդին անցնի: Որով սէրը չի կրնար գոհացում գտնել («Աստղի մը սիրախառուած հողի որդը») պիտի ըսէր արդի գրողները. կը յիշէ՞ք Զարիզ Զափլէնի Ֆիլմին նշանաւոր երգը):

Տիկինը անձաւելի է նաեւ, բանի որ ամուսնացած է:

«Անկարելի» սէր մը, բայց ոչ ճանայում, ինչպէս պիտի ըսէինք այսօր, որովհետեւ աշուղը յոյս չունի, եւ խորքին մէջ չ'ուզեր յոյս ունենալ. իրեն համար կարեւորը սիրելն է, եւ ոչ թէ սիրային կամ մանաւանդ սեռային գոհացումը: Փոխադարձ սէր չի անել, պարզապէս երջանիկ է՝ եթէ տիկինը բարեհաճ տիկնաբկով մը իր գոյութեան անզրագոտնայ: Գերեթշանիկ է՝ եթէ իրեն սակի օղակ մը նուիրէ (փնտուցէք խորհրդանշական իմաստը): Եւ աւելին. եթէ հրաշքով պատահի, որ զատակարարային եւ այլ արդիւններ վերան, ու այլ չեւ ճիշդակցային կիներ, ինքը սէր առաջարկէ, վստահարար աշուղը պիտի մեղծէ ընդառաջել: Որովհետեւ իր համոզումով գոհացումը իրաւ սիրոյ մասն է: Եւ միշտ ըստ իրեն, ինչ է զատարակալ սիրահարին՝ գերազայն փորձութիւնը, սիրոյ գերազայն փաստը՝ ամբողջ գիշեր մը տիկինին հետ միեւնոյն անկողինին մէջ մերկ ֆանայ, եւ ամոր չղայիլ... (Այս խորհրդանշական տեսարանը պատկերացնող բազմաթիւ մանրանկարներ հասած են մեզի):

Զարմանալիօրէն ազնուական զատակարարէն սերած աշուղներն այլ, եւ նոյնիսկ Այֆուն ա'Արափոն թագաւորը, միւս նոյն գանդաւանները կը յայտնեն: Ասոնց, եւ մանաւանդ այս վերջինին համար ընկերային տեսակէտով անձաւելի կին չէր կրնար գոյութիւն ունենալ:

Յայտնապէս աշուղներուն (եւ իրենց ազնուական հետեւորդներուն) խակական թիման զգացական սիրոյ տենդն է: Իսկայ սէր՝ միմչեւ մահ, անվերջ իրայրք՝ իբրեւ վարձատրութիւն:

Այս խառնակ բնորոշումը արդիական մեկնաբանութիւն է: «Իսկայը» եւ «վարձատրութիւնը» նոյնպէս արդիական մօտաւոր քարգմանութիւններ են: Աշուղներուն կարգ մը բառերը չեմ գործածեր, որովհետեւ տարբերութիւններն անոնք իմաստ փոխած են (եւ տակաւ ընդհանուր երեւոյթ է): (Այսպէս՝ «ուրախութիւնը» աշուղներուն համար կրօնական եւ միասին չեւտուած երանք մը ունի. այսօր ստիպուած ենք զայն փոխարինել հին իմաստին քիչ մը աւելի հարազատ բառով մը — օրինակի համար՝ երանութիւն):

Միջնադարեան աշուղներուն զարմանալի աշխարհը մտնողը ուշ կամ կանուխ հարց պիտի տայ — ո՞վ է արդեօք սա գերաշնորհ տիկինը, որ այդքան բունն սէր մը կ'արթնցնէ. երիտասարդ է, գեղեցիկ, խելացի, զգայուն...: «Մի'հարցներ, մի' փորձուիք անոր ինքնութիւնը ճշգիւ», կ'ազդարարէ զաղտնապահ աշուղը:

Հա՛ւ: Բայց հայերս կրնա՞նք մոռնալ, որ թերեւ ճիշդ միևնոյն պատճառներով սէրը դադարէ պահելու սահման մեր Սայաթ-Նովան կը յաջողի գովարանել «գողալը», առանց դայն մատնելու: Անուէն չուի, բայց երեւա-կայու թեամբ կրնանք վերստեղծել իր մասաւոր պատկերը — կին մըն է, անտարակոյս: Սակայն դժուար է միևնոյն հաստատումը կատարել «տիկիներն» համար, որովհետեւ աչուզը ո՛չ կը գովարանէ, ոչ ալ կը նկարագրէ (չառ հագ-ւազ էլ ան քանի մը ածականներ, ինչպէս՝ «գեղեցիկ», կամ «գիրուկ»): Ան-խուսափելիօրէն կը տարուինք մասնելու, որ իր ֆիզիքական յատկանիշներէն մաքրաջրու ածականներ, աչուզին ներառութեան մէջ վերածնած իդական մի-տիք է: Եւ թի՛ մը վարանեցայ իզական գրելու, քանի որ այդ բո-րուումը կապ չուի տեսային տարբերութեան հետ: Աչուզին ստեղծագործած անարատ կինը մի՛միայն «միւսին» խորհրդանշին է, անհասանելի «ուրիշին» երազը, սեփական գոյութիւնը փաստող «տարբերը»: Հասեալաբար չէր կրնար ունենալ, եւ չուէր ծնողք, «մուսին, դաւակ, ազգական, անուն, եւ նոյնիսկ գէժը»:

••

Ստորեւ կը ներկայացնեմ աչուզական երգերէն քանի մը նմոյշներ: Թարգմանական երկու մազերէ անցած այս ատղերուն մէջ բնականաբար բա-նասանդակաւ թարմութիւնը անհետացած է (տեղական բարբառէն ֆրանս-սերէն եւ յետոյ հայերէն):

ԳԱՂՏՆԻ ՍԷՐ

«Ձեզի կ'ըսեմ ճեմզ մատնիյներ, չարամտութեան վարպետներ, Սի-բոյ եւ իմ անուճովս ձեզի կ'ըսեմ — մի՛ հարցնէք, թէ ո՞վ է անիկա, ո՞րք կը գտնուի իր երկիրը, հեռա՞ն է թէ մօտ, որովհետեւ զազտնի պիտի պահեմ. կը մեռնիմ, բայց բառ մ'իսկ չեմ արտասաներ»:

ՏԵՆՃԱՆՔ ՈՒ ՏԱՌԱՊԱՆՔ

«Աստուա՛ծ իմ, ինչպէս կ'ըլլայ
Ո՛րքամ հեռանայ ա՛յնքան տեճալի կը դառնայ»:

«Այո գիտեմ, ինչ որ ընեմ, ուր որ երթամ
Այս խօլ տեճը զիս պիտի այրէ (մեղքեմ)
Որովհետեւ կարեկից չէ ան որ կրնայ զիս բուժել
Գիտեմ, այս խօլ տեճը զառանցամէ է
Բայց անիկա ինծի համար ամէն բանէ գերադաս է»:

«... ան միայն զիս պիտի փրկէ»:

«Պարտաւոր եմ դառնօրէն տառապիլ
Բայց սրտիս մէջ յաւէտ պիտի մնայ մեծ վիշտս,
Մրդանկութեան անուշ եւ քարի հարիւր խոստում
Ձեմ կրնար զիս խել (սրտէս)
Որովհետեւ միայն զիմէ (տիկիներ) տեճալ պիտեմ»:

ԳԱՆՏԱՏ

(Տիկինը) «Գրաւեց սիրտս, առաւ զիս, առաւ աշխարհս,
 Յետոյ ամենասացաւ:
 Լմացի միմակ տեմչանքիս եւ ծարաւ սրտիս հետս»:

«Իմ ցաւս ուրիշ ցաւ է
 Եւ կը ցանկամ այդ ցաւը որ հիւանդութիւնս է
 Այ իմչո՞ւ կը զանգատիմ
 Քանի իմ կամփոյս կը տառապիմ
 Ի՞նչ երանութիւն իմ ցաւիս մէջ»:

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆ (չդաւանած ուր)

«Կը մախընտրեմ մեռնիլ
 Քան ստոր հաճոյքով յղփանալ»:

«Ան որ կը բազմայ հաճոյքի համար սիրելի, ինքն իր անձին դէմ կը
 պայքարի (կամ կը դաւանեմ): Յիմա՛րը. տուպրակը պարպելէ յետոյ, ի՞նչ
 տխրութիւն...»:

••

Յամբարար իդայնացուցիչ կապած մը սկսաւ մէջս խորտիլ:
 — Արդեօք առաջին աշուղները խկապէ՞ս կը հաստատային իրենց փա-
 տաբանած պաշտօններուն:

Արդեօք անոնց սիրային երգերը պարզապէս տրուեալի զործեր չէ՞ն:
 Թերեւս ներքին համոզումէ մը կը մեկնին, թերեւս կեանքի նուազացուցիչ
 պարտադրանքներէն ազատագրուելու, վերանայու ձգտումի մը արտայայ-
 տութիւններն են, բայց նաեւ, վերջին հաշուով՝ դրական ստեղծագործու-
 թիւններ չէ՞ն: Այս ըսելով արժեւորում չեմ կատարեր. կը յիշեցնեմ միայն, որ
 դրականութեան համար «Յշմարտութիւնը, միայն ճշմարտութիւնը, ամ-
 բողջ ճշմարտութիւնը» ցուցանելը պարտադիր հանգամանք չունի:

Իսկ աշուղներուն յաջորդ սերունդները պարզապէս գրական ճորա-
 ձեւութեան մը հետեւորդները չէ՞ն:

Դժուար է ընդհանրական հաստատումներ կատարել: Սակայն դժուար
 է նաեւ կարգ մը իրողութիւններ մտահան բնել:

Այսպէս, աշուղները, որոնք յաւիտեական սէր եւ հաստատումութիւն
 կը խոստանային «Իրենց» Տիկնոջ, ասպարէզով երգիչներ են, ամուսնացած
 եւ զաւակներու տէր: Եւ քանի որ «տիկնիկն» ինքնութիւնը զաղտնի կը
 մնար, զգեստներն ախրուհին — կամ ո՛րեւէ բարձրաստիճան աղետական կին —
 ազատ էր երեւակայելու, որ աշուղին սիրաբէ՛նք գրաւած է...: Արդեօք կրնա՞ր
 անգիտեալ, որ սիրատուոր մարդու կը ճի՛շդ միեւնոյն երգերը պիտի մօնէր
 յաջորդ զգեստի տիրուհիին: Անկասկած ոչ, բայց երազը հաճելի է, խաղը՝
 տոբնքնող...

Զարմանալի, բայց իրաւ՝ այդ տարօրինակ խաղը արագօրէն տարած-
 ւեցաւ միջնադարեան ընկերութեան ամբողջ վերնախաւին մէջ, հասաւ Ծրան-
 սայի սահմանները, անցաւ Անգլիա, Իտալիա, Սպանիա եւ վերածուեցաւ եւ-
 րոպական ընկերային երեսօյքի:

Քաղի, ժամանցի, նորաձևութեան բացատրութիւնները կրնային թե-
րեւս զոհացուցիչ նկատուիլ սկզբնական շրջանին համար: Սակայն զժուար է
ընդունիլ, որ անոնք հանդիսացած ըլլան տարեբային այս շարժումին մղիչ
ազդակները:

Բազմաթիւ հեղինակներ փնտռած են պայտասական սիրոյ ծագումին եւ
զարգացումին պատճառները: Ըն իրենց տեսութիւնները խորքին մէջ հակա-
սական չեն, այլ՝ լրացուցիչ:

Ռմանք արձանագրած են, թէ պայտասական սիրոյ եւ բարեկամութեան
թիւաները իրարու շատ կը նմանին:

Ուրիշներ, քաջ մը առաջ անցնելով, կը հաստատեն, թէ աշուղները
պարզապէս այրերու միջեւ բարեկամութեան զգացումին արժէքները փո-
խադրած են այր-կիւն յարաբերութիւններու մարզին, այսինքն՝ սիրոյ նոր թե-
մային մէջ: Գիտաշխատող մը կը գրէ. «12րդ դարու մ սիրոյ զգացումը վե-
րայայտնուեցաւ մօր տարազով մը, այրերու միջեւ բարեկամութեան
զգացումէն փոխ առնելով ամօր հմայիչ մթնոլորտը, աւանդական ծէսերը,
եւ մո'յմիսկ փիլիսոփայական յղացքները»:

Նման եղբայրացութիւններ թերեւս չափազանցուած նկատուին, որով-
հետեւ այսօր մոռցած ենք, թէ հին ժամանակներուն որքա՞ն պատուած էր
բարեկամութիւնը: Գեղեցիկ, զօրաւոր, ազնուազոյն զգացում, երբ սիրոյ
մրցակցութիւնը տակաւին անկէ չէր խլած առաջնութեան գափնեպտակը: Յի-
շենք սակայն, որ տախան եւ ամբիկեան հաւաքականութիւններուն մէջ
ցարդ կը վերապրին հնադարեան կարգ մը աւանդութիւններ, որոնք բարեկա-
մութեան անցնալի փառքը կ'ողկոյնէին: Այսպէս, ծիսական տարրոգութեան
մը ընթացքին երկու այրեր իրենց արեւը ժխտաւնելով կը վերածուին
ճարտան կըրայրներու, եւ իրարու յախանական սղնութիւն ու հաստար-
մութիւն կը խոստանան: Ստեղծուած նոր կապը աւելի ամուր է, քան բուն ին-
քը՝ ազգականական եղբայրութիւնը: Յիշենք նաեւ, որ այսօր ալ բազմաթիւ
այրեր ամուսնական առաջին տարիներու խանդէն յետոյ՝ կը փնտռեն արա-
կան հաւաքոյթի մը քաղաքական մթնոլորտը (որճարան, պառ, անդիւնական
փապ, ակումբ, եւ այլն): Երեւոյթը զգայի է ժամանորայէն արական գործօն
հաւաքականութիւններուն մէջ, ինչպէս՝ բանակ, կուսակցութիւն, մարդա-
կան կազմակերպութիւն...: Վերադարձի թաքուն կարօ՞ւ մը արդեօք այն
օրերուն, երբ բարեկամութեան զգացումը թաղաւոր էր, երբ իր միահնձան իշ-
խանութիւնը չէր գրաւուած (սիրոյ) թաղուն հիին կողմէ:

Ամէն պարագայի, երկու թիւաններուն միջեւ գտնուող կապը բոլորին
կողմէ չէ ընդունուած իրրեւ միակ եւ ամբողջական բացատրութիւն:

Այլ տեսութիւն մը նկատի կ'առնէ հետեւեալ իրականութիւնը: Ձէտապ
ընկերութեան մէջ կենդ ընկերային վիճակը այնքա՞ն ստորագաւ էր, տիրող
քաղցրը այնքա՞ն բիրտ էին, որ պայտասական սերը ստիպողաբար պիտի զար-
գանար իրրեւ առողջ հակազդեցութիւն: Անիկա կիներ կ'արժեւորէր, հետեւեալ
կնասեանց մտայնութեան հակազդելով հաստարմութեան եւ զգացական սի-
րոյ բարոյականը (որոնք սակայն արտամուսնական էին):

Վերմոնտ լի կը հաստատէ, որ Միջին Դարու գղեհակներուն մէջ ապրող
այր մարդոց թիւը շատ աւելի մեծ էր, քան կիներունը: Բնականաբար այդ կա-
ցութեան հետեւանքով բազմաթիւ այրեր չէին կրնար իրենց զստակաբար
պատկանող կենդ մը հետ ամուսնանալ. որով՝ այդ հազուադիւս եւ անմատչե-
լի էակը կը դառնար յազեցած տենչանքի մը խորհրդանշիչը:

Իսկ փոքր Տիւ պիտի համաձայն, փոփոխութիւնները մակերեսային են:
Ծիշող է, աշուղները սկսած են ճնուրբ ուղը ձեւորողի: Ծիշող է, միտ որ ազնե-
ւականները կ'ուխտեն իրենց ճարտուհիին ժենչեւ մահ հաւատարմօրէն ծա-

ուայել: Բայց ճիշդ է նաև, որ կնախընկերային վերահիշ մեծ փոփոխություն չէ կրած: Կրե՛ր պատահե՛ք մըն է, պատահե՛ք մը: Տիրուհին գովելով աշուղներն ու պաշտականները խորքին մէջ կը դարպասեն ֆէոտալ Տէրը: Այս վերջինը կը քաջալերէ նորաստեղծ երեսօթը, որ անհանգարտ է: Կոռուպան ազնուականները կը վերածնէ զգեակին — այսինքն՝ իրեն — կապում Հաւատարիմ դաշնակիցներու: Քաղաքականություն մը, որ միայն շահ կ'ապահովէ, քանի որ տիրուհին պատիւը (սեռային մերձեցումի իմաստով) անազարտ կը մնայ (կամ գոնէ այդպէս կը կարծուի, որովհետեւ պատմութիւնը արժանազան է ամուսնական նախաձեռնութեան մը պարագաներ, որոնցմէ ա'նուազն մէկուն Հետեւանքով անխոհեմ աշուղը դատապարտում է մահուան):

Ուսումնասիրելով միջնադարեան քաղաքներն ու դասակարգային յարաբերութիւնները, անձնապէս խորհած եմ, թէ քեզու ննչի ուրիշ քաջատարութիւն մըն ալ կայ, որ նախորդներուն չի հակադրուիր:

Կը մեկնեմ այն անժխտելի իրողութիւնէն, որ ազնուական դասակարգը չէր աշխատէր, որովհետեւ ուսմիկին պարտադրում այդ զբաղումը զանգույնէ՝ երբէն Համար (մասնութիւն մը, որ հին յայնքէն փոխանցուած է):

Բայց չվայելէ ինչ պատահազմը, կուր, միամարտերը, որսորդութիւնը, կերութեանը, պաշտական Հանդիսութիւնները...

Այդ օրերուն գոյութիւն չունէին (կամ շատ տարած էին) ազգի, Հայրենիքի, արդարութեան, ժողովրդային իրաւունքներու եւ այլ դադափարներ: Իսկ ուղղափառ եկեղեցին Հեռուհեռ տնկարող դարձած էր իշխող վերնախաւը հոգեպէս բաւարարելու: Պարսպ մը կար: Զգացական սիրոյ թեման անմիջական յաջորդութիւն գտաւ, որովհետեւ ամենամեծ ձգտելու իտէալը Հոգեկան խոր պահանջ մը կը գոհացնէր, պարսպը կը լեցնէր: Սպասուածը անպատեհաւ պաշտական սիրոյ հասկացողութիւնը չէր, սպասուածը իտէալ մըն էր: Եւ պատահեցաւ, որ աշուղական երգերը ստեղծեցին զսիրոյ առաւելը: Պատահեցաւ նաև, որ անով Հմայում ազնուական վերնախաւը ժամանակ ունէր սէր հղովկելու:

Բայց աւելին կայ:

7.— ՍԻՐՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԻՐ ՏԻԿԻՆԸ

ՓՈԹՈՐԴԵԼ, ՈՐ ԱՐՑԻՆԵԼՔԷՆ ԿՈՒ ՅԱՐ

Ձրանաջի գիտաշխատող Ռեմէ Նելլի, այժմ հռչակաւ որ դարձած ակադեմիական թեզի մը մէջ կը պաշտպանէ այն տեսութիւնը, որուն Համաձայն Հանկուրթի աշուղներուն սիրային երգերը ուղղակի ներշնչուած են քրիստոնէական Հերետիկոս շարժումէ մը — կաթարներու ազանգէն: Այսօր, Հարցներուն ծանօթ գրեթէ բոլոր մասնագէտները կ'ընդունեն Հեղինակին տեսութեան իրաւացիութիւնը (մասամբ կամ ամբողջութեամբ մէջ):

Քրիստոնէութիւնը, իրեն պաշտօնական կրօն՝ երկար ժամանակ չէր կրցած թափանցել Ձրանաջի Հարաւային շրջանները, ուր կը յամենային Հեթանոսական քաղաքներն ու աւանդութիւնները:

Աշուղական նոր բանաստեղծութիւնը նախորդող եւ յաջորդող տառնամակներուն, եւ Յիշող միեւնոյն աշխարհագրական մարզին մէջ տարածուեցաւ մանրէական ներշնչումներ ու նեցող պատեղ մը: Ուղղափառ կաթոլիկ եկեղեցիին հակադրուող շարժում մը կը կոչուէր «Սիրոյ եկեղեցի», իսկ անոր Հետեւորդները՝ կաթարներ (Cathare, կը նշանակէ «մաքուր»):

digitised by A.R.A.R.®

1209 թուականին Պապը խաչակրութիւն մը կազմակերպեց կաթարներու դէմ եւ կրօնիկները տեւեցին քսան տարի։ Հերետիկոսները ջարդուեցան, երկիրը աւերուեցաւ, եւ սիստեմաբիւ կերպով ջնջուեցան կաթարներու մշակութային արտայայտութիւնները։ Այսու հանդերձ, վերջերս բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ լոյս տեսած են այդ ընկերա-կրօնական շարժումին վրայ։

Իրանեան ծագում ունեցող մանթէական երկուական (dualiste) բմբունումին համաձայն՝ տիեզերքը ոչ թէ մէկ, այլ երկու ստեղծում է։ Մէկը լաւը, որուն խորհրդանշանն է լոյսը, եւ միւսը ջարդը, որուն խորհրդանշանն է խաւարը։ Յախտեանական պայքար կը մղուի լաւին եւ չարին միջեւ։

Կաթարներն ալ կը հաւատային երկու աշխարհներու գոյութեան։ Եւ բարին Աստուած չէր կրնար ստեղծած ըլլալ նիւթական աշխարհը, որուն մէջ կ'ապրէին, իր խաւարով եւ իր մեղքերով։ անիկա սասանային գործն է։ Զատնական խոստումներով սասանան կը խաբէ, վար կը քաշէ հողիները եւ յետոյ կը բանտարկէ զանոնք մարդկային մարմիններու մէջ։ Հողիները չտարած են մարմիններուն, չթափարդուած են միտին մէջ, որ իրենց կը պարտադրէ երկրային ախորժակներ։

Ուրեմն՝ մարդոց գործախառնութիւնը եւ շնախնական մեղքը կը սկսին ծննդեան օրէն իսկ։ Մնումը ինքնին մեղք է եւ դժբախտութիւն, եւ միայն մահն է, որ կը բերէ այդ մեղքին քաւութիւնը, երբ ազատագրուած հողին կը միանայ լոյսին եւ Աստուծոյ։ Մահը սցանկալի է, որովհետեւ սասանային թաղաւորութիւնը պիտի տեսէ այնքան ասեւ, որ հողիներ բանտարկուած մահու մարմիններու մէջ։

Սասանային կը հակադրուի Մարին, Յիսուսի խորհրդանշական մայրը, որ կաթարներու կողմէ կը կոչուի նաեւ Տիկիմ։

Յիսուս չմարդացաւ, ինչպէս կը պատգամէ ուղղափառ քրիստոնէական եկեղեցին, այլ մարդկային կերպարանք առնելով եկաւ՝ մարդոց ցոյց տալու երկնքի ճամբան։ Որովհետեւ, նոյնիսկ այս աշխարհին մէջ, հեռեւորական դժուար վերելքով մը կարելի է բարձրանալ եւ մզախլ աստուածայինին։

Մերմելով Յիսուսի մարդացման տոկման, կաթարները հաղորդութիւն չէին տուեր, ոչ ալ կենեք կը կատարէին. բայց հաւաքական արարողութեան մը ընթացքին տեսնեց ընտանին — (սկաւարեալները) — կը խոստանար ապաշխարել, չտեսլ, չերգնուլ, չսպաննել, անասունի միս չուտել, կրներուն չմերձենալ (եթէ նախօրոք ամուսնացած չէին)։ Սակայն արարողութիւնը, որ կենեքի գերը կը կատարէր, պարտադիր չէր սովորական հետեւորդներուն համար։

Կաթարներու եկեղեցին կ'իտէալականացներ Կտակարանը, եւ կը քաբողէր, որ Սէրը այս մեղքի աշխարհին ելլելու, դէպի աստուածայինը բարձրանալու ուղիղ ճամբան է։

Մինչ ուղղափառ եկեղեցին ամուսնութիւնը վերածած էր խորհրդակատարութեան եւ կը դատապարտէր արտասամուսնական սէրը, կաթարները ամուսնական սէրը եւ ամուսնութիւնը (ժողովական պուրաւորում) սքրութիւն չէին համարեր, քանի որ Կտակարանին մէջ նման հաստատում չկայ։ Զիչդ է նաեւ, որ ուղղակի չէին քաջալերեր սիրային անհատատարմութիւնը։ Բայց անիկա կաթարներուն համար ընկերային եւ կրօնական մահացու մեղքի հանգամանք չունէր, եւ չէր կրնար ունենալ։ Արդէն հիմնովին տարբեր էին մեղքի երկու հասկացողութիւնները։ Ուղղափառ եկեղեցին տեսկէտով մեղաւորը անձնապէս պատասխանատու է, որ մը հալիւ պիտի տայ աստուած-

* Այս ամուսնակալութիւնը տրուած է Հաւատաբնութեան կողմէ։ Ինքնին մահու յաւակնութիւններ չունեն։

ծալին զատարանին առջև: Իսկ կաթարներուն համար խնայական մեղաւորը ստատան է, եւ ոչ թէ մարմինին մէջ բանաւորած անզօր հոգին:

Հաստատեցինք արդէն, որ իմաստային նոր երանդ մը, նոր յղացք մը անպատճառ նորահար բառերով չեն տարադուր, այլ աւելի յաճախ կը բարդէին չինք մը պարունակութեանը վրայ: Թէ՛ կաթարը եւ թէ աշուղը սէր կը հոլովեն. երկու տարբեր ըմբռնումներ՝ բայց մէկ պիտակ: Բնական է, որ անորոշութիւն եւ չփոթ սանդձուէր, սպասելի է, որ բառը կամուրջ կապէր երկու-քիմ միջեւ: Եւ երբեմն կը խորհիմ, որ անորոշութիւնը անպատճառ միասական երևոյթ չէ, եւ այս օրինակով անիկա կը հանդիսանայ արդէն նուաճումի մը մեկնակէտը: Աւելի ընդհանրական ժառանգումով՝ անորոշ սահմանները եւ սահմանումները կը հրահրեն արկածախնդրութեան ոգին եւ կը խթանեն մարդկային մասնագութիւնը: Որոշը վերջ է, վերջնական է, մեքենան կանգ կ'առնէ:

Կաթար շարժումը արագօրէն զարգացաւ: Ռէմոն Ե., Թուլուզի Կոմսը եւ Լանկաոքի աւատատէրը 1177 թուականին կը գրէր.

«Շնորհակալութիւնը ամէն տեղ թափանցած է եւ ամմիաքանութեամբ սերմերը ցանած ըմտամիջներում, կիներում եւ այրերում, հօր եւ զաւկիմ, զոգամիմ եւ հարսիմ միջեւ: Նոյնիսկ քահանաները փորձութեամբ կ'ենթարկուին: Եկեղեցիները պարագ եմ եւ աւերակ... իմ հոգամասիս ամէնէն կարեւոր ամսնաւորութիւնները այլասերած են, եւ ժողովուրդը ամոնց կը հետեւի, լքելով կարողիկէ հաւատը, որով՝ չեմ համարձակիր եւ չեմ կրնար բան մը ընել» (կացութիւնը դարձանելու համար):

••

Ձանց կ'առնեմ Կաթար աղանդին բնկերային եւ քաղաքական երեսնութուն քննութիւնը եւ կը թուեմ կրօնական եւ բնազանցական քանի մը այլ տարբերութիւններ, շատ չհետախույս համար գլխաւոր նիւթէն:

Կաթարները կը մերժէին, որ եկեղեցին հաստատութեամբ (institution) վերածուի: Կաթողիկէներուն եւ իրենց միջեւ բացուած վիճը կարծես աւելի խորացնելու համար անոնք կ'ընդգծէին Նոյնիսկ մեական հակադրութիւնները: Այսպէս, Սիրոյ եկեղեցիին նշանաբանը — անզական լիզումը Amor (սէր) — հակառակէն կարդացուելով կը ստացուի Roma (այսինքն Հռոմ, կաթողիկէ մայրաքաղաք եւ խորհրդանշան...):

Ուղղափառ եկեղեցին կը քորոզէր, որ ներկեցեալներուն հոգիները, երկինքի արքայութեան արժանանալէ առաջ, պարտադրաբար իրենց մեղքերէն պիտի մաքրուէին քաւարանին մէջ: Թէեւ Աստուած բարի էր եւ ներող, բայց Միջնադարու յատուկ դժոխքի եւ քաւարանի սոսկալի պատկերացումները չէին կրնար քաշլիւրել, որ մարդիկ անապարեմ երկնային դատարանին առջեւ կանգնելու: Ընդհակառակն, մահէն անմիջապէս յետոյ դրախտ խոստացող անցեալ թէ ներկայ բոլոր կրօնական շարժումներուն նմանութեամբ՝ Կաթարները պատրաստ էին իրենց հաւատքին համար զոհուելու (զոնէ՛ սկզբունքով): Եւ փաստօրէն անոնք մեծ քաջութեամբ կուռեցան, իսկ վերջին դիմադրողները այրեցան Մոն Սէկիւր լիբան խորոյկներուն վրայ:

Որեւէ՛ արժէք, որ կը հակադրուի պարտադրուած չափանիշներուն, չի կրնար հաշաւաւոր դիմուել: Իսկ որեւէ՛ արժէք, որուն համար մարդիկ պատրաստ են իրենց կեանքը զոհարելու, տիրողներու իշխանութեան սպառնալից կարողական (potentiel) ժառանգու վտանգ է: Կաթարները վտանգաւոր դարձան էին: Նախապես չէր, որ աւատապահները եւ պաշտօնական եկեղեց-

ցին որոշէին ամէն զեւով Հերետիկոս շարժուի մը արժատախիլ ընել: Նոյնը պատահած էր Բողոքականներու եւ Պալիկեաններու պարագային:

Յիշենք, որ պատմութիւնը արձանագրած է ուրիշ մեծ նախընթաց մը, երբ զարե՛ր առաջ, նորընծայ ժողովուրդները կը մարտիրոսանային իրենց դատանաւ Հաւատքին սիրոյն:

Ուսումնասիրելով Միջնադարու աշուղներուն եւ Կաթար աղանդին ոճական, բառամթերքային եւ գաղափարական բազմաթիւ նմանութիւնները, կարգ մը Հեղինակներ հարց տուած են. ի՞նչ է երկուքին միջեւ զոյգութիւն ունեցող զօրաւոր կապին բնոյթը:

— «Առաւելագոյն» տեսութեան մը համաձայն, աշուղները կարար ազանգիմ դադարեցնուածով քարոզիչներն են: Բայց աշխարհական թէ՛ կրօնական իշխանութիւններուն հալածանքներէն խուսափելու համար, անոնք ստիպողաբար փոխարեքական լեզու կը գործածեն: Գաղափարը կը պարզուի՝ եթէ նկատի առնենք, որ սիրուհին — «Տիկինը» — Կաթար «Սիրոյ Եկեղեցիին» խորհրդանշէն է: Երգերը երեւութապէս ձօնուած են գլխաւոր տիրուհիին — ինչ որ կ'ապահովէ ազնուական գաղափարդին պաշտպանութիւնը — բայց աշուղները կ'այլիւն իրենց իսկական տիրուհիին, Աստուածային Տիկնոջ սիրոյ կրակով: Եւ իբրեւ կրօնական յեղափոխութեան մը առաջնալիները, բնականաբար հաստատեցան:

— «Նուազագոյն» տեսութիւն մը կը փորձէ հաստատել, որ աշուղները պարզապէս ներշնչուած են Կաթար աղանդին ստեղծած միատեղ մթնոլորտին, եւ նոր գաղափարները արուեստի մարզին մէջ փոխադրելով մշակած են տարբեր գրականութիւն մը: Անձնապէս այս երկրորդ քաջատարութիւնը աւելի զոչ հասցուցիչ կը գտնեմ:

8— ԱՌԱՋԻՆ ՍԻՐԱՅԻՆ ՎԷՊԸ

ՅԱՆԿԱԼԻ Է ՄԵՋ ՄԻՇՏ ԱՋԻՆԻ ՄԱԼԸ...
(Հայ Յեղափոխական Երգ)

Անսպասելիօրէն, հարաւային Ֆրանսայի աշուղներուն պաշտպանական սիրոյ թեմային առաջին արձագանգը հասաւ Հիւսիսային Ֆրանսայի Պրէքանլը նահանգէն: Տեղացի աշուղներու (trouvère) աստուծոներուն եւ երգերուն զխառն ունիթը Թրիսքան եւ Իզոլտի աստուպելական առեղափոխական էր: Վէ՛ց փոփոխականը հասած է մեզի, սակայն տարբերութիւնները հիմնական չեն:

Թրիսքան (յատկանշական է անունը, որ կը նշանակէ տխուր) որբ կը ծնի: Հայրը մեռած է արգէն, մայրը կը մահանայ իր ծննդեան օրը: Մօրեղբայրը՝ Մարք Թագաւոր, կ'որդեգրէ զայն: Եւ օր մը իրեն պարտականութիւն կու տայ զտնելու այն անձանթ կիներ, որուն մազին մէկ թելը թռչուի մը բերած է իրեն:

Բազմաթիւ պատահարներէ ետք Թրիսքան կը գտնէ զայն (Իզոլտ իշխանուհին): Սակայն պաշտօն փրկարարի ճամբուն վրայ անոնք սխալմամբ կը խմեն կախարդական խմիչ՝ մը, որ իրենց մէջ կ'արթնցնէ փոխադարձ բուռն, անզսպելի սէր մը: Չեն կրնար դիմադրել եւ զիրար կը սիրեն: Բայց Թրիսքան իր պարտականութիւնը կը կատարէ եւ Իզոլտը կը հասցնէ թագաւորին պաշտօնը:

Իզոլտ Թագուհի կ'ըլլայ եւ Թրիսքան թագաւորին հետեւ որդ պաշտպան կանը: Սակայն սէրը ճակատագրական քաշաղութիւն ունի. սիրահարները կը

փախչին, և երեք տարի միասին կ'ապրին Մորուսյի առաւելին մէջ: Անկէ ճիշդ կ'ըլլար ըսել, որ միասին չէր ճգնին, ա'յնքան՝ որ իրենց կեանքը գրկանքներով լեցուն է: Բայց Մարք Թադաւորը անընդհատ կը փնտռէ և՛ վերջապէս կը գտնէ փախստական գոյգը: Սիրահարները միասին ընացած են. Թրիսթանի սուրբ, երկուքին միջև՝ կը բաժնէ մարմինները: Մեն զգուշութեամբ Թադաւորը կ'առնէ զայն և և կը փոխարինէ իր սեփական սուրով: յետոյ կը հետանայ առանց ընացողները արթնցնելու...

Որոշ ժամանակէ մը ետք կախարդական խմբիչը իր ազդեցութիւնը կը կորսնցնէ, Թրիսթան և Իզուտ կրկին կը բաժնուին: Իզուտ Թադաւորին կը վերադառնայ, իսկ Թրիսթան կ'ամուսնանայ ուրիշ կնոջ մը հետ, որուն անունը Առնպէտ Իզուտ է: Զանց կ'առնեն բազմաթիւ իրադարձութիւններ:

Յը մը Թրիսթան, ժառանգութիւնը ստանալէ ետք կ'առնէ իր նախնիին սիրունիկ, որովհետեւ ան միայն ունի գիմֆ քծկկելու կախարդական զօրութիւնը: Թադաւորին կը փութայ հասնել և իր նաւը կը պարզէ ճերմակ սուս-գետտ մը, իրրեւ յոյսի նշան: Բայց Թրիսթանի օրինաւոր կիներ — միւս Իզուտը — նախանձէն զայրացած՝ Թրիսթանի կը յայտնէ, թէ առաջատար սեւ է: Յուսահատ՝ Թրիսթան կը մեռնի: Թադաւորին կը հասնի ճիշդ այդ պահուն, կը համարուի անշուշտ մարմինը, և ինքն ալ կը մահանայ:

Շատ երկար վէպ մը, որուն ամփոփումը երբե'ջ չի կրնար փոխանցել անոր հմայիչ մթնոլորտը:

Արեւմտեան գրականութեան այս առաջին սիրային վէպը կը կրէ կելտական (celtique) շատ հին աւանդութիւններու ազդեցութիւնը, բայց նաեւ հաստատմօրէն կը զարգացնէ պաշտասական սիրոյ թեման: Իսկ կախարդական ընթացիկները անոնց պաշտասական սիրոյ թեման ծանօթ ընթացողը զարմանքով հոն կը հանդիպի անոնց ստորերկրեայ, այսինքն խորհրդանշական ներկայութեան: Որովհետեւ վէպին իւրաքանչիւր պատահարը երկու իմաստ ունի՝ անմիջականը և խորհրդանշականը:

Առաջին անհրաժեշտ տարած մը կ'արձանագրուի, որովհետեւ վէպին հերոսը խոնարհ աշուղդ չէ, այլ՝ Թադաւորական ընտանիքէ սերած աշունակահոնը: Հերոսուհին իշխանուհի է, իսկ երրորդը՝ նոյնինքն Թադաւորը: Ու սուր-դէն կազմուած է Քրանտական սիրային գրականութեան աւանդական, գրեթէ պարտադիր եռասանին, այսինքն՝ կիմը, ամուսինը, սիրահարը: Կը հանդիպուինք նաեւ կարգ մը այլ տարբերութիւններու, որոնք սակայն կարեւոր չեն:

Վէպին գլխաւոր թեման դժբախտ սիրահարութիւնն է, ա'յն՝ որ ճակատադրականօրէն պատասպարուած է կեանքին կողմէ: Սիրահարները կը մահանան. վերջապէս: Անկասկած, մեզի համար բացայայտ է, որ ճերմակի սէրը պատմութիւն չունի, և խորապէս համոզուած ենք, որ չի կրնար ունենալ, որովհետեւ ուրիշ տարի գրականութիւնը հարիւր հազար անգամ այդ գաղափարը զարգացուցած է: Ուր հարիւր տարի սեռն ենք դժբախտ սիրոյ պատմութիւններով: «Թրիսթան և Իզուտ», «Թոմէս և Ժիւլիէթ», «Ֆետ-րա», «Վէրքէթ», «Մատամ Պովարի», Սայաթ-Նովա միջին Love Story...: Նայնիսի այսօր, նոյնիսի երբ պատմութիւնը «Երջանիկ վերջով» (Happy end) կը պատկուի, արդեւ չենք և կը կազմեն արդի սիրային վէպին ողնաստիւնը:

Թրիսթանի և Իզուտի վէպին մէջ երկու սիրահարներու միացման արդիւնքները բազմաթիւ են. հազիւ մէկը յաղթանարուած՝ ուրիշ մը երեւան կ'եղլէ, և այսպէս շարունակաբար, մինչեւ գոյգին մահը: Խորքին մէջ այդ արդիւնքներն ոչ մէկը անյաղթանարիւն է. սիրահարները կրնային հնչաւորէն վերցնել զանազան, և իրարու միանալ: Բայց ոչ միայն նաւագողոյն իրաւանութեամբ և ճիգով այդ չեն կատարեր, այլև կարծես անթիւ չեն փախչիներ իրարմէ բաժնը—

հյու: Համար: Իսկ երբ այնու արդեւորները չբացած են, իրենք արգելի կը ստեղծեն և կ'ապրին բաժանումի խանձող ստուպաները:

Իրաւացի է հարց տալ — արդեօք Թրիսթան և Իգուտ իսկապէս պիտի՞նք կը սիրեն, թէ անհրաժեշտօրէն պոյ՞ղ մը կը կազմեն «իրարմով այրելու» համար: Ներկայութեան չափ և աւելի տենչալի է «միտին» բացակայութիւնը, որովհետեւ կարոտն ու հեռաւորութիւնը կը հրահրեն սիրոյ կրակը: Վերստին կը վառեն զայն, երբ միտին կեանքը և անոր պարզեւած հոգեկան խաղաղութիւնը կրակը կ'անթեղեն²:

Յայտնապէս վկային հերոսներուն համար գերազույնը սիրային սառնապանքն է, իսկ սիրային գոհացումը՝ «նզնիմ երջանկութիւն»: Հարաւի աշուղներուն հետեւողութեամբ՝ հիւսիսային վկայը կը փառարանէ «խեղալ սէրը մինչեւ մահ, անվերջ՝ չորայրջը իրեւ վարձատրութիւն»:

Ճակատողքին գերակայութիւնը մարդու ազատ կամքին վրայ «կ'արդարանայ» կախարդական խմբիչին անգիմադրելի ազդեցութեամբ: Սրկու հերոսները պատասխանատու չեն իրենց անտրամաբանական վարձուքին և տիրող բարոյական սկզբունքներուն հակադրուող արարքներուն համար, նոյնիսկ եթէ կուսեն, թէ այդ սէրը պիտի՞նք դէպի մահ կ'առաջնորդէ: Յանկալի մահուան ձգտումը, այս հմարքով՝ կը զազրի զստապարանի մեղք նկատուելի: Կը ջնջուի նաեւ ամուսնական անհաստատման յարուցած յանցապարտութեան զգացումը:

Վկային անհամար հետեւորդները հեղհեղեղ անոր շրջանակը փոխադրեցին իրենց ապրած ժամանակին մէջ, վերցնելով ամէն ինչ, որ մասնայատուկ էր միջնադարեան ըմբռնումներուն: Առաջին զոհը հանդիսացաւ կախարդական խմբիչը, երբ մարդիկ չէին կրնար այնչաւ հաւատք ընծայել նման հեթանոսներու: Անիկա փոխարինուեցաւ սիրոյ «կայծակի հարուած» սկզբնաւորութեան թեմայով (Տանքէ միայն մէկ անգամ, միայն մէկ րոպէ, կը տեսնէ Պէտրիչն և անմիջապէս կը սիրահարի. ժողովրդական լեզուով՝ «կը դարձուի ինչ»): Ուրիշ սէրը, ի՞նչը դարձաւ ամուսնական անհաստատութեան միակ արդարացումը: Հակառակ ժամանակաւոր խաւարումներու, այս դադափառը քանի՞ մը հարիւր տարի տիրական պիտի մնար արեւմտեան գրականութեան մէջ, և իր արժեւորման զազաթնակէտին պիտի հասնէր միշտպաշտներու շրջանին: Անոնց համար «մեծ սէրը» կեանքը իմաստաւորող շնորհ է, մարդկային մեղքերը ջնջող սրբազան կրակ, հոգեզայուս և քաւութիւն:

• • •

Պաշտական սիրոյ, կաթարներու ազանդին և հիւսիսի աւանդավէպին միջեւ յատկանշական բազմաթիւ այլ նմանութիւններ կան:

— Այսպէս, սիրահարները Մորուայի անտառին մէջ կ'ապրին փորձութեան և զրկանքի երեք տարիներ: Այնուհետեւ պարտադրաբար, և երկար ժամանակ պիտի ջնար իր սիրային երգերով գրաւել ընտրեալ տիկնոջ ուշադրութիւնը, գանդաւանով և «այրելով», մինչեւ որ արժանանար ոսկի օղակին և համրոյրի մը (նահատին վրայ), իրեւ փոխադարձ զգացումի մը գրաւականը: Դժուար է հասկնալ, և մեր այնօրուան բառերով արտայայտել, թէ ի՞նչ էր այդ զգացումին իսկական բնոյթը. հասկացողութիւն, բարեհաճութիւն, հոգեկցութիւն...: Ամէն պարագայի սխալ պիտի ըլլար սեր ըսել:

² Գարեթ յետոյ արդի հայ սիրային երգը ձայն կու տայ «... Արի շուէլ տաւ կրակին» (Ս. Կապուտիկեան):

— Մարք թագաւ որը վկան է աշուղներու ճկատարեալ սիրոյ՝ զերազոյն փորձութեան, երբ կը գանձ Իզուլար եւ Թրիսթանը կողք կողքի քնացած, սակայն բաժնուած Թրիսթանի սուրով։ Փոխանակ անհաւատարիմ կիներ եւ դաւանան պաշտօնականը ուզաններու, խարուած ամուսինը կը հեռանայ, ընթացք մը, որ ախրող մայանութեան եւ բարքերու անյարիւր էր։ Պատմութեան մը կը փառարանէ մարդու մը (ո՛վ որ ըլլայ ան, նո՛յնիսկ թագաւորը) արժանապատուութիւնը եւ վրէժի բռնական մղումը անշքացող զերազանց արժէքը՝ սիրային հրայրքը։ Եւ որպէսզի առփական փորձութիւնը չյաղթէ (կամ նման որեւէ՛ կասկած չարթննայ թագաւորին մաքին մէջ), սիրահարները կամոզին իրենց միջին զետեղած են խորհրդանշական անցարդելը — մարմինները չեն կրնար իրարու մերձենալ։ Սուրբը փոխանակելով՝ թագաւորը փախստական զոյգին (եւ մեղի) կը անդնկացնէ, թէ դաւա զանոնք, եւ յարգեց անոնց ճկատարեալ սէրը։

— Թրիսթան եւ Իզուլա արտաամուսնական սէր մը կ'ապրին։ Ժնուրը ձեռքեր ունեցող թագուհին՝ երկնային է, անելալի բայց անհասանելի։ Իսկ ձմեռը՝ Իզուլա, օրինապէս մատչելի, երկրայինը (այսօր պիտի ըսինք կենսաբանական տարաբանները)։ Յայտնապէս վէպին հեղինակներուն համակրանքը կ'երթայ սիրուհիին. տեսանք արդէն, որ միւսնոյն նախընտրութիւնը առկայ է նաեւ աշուղական երգերուն մէջ։

Արտաամուսնական սիրոյ արժէքը մտնէ զաղափարները քնք մը ընդունելութիւն զտան ընկերային վերնախաւին կողմէ։ Քանի մը տարի հաջ, Մարիտը Շամբանը իշխանուհիին պաշտօնականները կազմեցին տեսակ մը շտերոյ դատարան, որ ուղղակի դատաւարանց ամուսնութիւնը, հաստատելով, որ իսկական սէրը չէր կրնար զոյանալ ամուսնացած զոյգին միջեւ։ Կարեւորը սիրային հաւատարմութիւնն է, եւ ոչ թէ ամուսնականը։

— Վերջապէս, Իզուլա թագուհին Թրիսթանի վերջերս բուժելու կախարդական կարողութիւն ունի։ Հաւատք մը, որ կու գայ սպանական եւ կիլաական շատ հին աւանդութիւններու խորքէն։ Սակայն վէպը — իր նոր ձեւաւորումով — շատ հաւանաբար կը կրէ նաեւ կաթար աղանդին ազդեցութիւնը (սիրուհին եւ Սիրոյ եկեղեցիին Աստուածային Տիկնիւր)։

Նմանութիւններու կողքին, բնականաբար, կը հանդիպինք նաեւ կարգ մը տարբերութիւններու եւ կը կարծեմ, թէ անոնց ամէնէն կարեւորը սիրահար կենթ վերադարձն է։ Պատուանդանին վրայ բազմած ազնուական տիկինը քիչ մը բարձրէն կը հեռուէր նախաձեռնող աշուղին զգացական զեղումներուն, մինչդեռ Իզուլա եւ Թրիսթան կը կազմեն՝ հաւասարապէս սիրահար՝ իսկական ԶՈՅՄ մը (անոնք միասին ճաշակած են կախարդական խմբիչը)։

ՄԵԼԳՈՆ ԷՊԻՂԱԹԵԱՆ

(Շարք. 2)

Է. ՄԿՐՏՁՆԱՆ

ԳԵՐՄԱՆԱԼԵԶՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ 1920–1980 ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Ռուֆ Լոխուտի (ծնւ. 1931) «Փոխանորդը. Մի ֆրիստոնէական ողբերգութիւն» (1963) թատերգութիւնը շատ զրդոյիչ էր եւ առաջին ներկայացումից առաջ էլ վիճելի: Դա վերաբերում էր կաթոլիկ եկեղեցուն եւ Հռոմի պապի վերաբերմանը: Երբորդ Ռայխի հանդէպ, ու մեղադրում էր Պիոս ԺԲ պապին, թէ նա, հակառակ որ տեղեակ էր Նացիոնալ-սոցիալիստներին յանցագործութիւններին, լուի էր այդ մասին: Լոխուտը ոչ միայն իր հինգ գործողութիւններին, այլեւ մի քանի ներկայացումներին հիմնաւորում էր փաստաթղթային ծանօթագրութիւններով: Այս եղանակը փաստագրական թատրոնի կարեւոր յատկանիշն էր: Վաթսուեական թուերի սկզբում եկեղեցու վրայ յարձակուելը հաւասար էր վիրաւորանքի՝ արդելքների (քաբուների) հանդէպ, ինչ որ չէր համապատասխանում Գերմանիայի վերականգնման փուլի պատկերին:

Լոխուտի նման էր վարւում Հայնար Կիպչարդը (1922–1983) իր «Ռոբերտ Օպենհայմերի գործի մասին. Մի բեմական հաշուետուութիւն» (1964) փաստագրական թատերգութեան մէջ, որը գատական տեսարանի ձեւով է տալիս կոմունիստ դիտական Օպենհայմերին, որն ամերիկացիների կողմից 1954ին հարցաքննութեան էր ենթարկուել, որովհետեւ իրածնային ուժերի կառուցումը ձգձգել է: Ինչը տեսարանում Կիպչարդը խաացնում է գործողութեան ընթացքը, որի մէջ միահիւսուում են մարդկութեան առաջին դիտականի պատասխանատուութեան եւ պետութեանը հաւատարիմ մնալու խնդիրները: Իր թատերգութիւնը մօտ է կանգնած Բրեխտի «Գալիլէի կեանք»ին եւ Դի. Բենամարի «Ֆիզիկոսներին»:

Երբորդ փաստագրական թատերգութիւնը եղաւ զգայացունց եւ յաբուցեց բանավէճ: Դա Պետեր Վայսի (1916, Բեռլին — 1982, Ստոկհոլմ) «Յայտնաբերումը. Օրատորիա 11 նրզերից» (1965) երկն էր: Դրա հիմքում ընկած են Աուշտցի գաաավարութեան արձանագրութիւնը, որը տեղի ունեցաւ 1963–65 թուերին Ֆրանկֆուրտում եւ գերմանական բնակչութեանը տուեց սեփական անցեալի մոայլ պատկերը: Կիպչարդինման Վայսը եւս նի.թը խտացրել էր սակաւաթիւ տեսարանների մէջ, որտեղ իրենց խոսքն են ասում Հայցուորներն ու ամբաստանեալները:

Յիշեալ երեք թատերգութիւնները առաջին անգամ ներկայացու եցին

Բնությունում, էրուին Պիկատորի կողմից: Փաստագրական թանկարժեքներ չարքեր են պատկանում նաև Հետազոյ տարիներին ստեղծուածները, — օրինակ՝ Հոֆհուսի «Արմուտորները» (1967), Վայ-ի «Souf... Վիտումսի մասին» (1968) և, աւելի հետո գնալու իմաստով, Գրասի «Պիքսիները փորձում են ապստամբուել: Մի գերմանական ոգրերգութիւն» (1966), որը նա կոչում է «Թատերգութիւն Բրեյտի մասին»: Դա վերաբերում է 1953ի Յուների 17ի՝ «մի գերմանական, այսինքն՝ ժախողուած յնգափոխութեան թուականի» իրազարգութիւններին:

Փաստագրական թանկարժեքներ չունենում, 1961ին Գորտմունդում կազմուած գրողների մի խումբ, որը ստանձնեց արդիւնաբերական աշխատանքութիւնը ևս գրականութեան մէջ ներկայացուելու գործը: Դա «Գրուպէ 61»ն էր, որի ամենայայնի ներկայացուցիչը Մաքս Ծոն գեր Գրիսն էր (ծնւ. 1926): Նրա «Թափառող ծուրը եւ կրակը» (1963) վէպը Ռուրի աւազանի Հանքագործների կեանքից է և այդ լրջանակում ստեղծուած կարեւորագոյն երկերից մէկը: Դրանց են վերաբերում ևս Հրիկա Ռունգէի (ծնւ. 1939) և Գրիստեր Վայտաֆի (ծնւ. 1943) երկերը, որոնք վաւերական պատմութիւններ են բանուորական կեանքից ևս գրանից առաջ Հադել էին ուղարկութիւն գրուում գրականութեան մէջ: 1970ին «Բանուորական աշխարհի գրականութեան աշխատանքային լրջանակը» անջատուեց «Գրուպէ 61»ից, որովհետեւ որոշ հեղինակների համար քաղաքական վիճարանութիւններն աւելի կարեւոր էին դարձել, քան բուն գրականութիւնն ինքը:

Վաթսուական թուերի սկզբում գրականութեան նկատելի քաղաքականացումը արտայայտուեց ևս քնարերգութեան մէջ: Հոսն Մադուս էնցենսերգերը (ծնւ. 1929, Կաուֆբուրգ/Բաւարիա) հնուցու Գ. Բէնի երկար ժամանակ օրինակելի համարուող քնարերգութիւնից ևս իր բանաստեղծութիւնները գրում էր իրեն: Շուտով անտարկաներ: Բանաստեղծութիւնների գրի մասին նա ասում էր, թէ «Իրանի կարող եմ առաջարկութիւններ տարածել, գրգռել, վերլուծել, հայտնել, սպառնալ, հրապուրել, քննել, ցնծալ, հարց տալ, հարցաքննել, կարգաւորել, հետազոտել, չափազանցել, մոլորեցնել եւ փնտրել տալ»: Նրա բանաստեղծութիւնները նաև յանձնառու են, յաճախ ժառանգուել, որոնք մասամբ կողմնորոշում են Բրեյտի ուղղութեամբ:

Էնցենսերգերը 1965–1975 թուերին հրապարակեց «Վուրսուխ» հանդէսը, որը երիտասարդ հեղինակների այսպէս ասած յառաջիմական թնջումով գրականութեան համար մեծ նշանակութիւն ունեցաւ և 1968ի ուսանողական յուզումների ժամանակ գրականութեան գոյութեան իրաւունքը սկզբունքորէն հարցականի աակ դրեց: Մինչդեռ գրականութիւնը, ի սպաս ըմբոստութեան, գնալով աւելի էր քաղաքականանում, մի քանի հեղինակներ հենց գրականութեամբ գրադուելն իսկ ժամափառութիւն ևս ետանդափառութիւն էին համարում («Վուրսուխ» 15/1968): Այդ բանավէճի առթիւ էնցենսերգերը նոյնիսկ մի բանաստեղծութիւն գրեց, հեղինակով որոշ վարատուղի արամագրութիւններ ու մուրութիւններ:

1970ական թուերի գերմանական գրականութիւնը բնութագրելը դժուար է հենց նրա համար, որ ի տարրերութիւն 60ական թուերի, աշխուկագականացում խմբի չկային, հետեւապէս չկային ընդհանուր սեղանութիւններ: Վաթսուական թուերի վերջում արդէն հարց էր արւում, թէ արդեօք գրականութիւնը յարմար է ինքն իր կողմից Պիտեր Ենայգերը (ծնւ. 1940) 1976ին «Գրականութեան եւ քաղաքականութեան տարբերութեան մասին» խորագրով մի գասախոսութեան մէջ ասում էր հետեւեալը.

«Այս տարիների ընթացքում ամենաիրապուրիշ գրական արտադրանքը այն արուեստագետներն են ստեղծել, որոնք սկզբից եւեթ ասում էին, թէ ֆազաւականութիւնն իրենց համար խօսակցութեան ճիւղ չէ»։ Պաշարական ըմբոստութեան վիժումը արտայայտուեց նաեւ մի շարք գրական երկերում։ Օրինակ՝ Հ. Մ. Էնցենսերգերի «Անիշխանութեան կարճ ամրանք» (1972) երկում։ «Նոր ժախերի» ինքնաքննադատութիւն է պարունակում նրա «Տիտանիկի կործանումը» Մի կատակերգութիւն» (1978) երկը։

Վաթսու նական թուերի վերջից ի վեր, քնարերգութիւնը ձեռք է բերում նոր դերեր։ Գեղագիտական ձեւի կառարելութիւնը աւելի ու աւելի է նահանջում։ Տաղաշափութիւնը, յանգն ու աների ձեւը այլեւս կարեւոր չկեն։ Թեմաները բխում են ատօրեայից։ Առանձին տարզկանց փորձառութիւնները դնալով աւելի մեծ ընկալման արութեամբ էին արտայայտում բանաստեղծութեան մէջ, այնպէս որ, բանաստեղծութիւնները առաւելապէս «մասնաւոր» էին դառնում։ Դրա ցայտուն օրինակները Ռոյ Ֆրիաներ Քրիսկմանի (1940-1975) բանաստեղծութիւններն են։ Իրապաշարութեան այդ նոր անակը քնարերգութեան ու այդ ժամանակի նաեւ պատմողական բանաստեղծութեան յաականշին է։ Ծածկագրերի ու խորհրդանշանների փոխարէն քնարերգուները գիտում են ընթացիկ խօսակցական լեզուին՝ առօրեայ նիւթերի համար, քանի որ «փոքրիկ բաներն է, որ մեծացնում են ախարը», ինչպէս որ ասում էր Իւրգէն Քէրպլզին (ծնւ. 1944)։

1968ին լոյս տեսաւ Ջիգֆրիդ Լենցի (ծնւ. 1926, Լիկ/այժմ Լենասաանում) «Գիւրմաներէնի դասը» վէպը, որ մի անգամ եւս ներկայացրեց նացիոնալ-սոցիալիզմի ժամանակաշրջանը։ Մի ուղղիչ հաստատութեան բնակիչ՝ Սերգի Մայսերի գիտակցեց այն պայքարն է նկարագրում, որը մղել է Ջիգֆրիդ Սերգի Ռայխի ոստիկան հայրը հարեան նկարիչի դէմ։ Այդ նկարչին իշխանութեան կողմից արգելուել է նկարել, բայց նա շարունակում է նկարել, ինչ որ Հենց Ջիգֆրիդ հայրը ուզում է խանդարել։ Այս ամէնը պարզ է դառնում Հուսից դուրս ելած շարագրութեան մէջ, որը գրել է Ջիգֆրիդ Մայսերը՝ իրրեւ ուղղիչ հաստատութեան քուժման միջոցների մի մաս։ Սա ոչ միայն նրա, այլեւ ընթերցողի համար է հանդիսանում անցեալին ուղղուած ախառանք։

Անցեալի որոշ յաղթահարում եւ մեկնութիւն է պարունակում Վալտեր Կեմպփոկու (ծնւ. 1929) վէպերում։ Դրանք ժամանակակից պատմութեան նկարագրութիւններ են՝ նացիոնալ-սոցիալիստական իշխանութեան օրերի միջակ խաւերի կենսերից, որոնք բխում են Հենց Կեմպփոկու սեփական՝ Ռոստոկում ապրած միջոցառից։

Այն վէպերը, որոնց գործողութիւնը տեղի է ունենում նախկին գերմանական հողերում եւ ինքնակենսագրական բնոյթ են կրում, մեծ յաջողութիւն գտան 70ական թուերին։ Դրանց թուին է պատկանում սիլիզիացի Հորստ Բրենկի (ծնւ. 1930) քառագրութիւնը՝ «Առաջիմ պոլիան» (1975), «Անպտեմբեքեան լոյս» (1977), «Ժամանակը առանց զանգերի» (1979) ու «Հող եւ կրակ» (1982)։ Դրանք վէպեր են, որոնք ուզում են մոռացութիւնից փրկել մի տխուր ժամանակաշրջան։

Յաղթահարման փորձ են հանդիսանում եւ այն վէպերը, որոնց մէջ երիտասարդ Հեղինակները քննութեան են առնում իրենց վերաբերմունքը հայրերի նկատմամբ։ Իրականում դնալով աւելի ստիպողական դարձաւ հայրերի սերնդին ուղղուած այն հարցը, թէ ի՞նչ դիրք ունէին նրանք նացիոնալ-սոցիալիզմի հանդէպ։ Պեաներ Հերպիսը (ծնւ. 1933) այդ հարցը գիտւմ է «Մաշած սէր» (1980) երկում։ Վէպում արտայայտուում են պատանու հրաժարութիւնն ու անհասկացողութիւնը՝ նացիոնալ-սոցիալիզմի հանդէպ իր հօր բռնած դիրքի եւ նայնի Հենց որդու նկատմամբ ցուցարարան վերաբեր-

մուսուլմանական կրթության համար: Նույն ներքին և արտաքին Ֆրանսիայի Մեկնելի (Ժնև, 1935) ընդունված պատկեր: Իմ հոր մասին (1980) հրկր:

Գրականության մեջ անհատի, անհատականի գիտելու բերումով, զուգահեռաբար տեղի է ունենում պատմի Հոգեբանականացումը, ինչպես որ դա կարելի է յատկապես լատ. գիտել Մարտին Վալդերի (Ժնև, 1927, Վասեր-բուրգ) վեպերում, որն իր գրական գործունեությանը կաֆկայական պատմություններից է սկսել: Վալդերի նման, Գարրիելի Վալմանը (Ժնև, 1932, Գար-մալադոս) եւս գրում է ճշգրիտ-իրապատական արձակով: Նա պատմում է «միջակ մարդու» առօրեայից եւ նրա ազատագրությունը փորձի մասին, որը յա-նախ անտարբեր յուսահատության մեջ է վերջանում:

Շուկյարացի Մաքս Զրիլը 1972-ին Հրատարակեց «Օրագիր» 1966-1971-ը: Գերմանիայում գրան յաջողեց Գ. Գրասի «Մի խոսքով» օրագրից (1972): Երկու Հայուհայտություններն էլ քաղաքականապես յանձնատու են եւ վերաբերում են ժամանակակից իրականությանը:

Լուիզե Ռեյնհերի (Ժնև, 1911) ուշ երկերում պարզվում է փաստագրա-կան արձակը՝ Հասարակական-կրոնական յանձնատու թիւ ունեցող օրագրե-րի մեծ: Երեք վեպեր՝ «Կառուցվածք» (1970), «Սահմանի անցում» (1972) եւ «Պատերազմական խաղալիք» (1978) արտացոլում են նրա՝ անց-եալի ու ներկայի բացայայտման միջոցով մի ապրելաձև գտնելու ջանքերը, որի մեջ գերիշխում է ոչ թե յարմարելը, այլ՝ փոփոխության գիտակցու-թիւնը:

Յուշերի ու յիշողութիւնների կողքին (օրինակ, Կանեաի, Յուկմայի) գրքեր լոյս տեսան բանաստեղծների ու երգչանհների մասին: Պ. Հերտլինգը վեպ գրեց Հեռագրի (1976) եւ Էդուարդ Մեյերի (Ենրից Մարիա, 1982), իսկ Ադոլֆ Մուշգե՝ Գոթֆրիդ Քեյերի մասին (1977): Նույն տարում Գրասի Քիւնը Հրապարակեց Օւֆալդ Ֆոն Վոյկենշտայնի գիտականականը՝ «Ես»՝ Վոլկենշտայնյան: Փաստագրական գրելաձևը իրացրեց Բեռլը իր «Եմբանկար տիկնոջ հետ» (1971) վեպում: Պատմողը — նա իրեն կոչում է «Քեյեր» — Հարցութիւն է անում բոլոր իրեն մատչելի մարդկանց, ովքեր եր-բեւէ հանդիպել են Լենի Ֆայֆերին՝ «Հիմնական գործողութիւնը կրողին»: Տեղեկութիւնները նա միահիւստ է մի Հայուհայտությունների մեջ, որը տալիս է 30-ական եւ 40-ական թուերի գերմանական Հասարակության փաստական պատկերը:

Բեռլի «Կատարիսա Բլումի կորցուած պատիւը կամ ինչպէս է ստեղ-ծուում իշխանութիւնը եւ ուր կարող է այն հասցնել» (1974) պատմութեանը կարելի է նմանապէս փաստագրական Համարել: Կատարիսա Բլումը Քեյերի Բարեկենդանի ժամանակ միանգամից սիրահարու է մի երիտասարդի, որի մասին գեա ոչինչ չգիտի, այսինքն՝ այն, որ նա ահաբեկիչների խմբին է պատ-կանում: Նա լուծ է բազմաթիւ Հարցաքննութիւնների ժամանակ՝ իր բարե-կամի բնակութեան վայրի մասին, իսկ վերջում էլ կրակում մի չափազանց Հե-ասարդքատէր ու Հանոյակատար լրագրողի վրայ: Այդ պատմութեանը ուղղակի միջամտում էր ահաբեկչութեան առթիւ ստեղծուած Հասարակական-քաղա-քական վիճարանութիւններին ու միաժամանակ յարձակում մարդուն ար-Համարող Հիւազային լրագրութեան վրայ:

Գաշնակցային Հանրապետութեան ռաժմաններից գուրա պատահող իրադարձութիւնների վրայ Հայեացք է նետում Նիկոլա Բորնը (1937-1979) իր «Կեղծում» (1979) վեպով: Գերմանացի լրագրող Գեորգ Հալենը փորձում է տեղեկացնել Լիբանանի պատերազմական գեպերի մասին, բայց չուտով գի-տակցում է իր գործունեութեան Հարցականութիւնը: «Թեքնիս իրականու-թեան բոլոր լուսանկարները կարգին չէին, այլ՝ կեղծ, իրականութեան մասին բոլոր խօսքերը՝ կեղծ»:

Վաթնուհայան թուերի վերջում փառապարհական թաարոնի կողքին սահղծուեցին, Մ. Ճլայսերի և Ե. Տոն Հորվաթի օրինակով, Բաւարիայում ներկայացուող ժողովրդական թաարդութիւններ: Երկու կարեւորագոյն ներկայացուցիչներն են Մ. Շպերը և Ճ. Քզ. Կրեօցը: Մարտին Շպերի (ծն. 1944) եռադրութիւնը՝ «Ռրսի պատկերներ ներքին Բաւարիայից» (1966), «Լանդսիտում պատմութեան» (1967) և «Միւնխենում ազատութիւն» (1971), չոյց է տալիս ժողովային սարութեան դաժան-ժանտական տեսարաններ, կողմնակի անձանց որոյշը, անտեսական շահերի կոպիտ հեռապնդումը: Շպերի թաարդութիւնները վերաբերում են գիւղացիական ժանրապահական միջավայրին: Նոյնը կարելի է ասել Թրանց Քզուեր Կրեօցի (ծն. 1946), օրինակ, «Ռրսի մսի փոխանակութիւն» (1971) և «Բոյնը» (1975) երկերի մասին:

Թաարդութեան ասպարէզում ևս անձնական, անհատական և ժողովային յարաբերութիւնների ներկայացումը պարունակում է մի նոր տարր: Բոթո Շարաուսի (ծն. 1944) «Սանթ դէմքեր, խառը գգացումներ» (1974) թաարդութիւնը քաղցեկերի թեան ներկայացումը խառնում է ծիծաղելիօրէն ազդող փոխարարութիւններին՝ ժողովանց միջև տիրող սառնութիւնը արտայայտելու համար: «Յետնութեան եռադրութիւնը» (1976) անողոր յարձակում է հանդիսանում աշխարհային ու բովանդակաւորիկ կեանքի դէմ: 1977ին լոյս տեսաւ Շարաուսի «Նոտիքներումը պատմութեան»-ը, որի մէջ ևս խոսքը յարաբերութիւնների մասին է, սակայն մի յարաբերութեան վախճան է կրկնակցում: «Այն Եւրո, որը սիրային յարաբերութիւն յարուցեց, քեկուելով է, որ մեծագոյնս է ներգործում»:

Կանացի գրականութեան մէջ ևս անհատական կենտրոնական տեղ է բռնում, դառնալով քաղաքական նիւթ: Վաթնուհայան թուերին ամբողջ աշխարհում առկայ ամէն տեսակ ճնշումները քննադատելուց ու գրանցելով պայքարելուց յետոյ՝ գրականութեան նիւթ դարձան և հասարակութեան մէջ կենդանի հանդէպ նկատուող ճնշումը, կենդանի քաղաքականութիւններն ու կեանքի միջավայրը: Անանդական ժայռական դերը, գայթակղեցնող կենդանի պատկերը հարցանքների տակ գրուեցին: Շուէյցարուհի Ֆրեանա Շանֆանը (ծն. 1947) 1975ին հրատարակեց իր «Մորթագերծումներ — ինքնակենսագրական գրութեան», քանաստեղծութիւններ, երազներ, վերլուծութիւններ և վեպեր, իրենց կանացի ինքնագրապատման մի նոր լեզու որոնելու փաստաթուղթ, որը դարձաւ կանացի շարժման ամենահանրաճանաչ երկերից մէկը:

Կարին Շարուկի (ծն. 1947) «Դասակարգային սեր» (1973) և «Մայրը» (1975) վեպերը նիւթ են դարձնում կենսական ընկալումները՝ կենդանի տեսանկիւնից, որոնց ինքնագրապատմումը խախտում է. «Ով երբեք պարտաւոր չի եղել մահելու» ոչինչ չգիտի: Երեխան միայն խաղում է: Աղջիկը՝ միայն սովորում: Ուսանողուհին միայն կարգում: Կին գրադը՝ միայն գրում: Մայրն է միակ մեծ միայնը:

Գրկելա Էլսների (ծն. 1937) «Մեկուսի» (1982) վեպը էապէս աւելի յատկաօրէն է քննութեան առնում կենդանի տեղը հասարակութեան մէջ: Էլսները նկարագրում է Լիւթ Բեյայնի մի ժամանակակից տիկին Բովարիի անկումը, հասարակական քննադատութեան և իրատեսութեան եղանակով, որն իր ամուսնական կեանքից ժանտարանում է, երբ փոքրիկ գոտի պատճառով ձեռք է բաշտում աշխատանքից: Բազմաթիւ վրիպած փորձերից յետոյ, իր կեանքին մի նոր իմաստ առնու. ուղղութեամբ, նա ինքնասպան է լինում:

Այդ նիւթն է արժարծում նաեւ Գ. Գրապը մի յառուկ եղանակով: Նրա «Տափակաճուկը» (1977) վեպը ելնում է ձկան վերաբերեալ հեքիաթային պատմութիւնից, որը կարող է պատուիրում ցանկութիւններ կառարել, ու

այսմ 20րդ դարում Հեղանաց գատարանի» առջև պետք է յայտարարի, թէ ինչո՞ւ է ինքը մինչեւ հիմա բացառապէս տղամարդկանց իշխանութիւն տուել: Վէպի արտաքին դասաւորումը հեռանում է յղիութեան ինն ամիսներին, բայց բովանդակութիւնն ընդգրկում է մարդկային ամբողջ պատմութիւնը:

Ձեւերի հետ խաղալու եւ իրականութեան ու երեւակայութեան սահմանները խառնելու մէջ ընթերցողը զարմեալ պէտք է հանդէս տանայ ընթերցանութիւնից: Քրիստոֆ Մեկելի պատմութիւններն ու բանասանդուութիւնները պատմում են երեւակայական կերպարանքների մասին, որոնք մարդկանց, ու նաեւ հեղինակին, նոր իմացութիւններ են պարտադրում:

Հրապարակ իջան եւ Պետեր Ռիւհմոֆի (ծնւ. 1929) «Լուսաւորեալ հեփիաքները» (1983), որոնց մէջ երեւակայական պատահարները տրամաբանորէն առաջ են տարւում եւ հրաշագործելու կարողութիւնը զարմեալ զգալի է գտնում:

Միխայէլ Օնգէի (ծնւ. 1929) հեքիաթները այդ ընթացքում կարգացւում են ո՛չ միայն երեխաների, այլեւ՝ չափահասների կողմից: «Անվերջ պատմութիւնը» (1979) կարելի է կարդալ իրրեւ մի գեղեցիկ հեքիաթ՝ երեւակայութեան օգնութեամբ մարդուն Ոչինչի առջև փրկելու մասին, բայց նաեւ՝ իրրեւ ստեղծագործական երեւակայութեան տեսութիւն:

Մի որոշ պահի՝ արեւելագրամանական ու Դաշնակցային Գերմանիայի գրականութիւնների մէջ մի նոր չփման կէտ գոյացաւ՝ գիտաթափութեան եւ խաղաղութեան ապահովութեան հարցերում յանձնառու գառնալու բերումով: Շատ տարիներ անց՝ 1981ին, Շտեֆան Հերմլինի Նախաձեռնութեամբ, Արեւելքի եւ Արեւմուտքի գրողները հանդիպեցին իրար, ընդհանուր խօսակցութեան համար: Բայց դեռ միշտ առկայ գծու արին կացութիւնը աւելի նկատելի դարձաւ այդ հանդիպումից յետոյ: Բազմաթիւ գրողներ հետացան 1969ին հիմնուած արեւմտագրամանական գերմանական գրողների միութիւնից, ընդ որում նաեւ այնպիսի հեղինակներ, որոնք Նախորդ տարիների ընթացքում աստիճանաբար Արեւելքից Արեւմուտք էին տեղափոխուել: Դրանով նրանք բողոքում էին Գրողների միութեան զեկափարութեան անբաւարար տարրերակում փերաբերմունքի գէժ,՝ «ԳԴՀի Գրողների միութեան» նկատմամբ: Ապագան ցոյց կը տայ, թէ արդեօք կամ ինչպէ՞ս բոլորին վերաբերող խաղաղութեան ապահովման նիւթը հեղինակների վիճարանութիւններէց պիտի գրականութիւն փոխադրուի:

2

ԱՒՍՏՐԻԱՅԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ 1945 ԹՈՒԱԿԱՆԻՑ Ի ՎԵՐ

Նրբեմնի գանութեան աւստրո-հունգարական կայսրութեան չրջանակում ձախուած գրականութիւնը եւս, անպայման, իր մի մասով գերմանայեզու գրականութեան բաղկացուցիչ տարր էր հանդիսանում, քաղաքական անցու դարձերից անկախ: Հարսուրդեան միապետութեան տապալումից եւ հանրապետութիւն հռչակելուց յետոյ էլ ձախութային այդ ազգակցութիւնը շարունակւում է, թէեւ միաժամանակ շեշտւում է նաեւ յատկապէս աւստրիական գրականութեան իրողութիւնը, դրանց բխող առանձնայատկութիւններով եւ եղբակացութիւններով:

Աւստրիական անուանի գրողներից Հուգօ Ֆոն Լոֆմանսթալը (1874-1929) 1916ին այսպիսի ժիմար էր արտայայտում. «Աւստրիան նախ ոգի է դարձել իր հրաժշտութեան մէջ ու այդ ձեւով էլ այնքան հոգեւորական էր, որ անհնար էր հրաժշտութեան ու բախի եւ ժողովրդային բնոյթը, արուեստի այդ կողմը ասարածում էր նախ գրականութեան վրայ»:

Լոֆմանսթալը եւ իր ժամանակակիցները պատկանում էին այն սերնդին, որն ապրել ու գործել էր անցեալ դարավերջում, երբ աւստրիական նոյն դարում ստեղծուած թատերական ասանդոյթը նոր թափ էր առել: Դրա բնական շարունակութիւն հանդիսացաւ այն, որ Լոֆմանսթալը, Մաքս Ռայնհարզը եւ Ռիխարդ Շարաուսը 1917ին Ջալցրուբոյում հիմնեցին «Ջալցրուբոյեան փառասունի համայնքը», որի հետեւանքները տեսանելի են մինչեւ հիմա:

Երբեմնի գանութեան միապետութեան շրջանակում, ինչպէս յայտնի է, ապրում էին շատ ազգութիւններ, որոնք բոլորն էլ, այսպէս թէ այնպէս, իրենց հետքերն են թողել Աւստրիայի մշակութային պատմութեան մէջ: Միապետութեան տապալումից յետոյ ստեղծուեց «Գեղարմանական Աւստրիայի հանրապետութիւնը», որտեղ բնակչութեան որոշակի խմբեր շահագորգում ան էին, որ իրենց երկիրը միանայ «Վայմարի հանրապետութեանը»: Սակայն Ազգերի Լիգան 1922ին արգելք դրեց այդ Երազրի վրայ, ինչ որ հետագայում իրադարձուեց 1938ին Հիտլերի կողմից, իր հասկացած ձեւով:

Այդպիսով, Աւստրիան եւս բնկաւ նացիոնալ-սոցիալիզմի դրոշակակիրների իշխանութեան տակ: Հետեւապէս աւստրիական գրողները եւս պետք է ենթարկուէին քաղաքական ընդհանուր պարտադրանքներին: Նրանցից շատերը, իրենց գեղարմանցի գրչակիցների նման, միակ էլքը տեսան փոքրամիտ գիտութեան մէջ: Եւ այդ կարգի գրողներից Հերման Բրոխը, Էլիաս Կանեաին, Եոզֆ Ֆոն Լորուարթը, Բորերա Մուզիլը, Եոզֆ Ռոսը ու Մոսֆան Յուայզը իրենց մեծ վէպերն աւարտեցին փոքրամիտութեան մէջ: Տեղին է նշել, որ արտադաշնութեան գրողների գլխի մասը ծնունդով հրեայ էր, բայց, ի հարկէ, անպայման գերմանալեզու:

Ո՛չ միայն ֆաշիականութեան տիրապետութեան օրօք, այլեւ՝ Երկրորդ աշխարհամարտից յետոյ, Աւստրիան իր ձեւով «յարմարուեց» քաղաքական իրադրութեանը: Խիստ չէզոքութեան գոյափոխակի ապահովումով՝ Աւստրիան 1955ին կնքուած պայմանագրով հասաւ այն րանին, որ աւստրիական հողից հեռացան բոլոր չորս յաղթական ուժերի՝ ԱՄՆի, Անգլիայի, Ֆրանսիայի եւ Խորհրդային Միութեան զօրքերը ու երաշխաւորուեց անկախ ու չէզոք Աւստրիայի գոյութիւնը:

(Շար. 3)

ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏՁԵԱՆ

Ո՛Ձ, ԿԱՐԵԼԻ ԶԷ...

Դիմացի էլին երեւոյց «Վրիպակագրութիւն» յուսակաւորական պատճենն է այն նշմարին, որ լոյս տեսաւ Երեսնի Երեւանի աշխարհ» ամսաթիւը այս տարուան թիւ 3-ումարին մէջ:

Երազիմէի մէջ յաճախ երբ զարձան է Ազատի Մանասեանի արժանաւոր այն հարցը, որ արեւմտեայ գրողներու երեսնեան հրատարակութիւնները ընթերցողին կը ժառուցուին ընդհանրապէս անիմամ վեճակով մը, վերջակէնքու զարմանալի անտարբեական մէջ:

Պատասխանած ու ժերով հարուստ մեր հայրենիքին մէջ, հրատարակական արդաններու պարզած այս պատկերը առջեցուցել է պարզապէս, ու վերաւորական՝ նոյն տանն:

Այս գեանին վրայ բախտաւոր չեն նշանակ արեւմտեայ գէճերու և նուիրուած մենագրութիւնները, որոնց մէջ սպրդած վրիպակները թիւով պակաս չեն յաճախ, քան Զօհրայի Եւթնօրեան Երեւանի Մանասեանի մասնաճիւղի պատկերուն քանակը:

Երբեք արեւմտեայ հեղափոխութեան երբ «Միտալ Մեծաբնեց» տնայն մենագրութիւնը, որ անց դուռն են բազմաթիւ ու բազմապիստեան պիտաներ, որոնք, ինչպէս պիտի ըսէր Ազատի Մանասեան, «արժեքներու են գիրքը ևս տան հիմքերը» պատճառով ընթերցողին:

Մանասեանի քանի մը հատը՝ նոյն ոճով:

Տպագրուած է Պէտք է բլլայ

Հրանդ Բրուտեան — Հրանդ Բալուեան (19 23)

Կը սովորի գտակը — կը սորվի տառերը (24)

Կը գտնի — կը գտնէ (24)

«La Pluine» — «La Plume» (44)

Գ. Պէլիպոսեան — Պէլիպոսիւսեան (49)

Արեւմտեայ տառեր — Արեւմտեայ տառեր (49)

Միտալ — միտակ (54)

գրչեպագրութիւն — գրչեպագրութիւն (59)

Եղբայրներու թիւ — Եղբայրներու թիւ (125)

անհասկանալի — անհասկանալի (125)

Երազիմէի արեւմտեայ — Երազիմէի արեւմտեայ արեւմտեայ (65)

բանաստեղծութեան մը — բանաստեղծութիւն մը (64)

Clique — clique (73)

բանաստեղծութեան մը — բանաստեղծութիւն մը (64)

տառերու տարբերութիւն — տառերու տարբերութիւն (74)

Զգալի — զգալի (80)

բունի — բուն (80)

Կը մտնար — կը մտնար (95)

Հոգեբանական — հոգեբանական (112)

Եւթնօրեայ տառեր — Եւթնօրեայ տառեր (116)

Քիւրճակ — քիւրճակ (125)

Հաշտագին — հաշտագին (126)

Եղբայր — Եղբայր (134)

Անճարկ — անճարկ (135)

«Միտալ» — «Միտալ» երկրորդ (137)

վարպետները կը սորուանայ — վարպետները կը սորուան (216)

Հաշտագին — Հաշտագին (242)

Կը մտնար — կը մտնար (249)

Խորհրդակցականութիւն — Խորհրդակցականութիւն (266)

Խաւարարականութիւն — Խաւարարականութիւն (267)

ԿԻՐԻԿՆԱՄՈՒՏԻ... ՄԹՆՇԱՂԵՐ... ԵՒ ՈՒՐԻՇ ՀՈՎԵՐԳՈՒԹԻԻՆՆԵՐ

Հեղինակը չի հանդիսանում արհեստագործական ստեղծագործությունների հեղինակ, ինչպես նաև չի հանդիսանում իր գործերի վրայ, չորս անգամ անվճար ստացված է պատմական, գիտական և այլ հիմունքների վրա (էջ 67):

Հեղինակը ԲՆՏՈՒՆԻ

Նախորդ էջին նշումով վերականգնված և առաջագույն ցած մոտայն տպագրության առաջին և երկրորդ տպագրությունները, որոնք ներկայումս պահվում են Ստեփանյանի խոսքերի և ու մեջբերված տեղերում մեջ թողնելով արտադրության տեղերը:

Նախ՝ սխալագրության խոսքերից, հետևելով տողերում մեջ:

1.— ... Այդ առումով «Միաման» շարքի ուղղադրական գործերից է նաև «Ուղեգրերից» շուրջին տակ» քերթում (էջ 110):

— «Ուղեգրերից» շուրջին տակ»:

2.— ... Քանի որ իր «Կիրակնամուտ»-ը և առհասարակ «Միաման» ժողովածուն տպագրվել է Ինտերպրետի «Ներառյալ»-ից ամեններ առաջ (էջ 61):

— «Կիրակնամուտ»:

3.— ... Օրինակ, «Մթնշաղկեր» քերթում հենց առաջին տողերում պակասում է մայր մտնող արեգակը կամ... (էջ 118):

— «Մթնշաղկեր»:

4.— «Հովերգություն մը» քերթում նա փոխարենում է աղմուկից ու ծխոտի — հեռու, խաղաղ, անդորր կեանքն ու աշխատանքը (էջ 186):

— «Հովերգություն մը» (արեգեանական ուղղադրական):

5.— Իրականության մի այնպիսի ընկալում է «Մրրուրը», որ ամբողջովին յայդ է ու ուղղում... (էջ 289):

Փակագրի: Մեծարկեցեան այս խոսքերիցն է «Մթնշաղկեր»-ը երեք— չորս անգամ գործածված է Իշտունի մենագրության մեջ, իսկ «Հովերգություն մը» (Մենագրության ուղղադրական) քերթում և օրը— ու թ անգամ, բայց թէ մեկը և թէ մի, որ մնացած են նոյնը՝ «Մթնշաղկեր» և «Հովերգություն մը»: Յառաջիկան:

Հիմա կարդանք մենագրության մեջ մեջբերված այն տողերը, որոնց առիթով դարձեալ անուշադիր գտնուած են գործին տպագրության հսկող անձերը:

1.— Անձու հկին բոցը գիւ պաշարեց. ուղտման հիւանդն եմ... (էջ 111)

— Անձու հկին:

2.— Նաւակները մեկնեցան ամենն ալ, բազմաճիւղ ալազումն (էջ 112)

— Նաւակները (որոշիչ չօգտվ):

3.— Բաժանու եցանք մենք իրարմէ, օ՛հ, շատ փոյր. (էջ 129)

— Բաժանու եցանք:

4.— Անցար գացիր, բայց թողցիր արիւնդ (էջ 130)

— Թողուցիր:

- 5.— Դուռն, աստուածայն գեղեցկութեան արժանաւոր հարս (էջ 139)
 — Աստուածեան:
 6.— Զարդոսկիներէ բազմամեան իտիւր (էջ 142):
 — Զարդոսկիներու:
 7.— տօգոյն բազմամեմ ունին լոյս... կապոյտի (էջ 189):
 — Լոյս ու կապոյտի:
 8.— Ինչպէս որի՝ քառած շրթի մը գլխուն (էջ 197)
 — Շիրմի:
 9.— Թոյլ հոգը իր բիւրապատիկ ցորեանը պարզէր մեզ եւ (Սիւ-
 մանքօ) (էջ 201)
 — Պարզէր:
 10.— Որոնք անդին զիս կը տանին հրանստան մը բաղձոս (էջ 230,
 280)
 — Երանստան:
 11.— ուր մտածումը կը գեղեցիկ ուղեմոլոր (էջ 300)
 — Դեղերի:
 12.— Ասդին անդին տարտղնուած՝ որոնց հոգին կը ցամաքի (էջ 313)
 — Կը ցամաքի:
 13.— կը փողփողեն լաջվարդ գոյներ համբէն ի վեր Կապոյտ-Դարին
 (էջ 314)
 — Կը փողփողին լազուարդ, համբան:

Նայե՛ք զիրքին մէջ այսքան սիւս իրապէ՛ս կարելի չէ հանդուրժել, մա՛ն-
 հաւանդ Արարատի փէշին լոյս տեսած զիրքին մէջ, յա՛տկապէս սրբութեան
 յուսապսակով մը յաւերժութեան տեցած զէմքի մը հատորին մէջ, ի՛ մասնա-
 տորի մէջ բառ ու բանին հետ սրբութեամբ վարուած սրբազան մեղեքներու
 արարչագործած մատենաներու ն մէջ...

Հեկտոր Ռշտունի կը գրէ.

«Սակայն, ոչ բանաստեղծ Սիրանիմ եւ ոչ էլ Մեծարենցին մտերիւմ
 ու հայրենակից Ազատեանը, որոնք ապրել են նոյն ժամանակներում եւ
 շփուել բանաստեղծի ազգակցներին, չէին կարող գիտենալ բուն նշմար-
 տութիւնը: Թէ կեանքում ինչպէս սիրել է Մեծարենցը, այդպէս էլ մնում է
 անեղծուած» (էջ 128):

Սիրուհին բանաստեղծ գաւառիկու զիջումը՝ իր կարգին, բայց իր մե-
 ճադրութեան ատագիծի թաղածանօթ Հեկտոր Ռշտունիի գրչին տակ քիչ մը
 շատ տարօրինակ կը հնչէ Ազատեանը «Մեծարենցին մտերիւմ» սարգիւտ թիւ-
 ըրմացութիւնը:

«Միտաք Մեծարենցը եւ Դանիէլ վարուժանը ժամանակակիցների
 յուշերում» անուան իր կազմած հատորին մէջ Ալբերա Շարուրեանը կը գրէ.
 «Առաջին հայեացքից անպատեհ կարող է թուալ, որ ժողովածուում
 հատուածաբար ներառւում է նաեւ Թորոս Ազատեանի «Միտաք Մեծա-
 րենց (Իր կենսագր)» գրքակը (Կ.Պ. 1922): Զե՞ որ հեղինակը ոչ միայն նրբել
 չի հանդիպել բանաստեղծին (տաւր տարեկան էր, երբ Մեծարենցը մահա-
 ցաւ, այլևս նրա աշխատութիւնն էլ բուն իմաստով յուշագրութիւն չէ
 (Երևան, 1986, էջ 4):

Ճիշդ կ'ընէ Շարուրեան: Թորոս Ազատեան, իրապէս, «տաւր տարեկան
 էր, երբ Մեծարենցը մահացաւ»: Այսինքն՝ բանաստեղծն ու իր կենսագիրը
 մտերիւմ չէին իրարու, չէին կրնար ըլլալ:

Հոսարանութեան կարօտ այլ մանրամասնութիւն մը, բանաստեղծին մօրը կապուած:

Դիտուած է, որ արուեստագէտներու մայրերը յաճախ տուննին զերեք խաղացած են իրենց որդիներուն նաեւ: Հոգեկան կազմութեան մէջ: Մեծարենցին մայրը, գիտենք ամէնքս, առաւել չափով մը, իր երգերով ու իմաստութեամբ, ամբողջ անցնայ մը անձնաւորած իր անձին ներշնչող հմայքներով: Իր զաւկին յետ մահու կենսագրութեան մէջ եւս խառնուեցան անոր անձնաւորութիւնէն ծորոց սրտառու յարբեր, այնպէս որ, մեր գրականութեան պատմութիւնը միշտ էլ բացած է անոր եւ հետամուտ եղած անտիպ մանրամասնութիւններու:

Իր մենագրութեան մէջ անտիպ մանրամասնութիւն մը արձանագրած է նոյնպէս Հեկտոր Ռշտունի, հետեւեալը:

«Կարելի է հաւատարիմ համարել այն, որ Խսկուհին բարի եւ բնութայնորէն հետ ունեցել է բաւականաչափ ամուր բնաւորութիւն ու կամք, տնկացել է կեանքի ծանր հարուածներին, նոյնիսկ 1915ի եղեռնի տառապանքներին՝ մահապարտների փարուանի հետ փայլելով միմեյնի Բաղդատ: Այստեղ նա ապրել է միմեյնի 1934 թուականը, հասնելով խոր ծերութեան (95 տարեկան)» (էջ 13):

Հեկտոր Ռշտունիի մենագրութեան հետ նոյն աստիճանի հրատարակուած Ալբերտ Եարուբեանի կազմած վերոյիշեալ Հասարակ ծանօթագրութեանց բաժնին մէջ եւս կայ նման տեղեկութիւն մը:

«Թ. Ազատեանի արխիւում պահուող լրագրային մի կտրածոյում (յաւելուած, թիւ 56) «Մ. Մեծարենցի մօր մահը», հաղորդման մէջ եւս հաստատուած է, որ Խսկուհի «ճեղքեց» (այսպէս էին կանչում Մեծարենցի մօրը) Բաղդատում միմեյնի վերջերս կ'երգէր Բիմկեան եւ Աննայ շառնգներու կտորներէն» (էջ 291):

Գրականութեան պատմութիւնէն գիտենք, որ 1922ին, Մեծարենցի մահուան 14րդ տարեկիցին առիթով, «Նաւասարդ» գրական միութիւնը Պոլսոյ մէջ կազմակերպեց յարգանքի երեկոյ մը, որուն փափաքեցաւ մասնակից դարձնել նաեւ բանաստեղծին մայրը: Այդ մէկը զուիս ըրելու համար կը կանչուէին Հրանդ Բալուհան եւ քանի մը ուրիշ երիտասարդներ, որոնք որոշեալ ժամուն ճամբայ կ'ելլեն եւ յաջողութեամբ կը պսակեն իրենց առաքելութիւնները:

Կը նշանակէ, որ Մեծարենցի մայրը այդ շրջանին (1922) Պոլիս կ'ապրէր, «Պէշկիթաշի գոտիի վերը գտնուող Հայոց եկեղեցին մերձակայքը, փայտաշէն տնակի մը մէջ»:

Արդ, Մեծարենցի մայրը 1915ին իրապէ՞ս ժիւղացաւ տարադիրներու կարանին ու հասաւ միմեյնի Պաղատա:

Մագապուրծ ազատուելէ ետք, Է՞րբ Պոլիս դարձաւ:

Իր տղուն նուրիս ամ յարգանքի երեկոյին (1922) մասնակցելէ ետք, ո՞ր թուականին դարձեալ Պաղատա մեկնեցաւ, ուր, ըստ Հեկտոր Ռշտունիի հաղորդած տեղեկութեան, մեռաւ 1935ին, 95 տարեկան հասակին:

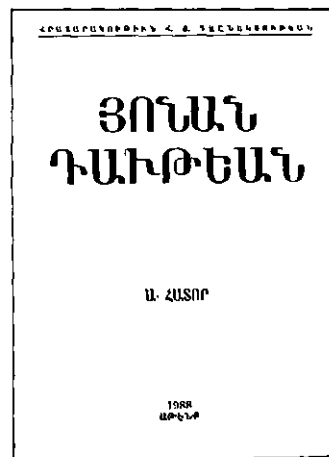
Մեծ բանաստեղծի մը ծնունդ տուած ըլլալու իր բախտով զի կանայս օրհնակալ, իր կարգին «ասացող» եւ նոյն ասեւն քնարական Հերոս Մեծարենցի մօր մասին պիտի փափաքէինք, որ ամբողջական ու հաւատարի տեղեկութիւններ արուէին Հայ բնիկներէն:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՅՈՒԱՆ ԴԱԻԹԵԱՆ

Ա. ՀԱՏՈՐ

(Խմբագիր՝ ԽԱԺԱԿ ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ)

Հ. Յ. Դաւիթեանի թեան վաստակաւոր գործիչներէն Հանդիսացող Յոնան Դաւիթեանի անձն ու գործը նորահաս սերունդներուն ծանօթացնելու նպատակով, Խմբակ Տէր-Գրիգորեանի խմբագրութեամբ, 1988ին, Աթէնքի մէջ, Երօշակա՛ր տպարանէն յոյս տեսաւ Վննան Դաւիթեան անուն հաստիւր, որ կը բաղկանայ Հինգ բաժիններէ:

Վննան Դաւիթեանի ծառանցումը

Թիւրք խորագրեալ ներածականով, Հաստիւրին խմբագիրը առաջին հերթին կը մատնանչէ, թէ Յոնանի կեանքին եւ գործին մասին գրած գործիչներն ու զաւգափարի բնկերները յոյս սփռած են անոր կեանքի կամ գործի մէկ հրեսին վրայ, թուղթին յանձնելով իրենց անմիջական տպաւորութիւնները, յուշերը կամ այլ ժամանակակիցներու պատմածները, շեանի որ ցրամք իրենց տրամագրութեան տակ չեն ունեցել արխիւային միւրքեր, Յոնանի կեանքի մանրամասնութիւնները խտացնող փաստաթղթեր, մամակներ ու յուշեր:

Այդ իսկ պատճառով, կ'աւելցնէ Խ. Տ. Գ., ներկայ ժողովածուով կը կատարուի առաջին փորձը՝ ի մի խմբելու ո՛չ միայն Յ. Դաւիթեանի գրչին պատկանող տպագիր եւ անտիպ յոգուածները, աշխատութիւնները, նամակներն ու տեղեկագրները, այլեւ՝ իր ժամանակակիցներու եւ յուշերն ու վկայութիւնները եւ յետնորդներուն գրած կենսագրական ակնարկներն ու ուսմանագրութիւնները, ամբողջական ժողովածու մը կազմելու նպատակակէտէն առաջնորդուած:

Հ. Յ. Դաւիթեանի թեան կեդրոնական Արխիւէն քաղուած նիւթերու զատարման աշխատանքին անգրադատելով, խմբագիրը կը ներկայացնէ Հաստիւրին Հինգ բաժինները՝ իրենց գլխաւոր գիծերով:

Վննագրութիւններ, վկայութիւններ, յուշեր քննադատ խորագրին տակ (էջ 7-119), ժամանակագրական կարգով ընթերցողին կը հրամցնէ Յ. Դաւիթեանի կեանքին եւ գործին նուիրուած գրութիւնները, որոնց ամբողջութիւնը յատակ կը գարձնէ զազափարակա՛ն Հաստիւր Համոզումի եւ նկարագրի տէր գործիչին

ամբողջական դիմագիծը՝ իբրեւ Դաշնակցութեան առաջին սերունդի արժանաւոր ներկայացուցիչներէն մէկը։

Կը յաջորդէ «Յոնան Դաւթեանի յօդածները» գլուխը (էջ 121-230), ուր մամանակագրական կարգով կը ներկայացուին Յ. Դաւթեանի ազգային, գաղափարական եւ քաղաքական նիւթեր շօշափող յօդուածները, որոնց անդրադառնալով հասարակ խմբագիրը կը յայտնէ, թէ այս բաժինը դժբախտաբար մնացած է թերի, որովհետեւ յաճախ անստորագիր կամ կեղծանունով հրատարակուած յօդուածներու պատկանելիութեան ստույգ ման աշխատանքը հանգիստը է լուրջ գիտաբութիւններու։

Հատորին երրորդ բաժինը՝ «Հայաստանի աշխարհագրութիւն» (էջ 232-325), ունի բոլորովին տարբեր նկարագիր։ Իր աշակերտներէն մէկուն՝ Հայկ Աղաբեկեանի կողմէ ընդօրինակուած եւ հետադային նշոյններն Յ. Դաւթեանի խմբագրումով իր վերջնական ձեւը ստացած այս ընդարձակ աշխատութիւնը թէեւ կատարուած է մանկավարժական մտահոգութիւններով, սակայն հոս եւս կը պարզուին հեղինակին քաղաքական եւ յեղափոխական հետաքրքրութիւններն ու տեսականները, որոնք յատուկ արժէք կու տան այս աշխատութեան։

«Յաւելուածներ» (էջ 327-341) բաժինը կ'ամփոփէ չորս կարճ յօդուածներ, որոնք կը շօշափեն ազգային եւ պատմական նիւթեր, ինչպէս ներկայի տաղանդը, Տաճկահայաստանի կացութիւնը, Հոռոմ-Պարսկական սահմանները Հայաստանի մէջ եւ Պատմական Հայաստանի կարգ մը գաւառներուն մասին տեղեկութիւնները։ Դաւթեանի կատարած նշումները՝ հաւանաբար գանձեալ «Հայաստանի աշխարհագրութիւն» խորագրեալ ուսումնասիրութեան մէջ օգտագործելու նպատակով։

Ապա կը արուի «Մանօրագրութիւններ» եղբարեակիշ բաժինը, ուր դրութիւն առ դրութիւն Յ. Տէր-Գրիգորեան նախ կը նշէ անոնց հրատարակման ազդիւրները, իսկ անտիպներու պարագային՝ արխիւ-

ներու թիւերը, ապա կը կատարէ վերլուծություն եւ թիւրիմացութիւններու ճշգրտման խնամքը, որ առարկայական ճշգրիտ տեղեկութիւնները քաղելով Հ.Յ.Դ. Կեդր. Արխիւներուն մէջ պահուած նիւթերէն։

Գիտական ժողովրդավարական արժեքները «Յոնան Դաւթեան» անուն հատորը կը փակուի անձնանուններու ցանկով։

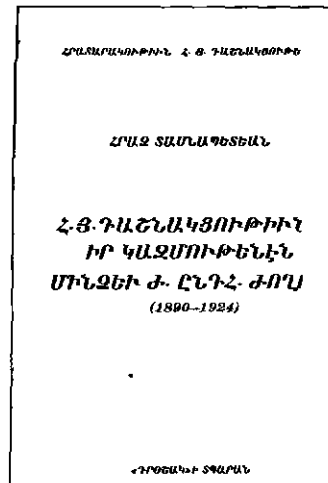
«Հ.Յ.ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԻՐ ԿԱԶՄՈՒԹԵՆՆԵՆ ՄԻՆՁԵՒ Ժ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ» (1890-1924)»

Վերջերս, Աթէնքի «Դրօշակ» տպարանէն լոյս տեսաւ Հրաչ Տաճնապետեանի «Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը իր կազմութեան մէջ մինչեւ Ժ. Ընդհանուր Ժողով (1890-1924)» մասնագիտական ծաւալուն հատորը, որ կը բաղկանայ 13 բաժիններէ եւ կը տարածուի 260 էջերու վրայ։

Գիրքը կը բացուի հեղինակին կողմէ գրուած «Նախաբան»ով մը, որ երկին կու տայ հետեւեալ բնորոշումը։

Այս աշխատութիւնը սահմանուած էր տալու հայ ազատագրական շարժման առաջատար կուսակցութեան՝ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան համառօտ պատմութիւնը, անոր կազմութեան (1890) մինչեւ Հայաստանի Հանրապետութեան ստեղծումը (Մայիս, 1918)։ Բայց որովհետեւ ծրագրի եւ քաղաքականութեան վերաբերեալ կարգ մը հարցեր իրենց տրամաբանական յանգումը կը գտնեն քաղաքական թուականներու սկիզբները միայն, յարմար տեսնել քննութեան առարկայ ժամանակաշրջանը հասցնել մինչեւ Հ.Յ.Դաշնակցութեան Տասներորդ Ընդհանուր Ժողով՝ 1924ի վերջը։

Նախաբանին կը յաջորդէ «Ներածութիւն» խորագրեալ գլուխը, ուր սեղմ գիծերու մէջ կը ներկայացուին 19րդ դարուն հայ իրականութեան մէջ ծնունդ առած ազատագրական շարժումը, անոր հիմնական յատկանիւններն ու պատմական հոլովոյթը, մինչեւ Հ.Յ.Դաշնակցութեան կազմութիւնը։

Առաջին չորս գլուխներով կը տրուին նորաստեղծ կուսակցութեան կազմաւորման աշխատանքները, նպատակները, զազափարախօսական հոլովոյթը, ազգային-քաղաքական առաջադրանքները, Առաջին եւ Երկրորդ Ընդհանուր Ժողովներուն որոշումները, երկրի եւ արեւելեան շրջաններուն մէջ անոր ունեցած դործունէութիւնները, նաեւ՝ արտաքին յարաբերութիւնները:

Հինգերորդ հատուածով Հրաշ Ծանապետեան կը ներկայացնէ Դանակցութեան Երրորդ Ընդհանուր Ժողովը, 1904-1907 տարիներու դործունէութիւնը, որ կը յատկանշուի Սասնոյ 1904ի կռիւներով, Սուլթանի պատուհաման ծրագրով եւ Վոլոկասեան նախագիծով:

«Եզեռն — Քառս — Յարութիւն» գլուխը կ'ամփոփէ դործադրուած ցեղասպանութեան ժամին տեղեկութիւններ, ինչպէս նաեւ 1915ին Վասպուրականի, Տարօնի, Սասունի, Շապին Գարահիսարի, Մուսա-լերան, Ուրֆայի եւ այլ շրջաններու մէջ տեղի ունեցած ապրտամբութիւններու, կամաւորական

շարժումներու եւ 1918ի հերոսամարտին ամբողջական պատկերը:

Յախորդ բաժինը յաակացում է Հայաստանի Հանրապետութեան շրջանին Հ.Յ. Դանակցութեան տարած դործունէութեան, անոր բերած իր ժարական նպաստին եւ Հայաստանի խորհրդայնացումէն ետք Հայաստանէն դուրս կուսակցութեան ունեցած դործունէութեան:

Մատենագիտական տեղեկութիւններով հարուստ այս հատորին տասնեւորդ հատուածին մէջ հեղինակը կ'արձանագրէ հեռեւեալ եզրափակիչ տողերը, որոնք կը բնորոշեն Հ.Յ. Դանակցութեան առաջին երեսուն տարիներու պատմութիւնը, շեշտելով հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ անոր անկիւնադարձային դերակատարութիւնը:

«Տասներորդ Ընդհանուր ժողովով կը փակուէր Հայ Յեղափոխական Դանակցութեան պատմութեան առաջին շրջանը՝ հայ ժողովուրդի ազատագրական կենդանի կռուի փուլը: Երբան մը՝ ըստ ամենայնի պատուաբեր հայութեան եւ Դանակցութեան համար: (...) Երբան մը՝ քարեհորդումներու պահանջով սկսած եւ յանգած Միացեալ, Ազատ եւ Անկախ Հայաստանի անժամանցելի տեսլականին: Մէկը՝ հայոց պատմութեան ամենէն հերոսական շրջաններէն, հազարաւոր անձնուրացմերու, նուիրեալներու, անուամբ եւ անանուն հերոսներու նահատակութեամբ նուիրականացած»:

Հ. Ծանապետեանի սոյն աշխատանքներուն մէջ յատկանշական է նոյնպէս «Փամանակագրութիւն» հատուածը, որ «Հ.Յ. Դանակցութեան պատմութեան» եւ «Հայոց պատմութեան» տնուն տախտակներով հանդէս կու գան զոյգ պատմութիւնները շահագրգռող թուականներ, անկիւնադարձային զէպքեր:

Հատորը կը փակուի անձնանուններու եւ տեղանուններու ցանկով:

**Ազատության
լուրեր**

ՆԱՐԵԿ ՏՈՒՐԵԱՆԻ «ՔԱՋ ՆԱԶԱՐ»Ը

Հայ գրականության մեջ մեկ աւելի հեղինակներու ճշգրիտում «Քաջ Նազար»ը ունեցաւ իր նորադպրոց տարրերս, երբ Գ. Սրուանձանեան, Յ. Թումանյան, Դ. Դեմիրճեան, Համաստեան, Վեպարեկ եւ ուրիշներու կողմէ իրեն հեղինակ, պատճառաւ, վեպ եւ թատերախաղ ստորագրուած այս հանրաժանեմ գործը վերանուկցաւ երգախառն կատակերգութեան, յանձնէ Նարեկ Տուրեանի:

Սրեանի պատկան թատրոնի տաղին բնագործուն (1927ին) Դեմիրճեանի «Քաջ Նազար» կատակերգութիւնը ուղիղ 85 տարի ետք, Երեսուցաւ ընձաղբի, երգահան եւ գերասան Նարեկ Տուրեան, Փարիզի մէջ, թեմ կը բարձրացնէ համանուն երգախառն եւ կատակերգութիւնը:

1958ին, Սրեանի մէջ, գերասան ժողով եւ երաժշտաբարձար Նորմէ Դանա Նարեկ Տուրեան «Քաջ Նազար»ին կու տայ ժամանակակից մեկնաբանութիւն մը, երբ երաժշտական ու նայկական դասական երաժշտութեանց միահիւստմով, ինչպէս նաեւ հայ ժողովրդական երգերու օժանդակութեամբ՝ կը յաւելի յորինել երաժշտական եւրոպեան գիր մը:

Առաջին անգամ Մարտիկի մէջ թեմ բարձրացնելէ ետք, Նարեկ Տուրեան իր «Քաջ Նազար»ը կը ներկայացնէ նաեւ այլ ժողովրդներու մէջ՝ Փարիզ, Կրքնով, Վալանս, Լիոն, Լոնտոն, Դաւիթ, Ֆրանկֆորթ, Բուլոն եւ հայալատ այլ ժողովրդներ:

ՓԱՐԻԶ ԵՒ ԹՈՒՔԻՍ ԿԸ ՊԱՏՈՒԵՆ ԵՆՈՒՍՈՒՖ ՔԱՐՇԸ

Միջազգային համրու նուսնած յուսանկարիչ Նուսուֆ Փարիզի ծննդեան Ռումանիէն առիթով, Փարիզի յուսանկարչութեան Ազգային Կեդրոնը վերջերս կազմակերպած է մեծարարքի յատուկ ցուցանակէն մը՝ Թուրքիոյ Գալատին մէջ:

Այս ցուցանակէին ցուցադրուած են վերջին յիսուն տարիներու բնագործի բնագործուն Թարիշի բնորոշ գործերէն 160 յուսանկարներ՝ Ռ. Կիւսմին Ձրիշի հանրաժանեմ գիտականութիւն միջին: Սոփիա Լորեն, Ֆրանսուա Միթերանէն միջին: Փար Շիրաք եւ միջազգային հանաչում վայելող այլ գեմեր:

Յուցասրահի պատկերուն վրայ, յաջորդական կարգով տեղ գրուած են գիտականները ժողովրդական անձնաւորութիւններու, հարաւարապետներու, երաժշտահաններու, պարողներու, զեղանկարիչներու, արձանագործներու եւ այլ մարդերու մէջ գործող արուեստի մարդոց: Այս առիթով, յուսանկարչութեան Ազգային Կեդրոնը հրապարակած է արուեստագէտ յուսանկարիչին նորադպրոցի գիրքը՝ «Քարշ» է Փիֆիի ռեսուրսսիներէն անուն լեզուակերպ պղծութիւն:

ՔԱՐԻՆ ՔՈՐՈՒՔԵԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿԱՒՈՐ

Վերանայի ազգային միջանձն անունը կրող երաժշտական մրցանքին, որուն եւ կարգաւորել մրցումը տեղի ունեցաւ 7 Յունիսին, Փարիզի համալսարանի հանդիսարանին մէջ, գալուակի կատարողական մրցանքին տաղնութիւնը իւրեւրոտաւորը հայտնի մը՝ Փարիշի Ֆարուքեան, աշակերտունին՝ գալուակաւոր Ստեփան Էմմէնեան:

Մրցումներ՝ 15,000 լիրանան հասնող, որ յառա-
կացու ան իր փրանանի հանրապետութեան նախա-
դաւ իմիջ փրմայիլի կողմէ, եւսն որն իսկ տրամա-
դրու եղաւ մրցումակաւ որ հայու հիմն:

Եկրանանի ազգային մրցումքը անդի կ'ունենայ
երեք տարի ի վեր: Որոշող տարու ան մրցու մը եւս
կատարու եղաւ: Երեք հանգրու աններով:

Մրցանքը կ'ընդգրկէր երաժշտութեան կատարու-
ղակուն եւ անհոգնադարձական յարկու մի ժողովրդ,
երգի եւ նուազի գոյց կայու աններու եւ մէջ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀԻՒՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄՈՍԿՈՒԱՅԻ ՄԵՋ

Խ. Միտիկան երաժիշտներու միութեան համա-
միտութեան քանակի ստիկան յանձնախումբը
եւ Հայաստանի երաժիշտներու միութեան քանա-
կի ստիկան յանձնախումբը, վերջերս, Մոսկուայի
մէջ, միասնաբար կազմակերպած են Վիտիկան
կան հանրապետութեան երաժիշտական քա-
նակի ստիկանը համերգներու շարք մը:

Այս անգամ Մոսկուայի երաժիշտներու մի-
ջից եղած են Հայաստանի ժողովրդական խումբերը:
Երաժիշտներու համամիտութեան աստիճանի տեղի
ունեցած համերգը մեն յաջողութիւն գտած է:
Մոսկուայի երաժիշտներու ծանօթացած են հայկական ժա-
ղովրդական երաժշտական արուեստի գործերուն
հետեւ ժամանակներէն մինչեւ մեր օրերը:

Հնչած է լեռնիկի կանչը, զոր սրինգի վրայ
նուագած է Մ. Ազիզովն: Անոր յաջորդած է զուո-
նայի զիլ կանչը, որմէ ետք շուրջպար քունած են
Հովհաննիստի շրմանի պարերը: Ապա ներ-
կայացուցած են հարսանեկան ծեսերէն մէկը՝ բախ-
տազու շալու մը: Մոսկուայի երաժիշտները չէրմօրէն
զնա-
հատած են Մարտուկի շրմանի Պոլաթար աստի
Քալաւան թոյրերու, ինչիմանի շրմանի Վառսա-
լան պարի խումբի եւ Քալաւանի շրմանի Վարդան
ազգայրական խումբի ելոյթները:

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐ ԱՄՊԻՈՆ ՄԸ

Անն Արարբի Միլիկերի համալսարանը մէկ մի-
լիոն աղայի նուիրաւորութիւն մը ստացած է Ալեք
եւ Մարի Մանուկեան հիմնադրէն, երկրորդ
հայագիտական ամպիոն մը հիմնելու նպատակով:
1981ին, Մանուկեան նախապէս նոյն համալսարա-
նին մէջ հաստատած էր արդի հայոց պատմութեան
ամպիոն մը:

Նոր ամպիոնը պիտի յատկացուի արդի հայ գրա-
կանութեան եւ հայ լեզուին եւ ժառանգութեան կազմ
պատմական լեզուներու եւ գրականութեան քա-
նակի ստիկան:

ՏԻՐՊՈՐՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՄԱՐՏԻԿԵԱՆ ԳՐԱԳԱՐԱՆԸ

Վերանուանուել ետք, 7 Յունիսին անդի ունե-
ցած յատուկ արարողութեամբ մը, Միլիկերի Տիր-
պորն համալսարանի գրադարանը կոչուած է
կոչուրդու եւ Հիլին Մարտիկեան գրադարան:

Սոյն վերանուանումը կատարու ան Մարտիկ-
եաններու կողմէ համալսարանին նուիրուած
450,000 աղայի նուիրաւորութեան հետ: Այդ
գումարին 500,000ը պիտի յատկացուի հայկական
հետազոտութեան եւ հրատարակութեան կենտրո-
նին, իսկ մնացեալ 350,000ը՝ գրադարանին:

Գրադարանի զատաշարի շէնքին բացման արա-
րողութիւնը կատարու ան էր 1980ին: Եր գործող
գրադարանը կ'ընթերցէ համալսարանի շրջափակին
միջոյ, եւ կընայ միամասնակ անդ արամադրի
1100 ուսանողներու՝ օգտագործելու անոր 263,000
հատոր գիրքերը եւ 1617 անուի թերթերը, ինչպէս
նաեւ՝ յատկապէս կանաչաւ կարճիկութիւն
ները:

ՄԱՆԿԱՊԱՏԱՆԵԿԱՆ ԺԱՊԱԿԻՆՆԵՐՈՒ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ

24 Յունիսին, Միլիկերի մէջ բացուած է Յունե-
տիկ աղբիւրի ժողովրդական տնտեսական տնտեսական
միջնակարգի կենտրոնի (ՄԻՋԵՆԿ) հիմնական
նիստը:

Համաժողովին ժամանակած են աշխարհի 67 եր-
կիրներու եւ միջազգային կազմակերպութիւն-
ներու ներկայացուցիչներ: Մասնակիցներու շար-
քին եղած են ՄԻՋԵՆԿ նախագահ Բրեանկի Կո-
լոմբոյի, ժողովրդական տնտեսական տնտեսական
համաժողովի ժամանակած ժողովականներու
հիմնով, Մ. Նաւանդուհեան, Մանն Յիստանիայ, Փոր-
թու զալի, Սպանիայ, Ֆինլանդիայ, Պոլսիայ, Պո-
լստանի, Ճապոնի եւ Արմանիկի ժողովրդա-
տնտեսական տնտեսական գործիչներ: Հայերէն
ներկայացուած են Ա. Բրիկի, Ա. Կոյի եւ Հոսի
Ամերիկայի գրադարանի երկրներու Փիլիպիններ
եւ անոր գրադարանի փոխանակման նպատակով
անդի ունեցած գործակցութիւնները:

Պ. Կոլոմբոյի քան ի, թէ ժողովրդները Միլի-
կան հասարակութեան իրեն 400 միլիոն երկրներու
գնացաններ՝ տարբեր երկրներու երկրները
իրարու ծանօթացնելու եւ բարեկամացնելու նպա-
տակով: Ան նաեւ յայտնած է, որ մեր օրերուն, պա-
տաներին ու ազգիները ժողովականներու միջոցով
աշխարհը աւելի շուտ կը յայտնաբերեն: Հետեւա-
րար, ժենեք կը ցանկային, որ աշխարհը հետ
անհոգ տալին հանդիպումը ըլլայ ծանօթացում
մարդկային բարեկամացնելու արժեքներուն, ընդգը-
ծած է Պ. Կոլոմբոյի:

ՎԱԼԵՐԻ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆԻ ՆՈՐ ԺԱՊԱՒԷՆԸ

Պաթուժ մէջ Նկարահանուած է ԵԱՌԵՄԱՅՈՐՈՒ
ձԵՆՈՐ 1864 թուականից յետոյ՝ Կարճամեթրած
զեկարուեստական ժապաւէնը, ըստ Ուիլիսթ Սա-
րոյեանի նամակուած պատմութեանով:

Պատահական առաջին սրտայնութիւնը առ ժա-
պաւէնին գրեթէ ստանձնած են Քրիսթիան Գլադ-
ստեաններ Միկա Զանթրեկեանն ու Մարիամ Զա-
գոյեանը:

Ջուարթախտութեամբ և թափեմով յազկած
այս ժապաւէնը ԵՂԱՅԻՄԻՍԻ Երեստաւարդ քանդա-
րիչ Վալերի Միլեթեանի առաջին աշխատանքն է:
Անոր տիպով ժապաւէնը, որ Նոյնպէս Նկարա-
հանուած է Ուիլիսթ Սարոյեանի կարգ մը ստեղծա-
գործութիւններուն և Մոթիֆիկացի, արժանացած է
յատուկ մրցանակներու:

Քանդակիչին կողքին, ժապաւէնին իրականաց-
ման աշխատանքներուն իրենց ժառանգութիւնը
ընթացած են Եղեանեան քանդակիչ Վրէժ Պետրոսեան,
նկարիչ Կարլ Դաւիթով և երաժշտական Աննա
Փարայեան: Քանդակիչը դրած է Վալերի Գառապար-
եան:

ԹԱՆԿԱՐԻՒՄ ԵՈՐԸ «ԳՈՒՐԱՆ»ՆԵՐ

ԵՍԹԸ Զեռագիր ԵԳՈՐԱՅԻՄԻՍԻ, որոնց պատրաս-
տութիւնը 15 տարուան աշխատանք իշտ է և
որոնցմէ խրատելիք կ'ործէ Նարեկ Հազար առ-
լար, ճամբայ ճանուած են՝ ցուցադրուելու Համար
միջին արեւելեան և Եւրոպական երկրներու մէջ:

707 էջերէ բաղկացած այս ԵԳՈՐԱՅԻՄԻՍԻ պատ-
րաստուած են 700 տարուան կեանք ունեցող Հին
օրինակի մը Համաձայն և Գառապարուած՝ ոսկիով:
Իւրաքանչիւր օրինակ կը կշռէ 15 քիլոգրամ: Մագ-
կոյնները անոնց պատրաստութեան լծուած են
1973ին:

ԵԳՈՐԱՅԻՄԻՍԻ Համար օգտագործուած մէկունին
մէջ խառնած են Հալած ոսկի և քիմիական այլ նիւ-
թեր, ձեռագիրներուն և պահպանուած ապահովելու
Համար իսկ թուղթը ներառուած է Արեւմտեան
Գիւրմանիային:

Արարական Իսլամական Գիտական Խորհուրդի
անդամ Մուհամմադ Պաղպաղեք այս առիթով կը
յայտնէ, թէ ԵԳՈՐԱՅԻՄԻՍԻ նպատակն է ծառայել իտ-
լաստիկեան, միջին իսկ արուեստի ճամբայով Այս
առիթով ան կ'ըսէ. «Ո՛վ կը հաւատայ, թէ Լիբանոս-
նը, որ Նոյնացուած է քանդուած և ճահուտեան պա-
տերազմի գաղափարին հետ, կը նայ արտադրել այս-
պիսի սքանչելի գործ մը»:

Ան յայտնէ, որ ԵԳՈՐԱՅԻՄԻՍԻ, որոնք
զերէրու ցուցադրուելու են Ապրիլ Ծալի մէջ (Նե-

տապալին պիտի ցուցադրուին Քուէյթի, Մոցի ալ
երկրներու, Լոնտոնի և Փարիզի Լուվր թանգա-
րանին մէջ), աշխարհի Համադրանքը պիտի չանին:

«Այս գիրքերով կ'ուզենք աշխարհին յայտնել, որ
Լիբանան տակաւին ողջ է և օգնութեան կը կարո-
տիք», կ'նկարագրուի Պաղպաղեք:

ՀԱՅ ՆԿԱՐԶՈՒՀԻՆԵՐՈՒ ՊԱՏՏԱՌՆԵՐԸ

Հայաստանի նկարիչներու տան մէջ մերկեր
ներկայացուած են Հայ նկարչու Հիներու շուրջ 200
ստեղծագործութիւնները, որոնց շարքին՝ դիմա-
նկարներ, քանդակներ, խեցեգործական աշխա-
տանքներ և տեքստիլի կերպարական արուեստի
նմուշներ:

Սուրբ Զատիկի տօնի իրենց ժառանգութիւնը ընթաց-
ած են աւագ, միջին և երիտասարդ սերունդի ստեղ-
ծագործողներ, Հնարարութիւնը յեռնակով ար-
ուեստներուն կողք կողքի անսնելու թէ՛ վառ-
տակալաւ արուեստագէտներու և թէ՛ սկսնակ
նկարչու Հիներու աշխատանքները և զգալու սե-
րունդներու միջև գոյութիւն ունեցող կենդանի
կապը:

Հետաքրքրական եղած են Ս. Մատենանի «Մագ-
մուսան» կտաւը, Հ. Միմոնեանի «Արեւիկ», Մ.
Մարիշեանի «Երազողութիւն», Թ. Միլեթեանի
«Մոտորում», Լ. Աստրեանի «Մայրութիւն»
քանդակները, Ա. Կալեպի «Ե. Յակոբեանի դի-
մանկարը», Մ. Սուրբանեանի «Մայրութիւն» և
Ս. Պետրեանի «Ազգայն» դիմանկարը՝ ստեղծա-
գործութիւնները:

ԱՐՇԱԻՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆԻ ՄԱՀԸ

Երեւանի մէջ մահացած է Հայրենի օֆիսային հա-
րածածօթ երգիչ Արշաիւր Կարապետեան, 68 տա-
րեկանին:

Կարապետեան ծնած էր Երեւան: Տակաւին Կո-
միտաի տնուան երաժշտանոցի ուսանող՝ ան
հրապարակ էր երգելու Ա. Սպենդիարեանի
տնուան օֆիսային մէջ:

Որ բացառիկ և զեկեցիկ մայրին, երաժշտակա-
նութեան և քանդակի սուկայներու շնորհիւ,
կարճ ժամանակի ընթացքին դարձած էր Հայրենի
առաջնակարգ պարթիստներէն մէկը:

Կարապետեան երեք տասնամեակներու ընթաց-
քին ժառանգուած էր Հայկական, ռուսական և
Եւրոպական օֆիսային մէջ՝ զանազան կերպար-
ներ, թեկուն գործունէութիւն ունեցած էր նաեւ
անհատական հանգիստներով:

ՀՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՀՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ

Մ Ն Ա Յ Ո Ր Դ Ա Յ

(Ա. ՀԱՏՈՐ)

- 1988, Անթիլիաս, 544 էջ, Տպարան Կիլիկիոյ
Կաթողիկոսութեան:

ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ

Մ Ն Ա Յ Ո Ր Դ Ա Յ

(Բ. ՀԱՏՈՐ)

- 1988, Անթիլիաս, 534 էջ, Տպարան Կիլիկիոյ
Կաթողիկոսութեան:

ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ

Մ Ն Ա Յ Ո Ր Դ Ա Յ

(Գ. ՀԱՏՈՐ)

- 1988, Անթիլիաս, 624 էջ, Տպարան Կիլիկիոյ
Կաթողիկոսութեան:

ԼԻԲԱՆԱՆ

Հատակաճառ 100 Լ. Ո.

Տարեկան բաժնեգիր 1000 Լ. Ո.

ՄՈՒՐԻԱ

Հատակաճառ 25 Ս. Ո.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Տարեկան բաժնեգիր 40 Ամերիկեան տոլար

باكين
مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
المدير المسؤول
السيد ارتمين كارنيك قزائجيان

•

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•

Բ Ա Գ Ի Ն
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ

Խմբագիր
ՊՕՂՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ

Խմբագրության անդամ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

B. P. 80896 - Beyrouth - Liban
Tél. 266740